

5313
1926

БИБЛИОТЕКА

5652

НА

Военно-историческо знаменство

17

ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКО ЗНАЧЕНИЕ

1954

НА

СРЪБСКО-БЪЛГАРСКАТА ВОЙНА

СТРАТЕГИЧЕСКО-ТАКТИЧЕСКА СТУДИЯ

ОТЪ

ПОДПОЛКОВНИКЪ БЛЕНКНЕРЪ.

ПРЪВЕЛЪ ОТЪ НѢМСКИ

ПОДПОЛКОВНИКЪ ХР. ЛАЗАРОВЪ.

ТЪРНОВО,

ОКОРО-ПЕЧАТНИЦА НА Х. Т. С. ФЪРТУНОВЪ.

1900.

ХРБ/39

2697

5652

17

В. И. Б.
инв. № 2656
дир. 2656

СЪДЪРЖАНИЕ:

I. Стратегически поуления.

1. — Фаталното влияние на политиката върху стратегията	Стр. 1
2. — Значението на маситѣ въ войната: а) формиране на маситѣ	6
б) употребление на маситѣ	8
в) продоволствие и движение на маситѣ	15
3. — Важността на върховното командване върху успѣхитѣ въ войната	23
4. — Неприятелътъ не трѣба само да се бие, но и да се направи безвръденъ	35
5. — Значение на разузнаването въ войната	43
6. — Влиянието на годишнитѣ врѣмена и врѣмето върху операциитѣ	46
7. — Условното значение на укрѣпленията	47
8. — Важността на паритѣ	50

II. Тактически поуления.

1. — Управление на боя	51
2. — Нападателна и отбранителна тактика.	59
3. — Насочване на атаката	64
4. — Отбранителни позиции и отбранителенъ бой	68
5. — Влияние на въоръжението върху боя	76
6. — Разходване на бойнитѣ припаси. Загуби	81

III. Административни поуления.

1. — Изпълнение на общата военна тежба	84
2. — Генераленъ щабъ и офицерски корпусъ	87
3. — Облъкло и въоръжение	89
4. — Продоволствие	91
5. — Санитарна служба	94

IV. Психологически поуления.

1. — Влиянието на полководеца върху армията . . .	Стр. 95
2. — Въодушевление и патриотизъм . . .	96
3. — Влиянието на принудителната необходимост . . .	99
4. — Честолубие, честност и другарство . . .	100
5. — Значението на дисциплината . . .	103
6. — Необходимостта въ самоувървеност . . .	105

I. Стратегически поуления.

I. Фаталното влияние на политиката върху стратегията.

Войната е сръдство на политиката и служи за постигане на цѣлитѣ ѝ. Когато политическиѣ прѣговори между двѣ, въ натегнати отношения, държави не достигнатъ до единъ край, войната тогава встъпва въ своето право, като *ultimo ratio*. Съ *сила* ще трѣбва да се добие това, що не е могло съ добро да се постигне.

Споредъ това, между политиката и стратегията съществува тѣсна свързка. Едната не може безъ помощта на другата. Външната политика безъ силна армия се унижава до прѣпири, но и една частлива стратегия безъ изкусна политика едва ли може да има успѣхи.

Политиката създава, прѣди всичко, общото положение, при което държавата встъпва въ борба. Но и въ течението на войната, политиката трѣбва да съдѣйствува за да се води войната при благоприятни обстоятелства: тя е длъжна да печели приятели и да отстранява неприятелѣ.

Дже и когато войната е спечелена, все пакъ перото може да развали това, що е създаде мечтъ. Не служе ли политиката да намери полза отъ новосъздаденото чръзъ войната положение, жертвуватъ въ кръвъ и пари сѣ принесени безполезно. Политиката и стратегията, на да дѣйствуватъ въ съгласие, трѣбва да се повѣрятъ въ една силна ръка, въ ръката на държавния глава, за да не може една да парализира силата и дѣйствието на другата. Слѣдователно, политиката трѣбва да е въ сжщото време и държавенъ мжжъ. Въ случай, че му липсва тая дарба, той трѣбва да я допълни съ способни сълѣтници; но все пакъ той ще принесе голѣма услуга съ това, че о избралъ и поставилъ вѣщи людие на съответственитѣ постове.

Подобенъ сръденъ пактъ на практика, обаче, е много по-малко отколкото се показва на пръвъ погледъ. Военната история ни учи, че не о лесно политиката и стратегията винаги да се държатъ строго раздѣлни една отъ друга, и на всѣка отъ тѣхъ да е опрѣдѣлена областта, която не трѣбва да прѣминава безъ да не повѣрди на другата. Войната ако и да е само оръдие на политиката, на която се и подчинява, но пакъ, щомъ бжде обявена, трѣбва да ѝ се остави свободно поле на дѣйствието и да не ѝ се прѣчи или влияние съ политически съображения.

Политическата целъ на войната ще се състои, въ по-важни случаи, въ придобиване чужда земя, или въ запазване на собственитъ владѣния. А за *стратегията* има само една целъ: да отстранява, що прѣпятствава за осмѣстелението на политическата целъ. Неприятелскитъ въоръжени сили ще съставляватъ главно това прѣпятствие.

Щомъ съ сила то бѣде отстранено, тогава политиката излиза пакъ на сцената и е свободна да осмѣстява по-нататъкъ своитъ цели и намѣренія. —

Да приложимъ сега тия теоретически принципи на практика на двѣтѣ държави, необходимо за разбиране на войната, при обявяването ѝ бѣше на кратко слѣдующето:

Извѣстно е, че послѣдната руско-турска война имаше за целъ да освободи християнитъ българи отъ турско то иго, но за това пъкъ да ги тури подъ руско владичество. Сключениятъ съ Портата въ Санъ-Стефано отдѣленъ договоръ, съдале отъ населениѣ по-вечето съ българи турски провинции едно велико Българско Княжество. Но тоя договоръ слѣдъ половинъ година се унищожи отъ Берлинския Конгресъ, като се и ратифицира така, щото само най-голямата сѣверна частъ на това княжество да остане подъ влиянието на Русия, но все пакъ васално на Портата. А южната частъ, която граичи съ Турция, остана подъ нейна власть, макаръ подъ видъ на автономно управление, и то съ новозикованото име на тая провинция „Источна-Румелия“.

Аспирациитъ на тия двѣ раздѣлени части, пакъ да се съединятъ политически и да образуватъ една Велика България, породи въ Септемврий 1885 година Иточно-Румелийската революция, въ която Българскитъ Князь Александъръ се прокламира за владѣтель на двѣтѣ новосъединени български страни.

Изобщо се вървеше тогава, че Русия има прѣстъ въ тоя прѣвратъ. Но за голямо изненаждане на Европа, Русия именно не припозна тоя fait accompli. Положението на Князь Александра биде твърдъ разклатено въ Петербургъ отъ това, гдѣто той водѣше национална българска политика. Еманципиранието на Княза Александра отъ влиянието на Русия и разширяването на силата му означаваше една непосредствена слабостъ на Русия. За това Царьтъ се отзова на съединението на двѣтѣ български страни подъ Княза Александра съ навикването на всички руски офицери, които се намираха на българска и румелийска служба.

Веднага слѣдъ прокламацията, Князь Александъръ мобилизира двѣтѣ първи класа за да оспора съ сила, въ случай на нужда, Румелия отъ Турция. Навсхдъ въ Европа очакваха тогава, че Портата съ оржие ще принуди кѣмъ покорство възбунтуваната ѝ провинция. Борбата въ такъвъ случай бѣше неизбежна, и тя можеше да бѣде сигналъ за нова турска война. А Балканскитъ държавици само нея очакваха, за да се съединятъ и да нападнатъ остарѣлата и слаба Турция. Вървеше се, че сега именно е настъпилъ моментътъ, когато

„болниятъ човѣкъ“ трѣбваше да направи завѣщанието си, и всѣки отъ прѣдполагаемитъ наследници бързаше да не захснѣ за дѣлежа.

Сърбия бѣше първата, която се стрѣсна отъ уголѣмяването на събдиата България, и поиска да заня своитъ претенции за южно-пограничната Стара-Сърбия, земята на сърбскитъ пѣни и прѣдѣния. За тая пѣль, тя веднага слѣдъ прокламацията за съединението на двѣтѣ български страни мобилизира дѣйствуещата си армия.

Но, за всеобщо очудване, Портата *нищо не прѣдари*. Тя подовираше, може би, не бевъ основание, че нейното намисане би прѣдизвикало нова балканска война, и би дала на Русия сгоденъ претекстъ за ново вмѣшателство. За това Портата прѣдпочете да остави силитъ отъ Берлинския Конгресъ да дѣйствуватъ по свое усмотрѣние, а отъ нейна страна да се постави само една силна войска за да може тя, като се облѣга на нея, да поддържи политически своя авторитетъ. Противъ Иточна-Румелия и България се съсрѣдоточиха 60,000 души при Одринъ, сръбшу Сърбия 40,000 при Шапъ, сръбшу Гърция 50,000 души при Мънастиръ, а освѣтъ това единъ общъ резервъ отъ 40,000 при Солунъ, — велико една армия отъ 200,000 души.

Това импозантно развиване на сили отъ Портата накара малкитъ Балкански държави да се позамислятъ. И Сърбия схщо съзна, че съ сила нищо не може доби отъ Турция. Армията, обаче, бѣше вече мобилизирана. Набързо извадениятъ отъ ножницата мечъ едва ли може съ честъ да се вложи назадъ — и за това Кралъ Миланъ сега вече хвърли око върху самата България.

Българитъ съ сърбитъ едва-ли сж били пѣкогажъ приятели помежду си, както и пѣщитъ съ французитъ. Като се облѣгаше на славното си минало, всѣка отъ тия двѣ нации претендираше, слѣдъ смъртта на Турция, за прѣобладаването на Балканския Полуостровъ. Сърбия бѣше Кралство и отдавна вече съсѣбъ независимо! Самото осмѣожение на България отъ турско то иго и въздигането на едно малко Българско Княжество бѣше за Сърбия трѣвъ въ око. Трѣбваше ли сега току-що полуосвободеното Княжество България, увеличено съ Иточна-Румелия, да ѣ отнеме първенството? Претенцията на Сърбия за хегемония, нейното бѣдаше положение се турна въ игра, и Кралъ Миланъ постави това категорическо изискване: Или съединението на Иточна Румелия съ България да се отлѣни, или пъкъ *въ възмаражение на това, Сърбия да получи населената съ сърбски елементи частъ отъ западна България, Трънския и Видинския окръжи*.

Събраната въ Цариградъ отъ Великитъ Сили конференция направило се стараше да успокои Краля и да бѣде посредникъ между Портата, България и Сърбия. Слѣдъ четиренедѣлитъ разисквания, които не доведоха до никакъвъ резултатъ, Кралъ Миланъ *не можеше* вече да чака по-дълго. Сключениятъ въ Виена воененъ заемъ (25,000,000 франка) се привърши, и настѣпи негодунание въ армията и въ народа. Както Наполеонъ въ 1870 год., тѣй и Кралъ Миланъ трѣбваше тогава да прѣдприеме нападение или да рискува короната си — и така той на 2/14 Ноемврий обяви война.

Споредъ това, политическото положение на Сърбия бѣше наплатено, а на България — отбранително. Но това никакъ не прѣ-
чеше щото *стратегически* и двамата противници да дѣйствуватъ на-
платено.

На *сърбитъ* политическата цѣль за война бѣше да придо-
биятъ Видинския и Трънския окръзи или да погрѣчатъ на съедине-
нието на двѣтъ български страни.

За постигането на тия политически намѣрения *стратегичес-
ката* цѣль, естествено, трѣбваше да бѣде разбиването на българ-
ската армия, понеже тая послѣдната, разумѣва се, така сѣщо щѣше
се стрѣми да погрѣчи на осмѣствяването на сѣрбскитѣ латѣния.
Отъ друга страна пъкъ, *България* прѣслѣдваше *политическата* цѣль,
да одѣржи съединението, както си е, безъ да дава за това нѣкакво
обещание на Сърбия. А *стратегически* това можеше да се постигне,
само като се разбиеше нахлулата въ страната сѣрбска армия.

Сърбия имаше въ началото доста благоприятни шансове, за
да постигне по воененъ начинъ политическитѣ си цѣли, защото Бел-
гария, до началото на Октомврий, почти не обръна внимание за сѣрб-
ската мобилизация, като я считаше насочена противъ Турция, и за-
това не бѣше още вела никакви особенни мѣрки сѣршу едно въз-
можно сѣрбско нашествие. Напротивъ, по-голямата частъ на българ-
ската армия бѣше въ Източна Румелия, далечъ отъ отечеството си,
понеже невъзможно бѣше да се остави тамошната милиция сѣршу сил-
ната турска войска. Всеки день очакваното тогава настѣпление, на
сѣрбѣдоученитѣ при Одринъ турски войски, би задѣржало поне цѣ-
лата Източно-румелийска милиция, около 25,000 души, въ собствен-
ната имъ страна. Така щѣше да се достигне раздѣленieto на бел-
гарско-румелийскитѣ сили, а, слѣдователно, разклащаше се и полити-
ческото съединение. Въ всеки случай, имало би се работа *само* съ
българската армия, въ която, вслѣдствие на внезапното извикване на
рускитѣ офицери, въ това число цѣлия генераленъ щабъ, Военното
Министерство, всички щабъ-офицери и $\frac{2}{5}$ отъ всички капитани, вла-
дѣше извѣстно разстройство и отслабване на дисциплината.

Кралъ Миланъ пропонуна тия благоприятни въ стратегическо
отношение шансове безъ да се възползува отъ тѣхъ. Намѣсто веднага
да подкачи войната, той, поради дипломатическитѣ разисквания на Ве-
ликиѣ Сили, цѣли четири седмици остана въ ожидателно положение.
Прѣвъ това врѣме, обаче, политическото и военно положение сѣщест-
венно се измѣни въ полза на българитѣ. Отъ една страна, Портата,
слѣдъ дълги разисквания съ Княза Александра, по съединението на
двѣтъ български страни, не се противопоставяше така сурово, както
въ началото, даже безъ енергическитѣ усилия на Русия, би могло още
тогава да се постигне една персонална уния. Но колкото по-вече Пор-
тата се запознаваше съ идеята за съединението, и колкото по-вече
Великиѣ Сили се стремѣха да избѣгватъ проливане на кръвъ, тог-
кова по-непрѣятно бѣше нахлуването на Турция въ Източна Руме-
лия, и, споредъ това, толкова по-вече нахлуващата се тамъ цѣла ар-
мия можеше да се употребѣи на война съ Сърбия.

Още въ началото на Октомврий, почна сѣе постройката на у-
крѣпления съ цѣль да се затворятъ пѣтицата, които водятъ къмъ
Видинъ, София и Трънъ. Въ втората половина на Октомврий, прѣвъ
видъ наплатеното поведение на Сърбия, сѣсрѣдопочиха се прѣвъ
София 10 български дружини и 4 батареи, като се увеличи числото
имъ съ доброволци и опълченци до 15,000 души. И Видинъ сѣщо
се въоръжи, и гарнизонътъ му се увеличи до 14,000 души.

А пъкъ сѣрбската армия прѣкара на българската граница
нѣколко седмици безъ полза и въ бездѣйствие. Първоначалното ѝ
войнствено въодушевление свѣсѣмъ се изпари слѣвъ продължител-
ното стоене на бивакъ въ сурово, влажно врѣме и се замѣсти съ о-
пасно разслабване на дисциплината.

За това, когато Кралъ Миланъ се рѣши най-сетнѣ, въ нача-
лото на Ноемврий, да объяви война, *отдавна бѣше изпусналъ благо-
приятниятъ моментъ*. Така сподното изпърво военно положение, по-
литическа съображения, значително бѣше поврѣдено, и ангажирана-
та въ война Сърбия, вслѣдствие на нерѣшителната и неенергичната ѝ
политика, бѣше изгубила голѣма частъ отъ шансоветѣ за побѣда още
въ началото на борбата.

Още първитѣ дѣйствия на кампанията веднага извадиха на-
явъ, доколко сѣрбскитѣ *операционенъ планъ* е смѣшилъ политичес-
китѣ намѣрения съ стратегическата цѣль, като е ималъ прѣвъ видѣ,
вмѣсто непрятелската армия, три географически пункта: Видинъ,
Трънъ и София. За политическата цѣль на войната, окупирането на
Трънския и Видинския окръзи и прѣвземането на столицата София,
макаръ и да би било твърдѣ важно, за да можеше Сърбия, при
прѣговоритѣ за миръ, да има по-голяма тежестъ въ своитѣ претенции,
накъ войната никога не можеше да се рѣши съ просто заземане на
пождѣненната територия, докато не бѣде разбита непрятелската ар-
мия. Но щомъ веднѣжъ послѣдната бѣдѣше побѣдена, вратитѣ на Ви-
динъ и София отъ само-себе си пѣха да се отворятъ на сѣрбската
войска. Това игнориране до извѣстна степенъ на българско-румелий-
ската армия доказва пълното неразбиране на стратегическата цѣль.

Това фатално съединяване на стратегията съ политиката се
набѣлѣжава прѣвъ цѣлата кампания. Така, политически причини силно
повлияха на сѣрбската стратегия отъ 8/20 Ноемврий до края на вой-
ната, и даже я *ржководяща*, въпрѣки всекакви военни разумни основания.

Слѣдъ тридневнитѣ боеве при Сливница (отъ 5/17—7/19
Ноемврий), настѣплението на сѣрбитѣ не само че бѣше напълно приус-
тановено, но и армията биде така разстроена, щото само бързо със-
рѣдоточване назадъ, заедно съ дѣйствуващата противъ Видинъ Тимооска
дивизия, можало би още да даде на кампанията другъ единъ обратъ.

Политически основания, обаче, накараха Краля, да отложи
това военно изискване, за незабавно отсѣжване на армията, колкото
е възможно, за по-послѣ. Той се надѣваше вече, чрѣвъ посрѣдството
на Австрия, въ най-скоро врѣме да издѣйствува едно прѣмирие. Же-
ланието на краля, да отсѣжи, колкото е възможно, по-малко отъ за-
падната територия, съ цѣль да даде по-голяма тежестъ на претен-

циитѣ си, при прѣговоритѣ за прѣмирие или за миръ, това именно желание диктуваше тая стратегия за отстъпване стѣпка по стѣпка.

Всѣдствие на това, назначениятъ за главнокомандующи Нипавската армия (чепиретѣ дѣйствиущи на югъ отъ Балкана дивизии) полковникѣ Тоналовичъ получи заповѣдъ, отстъпленето да извърши по възможностъ по-бавно, а пъкъ на дѣйствиущата на сѣверъ отъ Балкана Тимоуска дивизия се прѣдписа à tout prix да прѣвземе града Видинъ.

Колкото *политически* умно и изкусно и да бѣше скроенъ тоя маневъръ, но, разглеждавъ *стратегически*, той бѣше фалшивъ, както показа и по-нататѣшниятъ ходъ на кампанията, въ която сръбската армия, въ своето бавно отстъпване, се унищожаваше все по-вече и по-вече.

Когато прѣговоритѣ за прѣмирие се разбиха о твърдостта на Княза Александра, армията на кѣто по численностъ се удвои, Кралъ Миланъ, съ своята духомъ съвѣтъ отпаднала армия, искаше да попрѣчи при Пиротъ на нахлуването въ сръбска територия на българската войска, която по въодушевение извънредно подминаваше противника си. И така, дипломатическитѣ прѣговори не принесоха никаква полза, и изгубеното за това врѣме не послужи за друго, освѣтъ съществено да поврѣди военното положение на сръбската армия.

Въпрѣки окаяното състояние, въ което тя се намираше, изхвѣтъ на двудневното сражение при Пиротъ, между това, не би се състѣрилъ може би така благоприятно за българитѣ, ако бѣше се привѣкла тамъ и Тимоуската, въ съставъ 13,000 души, дивизия.

Въ таквъ случай би се образувала една маса отъ 50,000 души, като се счита въ това число Нипавската армия съ повиканитѣ резервисти 35,000 души.

Рѣшението се колебаеше на втория день на сражението, когато българското обхващающе тѣво крило не можеше да развие достатѣни сили, а сръбското дѣсно крило, ако обладаваше малкъ запасъ сили, би можало да доведе до поражение българско-румелийската армия. По тоя начинъ, новото смѣсване политическитѣ намѣрения съ военнитѣ цѣли имаше за слѣдствие изгубването на сражението при Пиротъ, безъ да можа Тимоуската дивизия да устѣе, въ вавѣна на това, да прѣвземе поне Видинъ.

2. Значението на маситѣ въ войната.

а). *Формиране на маситѣ.*

Нѣкогажъ Тюрень е казалъ: „Голѣмитѣ армии сж само то-варъ“. Днесъ, обаче, мислятъ иначе. Една французска поговорка казва: „Le bon Dieu est avec les grands bataillons“, и историята потвърждава това. Изливскѣ отъ сили никога не врѣди въ врѣме на война. Числеността най-много спомага за най-бързото навършване на войната, което всѣкога е и най-успѣшно, и най-чистино. Численостно прѣвзыходство на силитѣ е важно и ватова още, че никога прѣдпа-

рително не може точно да се прѣсметне, каквъ обратъ може да вавѣме войната. Въ днешнитѣ врѣмена това има по-голѣмо значение, отколкото едно врѣме, защото сраженията сега вече не могатъ, както прѣвъ врѣмето на линейната тактика, да се рѣшаватъ съ *единъ* само частливъ ударъ, но съ разполагането на прѣсни сили, готови за дѣйствиетъ. А когато тия прѣсни сили сж подъ рѣжа въ по-голѣма численостъ, тогава излишекътъ имъ може да се употребѣи за прѣстѣдване на неприятеля, и чрѣвъ това, може би, да се избѣгне друго ново сражение.

Оная държава особено, която иска да води настѣпателна война, трѣбва прѣдварително да извади всички сили, съ които тя разполага, защото отъ опитъ се знае, че за прѣнасянето настѣпателната война въ страната на противника сж потребни много по-голѣми сили, отколкото би се изисквали за отбрана въ своята територия. Колкото по-дѣлни ставатъ операционнитѣ линии, толкова е по-мѣчно транспортрането на подкрѣпления и попълнения, и загубитѣ, споредъ това, биватъ толкова по-чувствителни.

Като се изиска, освѣтъ това, деталирания отстрана и изотдирѣ, обезпечаване на комуникационнитѣ линии и складове, наблюдателни отдѣления, попълнение на болнитѣ и раненитѣ — поради това и настѣпателната армия се топи, като свѣгътъ на Априлско сѣнце.

За удоволетворяването на тия изисквания трѣбва да се привика не само дѣйствиущата армия съ запаснитѣ, но и резерватна армия, па даже и опълчението, и да принесатъ полза на цѣлото дѣло, като се употребятъ и разпрѣдѣлятъ силитѣ съответствено: най-младшата класа, дѣйствиущата армия, трѣбва да воюва; старшата слѣдъ нея, резерватна армия, допълня въ нужда дѣйствиущата армия, обезпечва комуникационнитѣ линии, складове и лазарети, вавѣма мѣстности, потушава възстания, отбранява и обсажда крѣпости; най-сѣтнѣ, третия класа, опълчението, служи да изпѣнява мѣстна служба въ собствонната страна: караулна служба и пазение на пѣвинитѣ.

Сърбия можеше да извади около 45,000 души отъ 1-ва класа и още 25,000 души отъ 2-ра и 3-ти класи. За това, цѣлата дѣйствиуща армия и по-голѣмата частъ отъ 2-та класа трѣбваше да се употребятъ като полска армия, а за пазение вѣтрѣшния редъ въ страната и за наблюдение на границитѣ отстрана 3-та класа би била достатѣчна.

Сърбия, обаче, не постави на военна нога всичкитѣ си военни сили ва да можеше да си осигури едно прѣвзыходство надъ България. Вѣрваше се, че Изочно-Румелийската милиция трѣбваше нѣпрѣмно да остане въ страната си срѣщу турската войска, а българската армия сама, безъ Генераленъ Щабъ и руски офицери, щѣше да се яви като една безъ дисциплина и безъ вождѣ, тѣпла, съ която се мислѣше, лесно да могатъ да се разпрѣвятъ.

Тѣй като сръбската мобилизация, освѣтъ това, посрѣщна равни затруднения (които съ по-вече енергия би могли да се наддѣдѣтъ, както доказа това по-късно произведеното мобилирание на 2-та класа) то се мобилизира само 1-та класа съ нѣколко батальона

отъ 2-та класа. А единъ дѣйствиющъ пѣхотенъ полкъ отъ Дунавската дивизия (8) се остави даже, като гарнизонъ въ Бѣиградъ, така щото сръбската армия излизе въ походъ съ 53,000 души.

Подобно прѣвѣрѣне къмъ силитѣ на противника е толкова по-странно по това още, че послѣднитѣ голѣми войни, френско-пруската въ 1870 год. и руско-турската въ 1877 год. най-нагледно показва именно фаталнитѣ послѣдствия отъ такава ниска оцѣнка на неприятеля.

А *Валария* никакъ не послѣдва сръбския примѣръ, но, напротивъ, се стремѣше да развие по възможность по-голѣми военни сили, та по тоя начинъ да уравнилѣси прѣимущества на противника отосиетелно по-добрата му на видъ организация.

Благоустройство на пълното въодушевление, съ което се стремѣха подъ знамената опълченитѣ и доброволцитѣ, Князь Александъръ сполучи да усили българската армия до 50,000 души, къмъ която се присѣдиниха още 20—24,000 румелинци. Това прѣдставляваше за отбраняющия общи сили отъ 70,000 души срѣщу 50,000 души на настѣпващия, слѣдователно, по численность голѣма несъразмѣрность.

б) Употрѣбление на маситѣ.

Даже и съ по-слаби по численность сили може да се прѣвѣзходствува надъ противника, ако полководецътъ умѣе да сърѣдоточи силитѣ си на съответственния пунктъ. „Едно отъ основнитѣ начала на войната е, казва Жюмини, главната маса отъ имѣющитѣ се на разположение сили да се постави на рѣшителния пунктъ на театъра на военнитѣ дѣйствиия или на бойното поле“. Трѣбва да се стремимъ, щото по възможность голѣма частъ отъ неприятелскитѣ сили да бѣде ваета съ една ограничена частъ отъ собственитѣ ни сили, за да можѣмъ, спечеления по тоя начинъ изливекъ, да го употребимъ на рѣшителния пунктъ.

Това начало, въ всѣки случай, е по-малко да се приложи на практика, отколкото се показва за лесно на теория. Отъ една страна, не всѣки пътъ може да се сполучи, неприятелскитѣ главни сили да се отвлѣкатъ изобщо отъ рѣшителния пунктъ, а отъ друга страна, не е лесно и да се поставятъ собственитѣ сили именно на тоя пунктъ. Прѣди всичко, тукъ се касае наврѣме да се узнае, *гдѣ* лежи рѣшителния пунктъ; гениятъ инстинктивно отгатва това, но и интелгентнитѣ практици може да го опрѣдѣли посрѣдствомъ тънки комбинации. Тукъ е необходимо, военачалникътъ да обладава такава духовна сила, щото привѣржено да прѣвѣрѣ всѣки второстепенни обстоятелства, колкото и да сж заблѣжителни сами по себе си, та да може да устреми всичката си сила къмъ главната цѣль.

Даже майсторитѣ въ военното искусство отъ нещастни опити сж се научили по такъвъ начинъ да сърѣдоточаватъ силитѣ си. Колкото и да е трудно това сърѣдоточаване, трѣбва да се стремимъ, щото то да се извърши по възможность въ по-голѣмъ размѣръ, като се ограничи до минимума всѣко необходимо детайлиране. Въ случай,

че неприятелътъ раздѣли силитѣ си, то на видъ само може да утробява, но въ дѣйствителность той отслабва, защото, който се разпробява, може би, ще избѣгне малки несполуки, голѣми резултати, обаче, нѣка да достигне. Раздробяването е опасно, сърѣдоточването дава движение и сила. Ударитѣ на главната армия рѣшаватъ сраженята и въ близкия театъръ. И при отбраната, силитѣ сжщо така трѣбва да бѣждатъ сърѣдоточени, за да могатъ да се насочватъ къмъ всѣки пунктъ. Само дребнавитѣ хора искатъ всѣчко да прикриватъ. Който всѣчко прикрива, обикновенно нищо не може да прикрие; това доказватъ знаменититѣ оцѣвления на австрийцитѣ, които всѣки пътъ биваха прѣкъсвани отъ Фридриха Великий и Наполеона. Никой не е билъ тъй вѣщъ въ изкуството правилно да се употребѣи масата, както Наполеонъ. Полководитѣ отъ ново врѣме въ това сж научили много нѣща отъ него. И въ 1870 год. настѣпленieto на германцитѣ къмъ сѣверъ по-добъръ обезпечи Южна Германия отъ нападение, отколкото ако да бѣха поставени тамъ особенни сили, които би били изгубени за настѣпателнитѣ дѣйствиия.

Сърѣдоточването на масата, съ цѣль да се насочи къмъ рѣшителния пунктъ, е главната гледна точка, отъ която трѣбва да се изхожда при съставянето на операционния планъ.

Операционнитѣ планѣ трѣбва да почива върху вѣрни политически и военни съображения. Ако тѣ липсватъ, то и фундамента на зданието ще е гнилъ, цѣлата постройка, слѣдователно, ще бѣде безполезна. Тоя фундаментъ се образува отъ изслѣдването на политическитѣ и географическитѣ отношения, и отъ оцѣнката на бойнитѣ срѣдства на двѣтѣ страни. За това се иска пълнен прѣгледъ и почти генерално обзѣждане на всѣкитѣ надлежни обстоятелства. Всѣко прѣвувелчено или низко оцѣняване на даденъ факторъ може да побрка цѣлия разчетъ, ако може, изобщо, да се допусне подобенъ невѣренъ начинъ на оцѣняване. Наполеонъ е казалъ: „Je n'ai jamais eu un plan d'opérations“ и е обяснилъ за невъзможенъ подобенъ разчетъ; той го обозначавал като една математическа задача, която и самъ Нютонъ не би могълъ да рѣши. Но въ сжщность той нарече войната „дѣло на тактъ“, което ще каже, че единъ воененъ планъ не може да се изработи научно, и че само едно гениално чувство може да улучи вѣрното.

Колкото е по-ясно при пазухването на войната политическото и военно положение, толкова по-точно могатъ прѣдварително да се опрѣдѣлятъ гледнитѣ точки, които водятъ къмъ цѣльта. Така, единъ добъръ операционенъ планъ може и даже трѣбва да взема въ разчетъ прѣдвѣжданитѣ погрѣшки на неприятеля, както, напримеръ, Прускитѣ въ 1866 год. Който съ прѣвѣрѣне се отнася къмъ подобенъ прѣдварителенъ разчетъ, доброволно се отказва отъ изгодитѣ, които му се прѣдставляватъ. Тоя, напротивъ, който при съставянето на плана си бѣде развналъ отъ случайноститѣ, щомъ искусствениитѣ прѣдположения, на които той се основава, не се сбжднатъ. За това, колкото по-малко сж разменени, при избухването на войната, политическитѣ и

воени отношения, толкова по-малко може да се мисли за един външен въ-
рхъ *плати*. Да, неопределеността въ войната и осекдаността отъ
известия за противника могат да обхвватъ така голѣми, щото само
тоя единственъ планъ да бѣде възможенъ: да се търсятъ главнитъ
неприятелски сили и да се атакуватъ, гдето се намиратъ.

Тая ръководеща идея остава вѣрна при всички обстоятел-
ства, като прѣдполага способностъ за стратегическо настѣпление въ-
обще. Вѣрната слѣдъ настѣпленieto изисква неизвѣстността, и на
собственната воля се противопоставя чуждата, самостоятелната воля на
противника. Колкото той е по-силенъ, толкова по-вече ще може да
погрѣшка разсчитатъ. Първото сражение още ще покаже, кой отъ два-
мата противници ще може да постига волята си. И понеже сражението
има рѣшително значение въ войната, то всѣки операционенъ планъ
може да служи само до първата срѣща съ неприятелскитъ главни сили.

Между това, даже и едно настило сражение все не може
още да доведе до изцѣлението на проектитъ. И битиятъ неприятель
запазва още воля и влияние, както, напримеръ, Махъ-Махонъ слѣдъ
поражението при Вьоргъ. Сражението, обаче, създава ново и по-бл-
гоприятно положение, съ което полководецътъ трѣбва да се съобрази
и да приспособи къмъ него своитъ комбинации. Това е много по-мн-
но, отколкото опосѣлъ може да се прѣдполага; военната история ни
показва само фактически важнитъ и рѣшителни събития, а това, що
се е желало или показвало за важно, твърдитъ рѣдко се узнава.

Първиятъ и най-важниятъ операционенъ обективъ винаги ще
бѣде главната неприятелска армия. Само слѣдъ нейното унищожение
могатъ да се иматъ прѣдъ видъ географически пунктове, главни гра-
дове, крѣпости и провинции. Въ 1812 год. Наполеонъ настѣпихъ про-
тивъ Москва безъ да наблюдава по-нататкъ движението на руската
армия, която се оттегляше на юго-изтокъ. Така и Руся въ 1877 г.
потегли направо за Цариградъ, безъ да разбие на фланга си при
Шивенъ турската армия. Първиятъ случай имаше за слѣдствие една
катастрофа; въ вториятъ — движението на войскитъ напредъ бѣде
задръжано докато се спечели изгубеното.

Сръбскитъ и българскитъ операционни планове прѣдстав-
ляватъ двѣ твърдитъ поучителни противоположности, както и всѣкитъ
други фактори, които сѣ имали рѣшително влияние върху хода на войната.
Да почнемъ отъ *Сръбскія*. Като театръ на войната можеше
да се вземе само Княжество България. Източна Румелия, като тур-
ска провинция, трѣбваше да остане неутрална; инакъ Сърбия би по-
казала непослѣдователностъ, тъй като мотивътъ ѝ за обявяване война
бѣше запазенето на Берлинския трактатъ.

Понеже Балканската верига дѣли Княжеството България на
двѣ: голѣма сѣверна и малка южна части, то за сръбската армия се
прѣдставляваха два театра за военни дѣйствия. На сѣверната частъ
лежи крѣпостта Видинъ и претендирания Видински Окрѣгъ, а на
южната — столицата София и другъ желеми Окрѣгъ — Трънския.
Но южниятъ театръ се е считалъ по-важенъ, защото тамъ положи-
телно се е очаквало настѣпването на Источна Румелия на непри-

телската армия. Затова и тукъ лежеше рѣшителниятъ пунктъ, на кой-
то Сърбия трѣбваше да постави цѣлата си армия, поне дѣйствиюща-
та, тогава когато слабо занятиятъ Видински окрѣгъ трѣбваше да иг-
рае само второстепенна роль.

Въ случай, че цѣлата сръбска армия би се употребила на
южния театръ, то 15,000 души българска войска, които щѣше тя
тамъ да срѣщне, не би трѣбвало да се *отблъсватъ фронтално* и по-
тоя начинъ да се *напочагъ* къмъ *маленитъ имъ сили*. Подобно от-
блъсване щѣше да принесе на сръбската армия само тоя резултатъ,
щото тя слѣдъ едно, относително бавно и пълно съ загуби, настѣп-
ление да се срѣщне най-сегитъ съ *свѣдѣнитъ* сили на неприятелска-
та армия. Много по-добръ би било, ако сръбитъ се бѣха възползова-
ли отъ така стодното раздѣление на българскитъ сили и ги разбиха
по части. За това би трѣбвало да се обходятъ прѣднитъ войски, да
се отцѣпятъ отъ главнитъ сили на армията и да се отхвърлятъ къмъ
планината. Слѣдъ това, сръбската армия можеше да се обърне пакъ
съ всѣкитъ си сили срѣщу българско-румелийската главна армия, на
която трѣбваша още 7—8 дни да довърши марша си до София.

Сръбската главна квартира е прѣдполагала, обаче, да нѣма
достатъчни основания за подобно събѣдоточаване на силитъ си.

Прѣди всичко, сръбитъ бѣха на мнѣние, че ще иматъ работа
само съ българската войска, а източно-румелийската ще остане неу-
трална. Та и българската армия имаше раздѣлени силитъ; една по-
малка на видъ частъ стоеше на сръбската граница, а главнитъ сили
бѣха отдалечени на 6—7 прѣхода отъ София; тогава когато сръбската
армия можеше да стигне София въ 2, най-много въ 3 прѣхода. За
това, столицата София се прѣдставляваше на сръбитъ за сигурна
плѣчка, толкова по-вече, че тѣ никакъ не подозрѣваха да сръбнатъ
по пхия си къмъ нея укрѣпления, нито пъкъ знаеха, че двѣтъ тре-
тини на отбранителнитъ войски се състояха отъ редовни войски. А
българското отгълчение, съставено отъ азѣ въоръжени овчари и селе-
ни, вѣрваха твърдъ лесно да принудятъ къмъ бѣгство, така щото за
прѣвземането на София не оставаше друго, освѣтъ *аръчистането*
на претендирания окрѣгъ.

Споредъ сръбскитъ възгледи, сѣмо и Видинъ, тая полуру-
тена крѣпостъ, ако откажеше да капитулира, прѣдъ видъ на едно
прѣдстояще бомбардиране, можеше да бѣде взета при първия шурмъ.
Тѣй щото, тая крѣпостъ трѣбваше, повидимому, само да се вземе и
безъ да ѝ прѣдстои единъ день да се прѣдава назадъ. А наоидието
се въ Видинския окрѣгъ 14,000 души опыление сръбитъ мислѣха да
не го оставятъ съвсѣмъ незането, за да не имъ се припише от-
посѣлъ, че Видинскитъ окрѣгъ е билъ завзетъ просто съ нахлува-
не (!) Тѣ се считаха още за достатѣчно силни, щото да могатъ да да-
датъ рѣшително сражение прѣдъ вратитъ на София и въ това сѣщото
врѣме да спечелятъ обсадата на Видинъ. Ако не едното, то поне дру-
гото надѣваха се да сполучатъ, но не допушаха за невъзможно и въ
двата случая да не успѣятъ.

Такова е било понятието, което си е съставила сръбската

главна квартира за общото военно положение и върху такива основания тя е съставила цѣлия си операционенъ планъ. Възгето да насочи всичкитѣ си сили противъ българската армия, за да я бие и унищожи, сръбската главна квартира, увлѣчена въ благоприятни за нея предположения, впусна изъ видъ върнатото, и цѣлата Тимокска дивизия съ нѣколко резервни баталиони (13,000 души), приблизително четвъртата частъ отъ цѣлата дѣйствуваща армия, съсредоточи на *сѣверния театър* на войната; даже ласкаеше се съ надежда, слѣдъ завземането на Видинския окръгъ и прѣвземането на Видинъ, за окончателното рѣшение на войната, може би, да притеглише тоя отрядъ прѣзъ Гинския проходъ къмъ София.

Едно настѣпване на югъ отъ Балкана съ по-толѣми сили по-добъръ би запазило Тимокска окръгъ, отъ колкото съ отдѣлянето на една полска дивизия, която по тоя начинъ биде изгубена за настѣпалнитѣ дѣйствия.

Но ако сръбската главна квартира не мислеше да остави съвсѣмъ безъ защита Тимокска линия, то трѣбваше да се задоволи тамъ съ стратегическа *отбрана*, като употребеше за тая цѣль по възможностъ само опълченни войски. При това се оказаха невѣрни и разсметитѣ за отбранителната способностъ на Видинъ, за вземането на който сръбската главна квартира толкова се стрѣмеше. Тимокска дивизия бѣше за отбрана твърдъ силна, а за настѣпване до-та слаба. Шоради това, тя не само че не бѣше изгубена за главния театъръ на войната, но, отъ друга страна, не можа да принесе никаква полза и на второстепенния театъръ.

Сръбския операционенъ планъ не се ограничи, между това, само съ раздѣленето на силитѣ си чрѣзъ деташиранието на Тимокска дивизия, но отпослѣ ги раздоби още по-вече. Заблудена отъ онова фатално прѣрѣние къмъ българскитѣ сили, сръбската главна квартира не съсредоточи съвѣстно всичкитѣ, опрѣдѣлени за дѣйствуване на югъ отъ Балкана, дивизии на Нишавската армия, но пакъ ги раздѣли на две части: 1) *главни корпусъ*, три дивизии и 2) отдѣлната *Моравска дивизия*. Главниятъ корпусъ трѣбваше да настѣпи отъ Циротъ прѣзъ Сливница къмъ София, а Моравската дивизия — отъ южа Сърбия прѣзъ Трънъ и Бръзникъ за София. На Моравската дивизия се възложи задачата, въ връжне на движението си, да очисти Трънския окръгъ отъ българското опълчение, да завземе Трънъ и Бръзникъ и за рѣшителното сражение при София да бѣде на мѣстото си за да обхване противника окръжъ югъ.

И тъй, Моравската дивизия имаше да дѣйствува противъ собна цѣль, Трънския окръгъ, който още по-малко можеше да влияе върху изхода на войната, отколкото вземането на Видинъ. Въ по-нататъшното си къмъ София движение, ней прѣдстоеше не само по-дѣлътъ, но и много по-лошавъ пѣхъ, отколкото на главния корпусъ. Ако тя трѣбваше да изпълни и втората си задача, да обхване при София отъ югъ българската армия, то слѣдваше да се постави прѣдъ главния корпусъ въ облическа посочка, както въ 1870 год. III армия въ марша къмъ Шалонъ се движеше прѣдъ Мааската армия.

Споредъ това, пѣхтъ задачи на Моравската дивизия съдържаша едно вътрѣшно противорѣчие: или тя трѣбваше аналитично да задържи настѣпленieto на главния корпусъ, или да пристигне въ София много по-късно отъ него.

Съ назначението на Тимокска дивизия въ Видинския окръгъ и отдѣлянето на Моравската дивизия за Трънския окръгъ, сръбската главна квартира да бѣше сполучила да увлече поне и Княза Александра, да раздѣли и той по сѣщия начинъ дѣйствуващата си армия, и така да го ослаби на рѣшителния пунктъ. Но, напропавъ, раздробяването на сръбскитѣ сили, вслѣствие на деташиранието на Тимокска и Моравска дивизии, биде толкова по-фатално, че Князь Александъръ не послѣдва прѣтѣра имъ, а съсредоточи на рѣшителния пунктъ при София цѣлата си армия.

До обявяването на войната отъ сръбитѣ, Князь Александъръ не бѣше съсредоточилъ силитѣ си. Неговата армия бѣше раздѣлена на три групи: 15,000 души. всички почти отъ опълченци, на сѣверъ отъ Балкана; 13,000 души, двѣ трети отъ които бѣха редовни войски, на югъ отъ Балкана, въ западната частъ на княжеството; най-сетѣ, 40,000 души, на линията Пловдивъ — Айтосъ, въ Източна-Румелия. Князь Александъръ съ останалото на 10,000 души въ княжеството, е допусналъ, безъ съмнѣние, едно разпрѣсване на силитѣ. Спрямо Турция и Сърбия той се намираше на вътрѣшни линии, отъ естественнитѣ изгоди на които трѣбваше да се възползува за съсредоточането на *всичкитѣ си сили*.

Но веднага слѣдъ обявяването на войната, Князь Александъръ твърдѣ правилно заключи, че ако раздѣлите силитѣ си, т. е. едновременно ги употребеше противъ Сърбия и Турция, тѣ не би били въ състояние да противостоятъ на двата противници; трѣбваше, слѣдователно, да ерѣдне съ всичкитѣ си сили само *едного* отъ тия противници и да го разбие. Тоя *единиятъ* не бѣше, разбира се, сполучно разположената при Одринъ турска, но *нахлулата* въ страната сръбска войска, операционниятъ обективъ на която очевидно бѣше Видинъ и София. Но и въ България Князь Александъръ не можеше едновременно да настѣпи на сѣверъ и на югъ отъ Балкана, а само на едѣна, на рѣшителния театъръ на войната. Тоя театъръ се намираще по посока къмъ София, на какѣто се движеше неприятелскитѣ *главенъ корпусъ*, въ съставъ три дивизии. Като оцѣни, като трѣбаше положението, Князь Александъръ взе енергичното рѣшение да прѣхвърли прѣдъ София съ възможна бързина цѣлата си, съсредоточена въ Иаточна-Румелия. армия, а настѣпалитѣ къмъ Видинъ и Трънъ сръбски отряди да ги задържатъ, до колкото е възможно, разположенитѣ тамъ войски.

Колкото простъ и основателенъ, по принципъ, и да бѣше планътъ на Княза Александра, но при все това той бѣше *теоретически*! Като районъ за съсредоточаване на силитѣ си той избра такъвъ именно пунктъ, който армията му би могла да достигне най-рано въ 7—8 дни, а пъкъ неприятелтъ само въ 2—3 дни. Тоя планъ можеше да сполучи, слѣдователно, ако сръбскитѣ операции би проявили слаба

энергичностъ, а пъкъ расположенитѣ прѣдъ София прѣдни войски достатъчно упорство. А въ случай, че войскитѣ при Сливница и Грънъ не бѣха успѣли да задържатъ сръбската армия до пристигането на Българско-Румелийската главна армия, то, споредъ самитѣ думи на Княза, велико би било изгубено. Една частъ отъ армията му щѣше да бѣде разбита, и столицата занета, така щото тая кампания за Княза Александра щѣше да бѣде начало на едно не тѣй незначително военное, а въ сжщото врѣме и политическо поражение.

*Но усмивното изказание на тоя планъ доказва, че не току така трѣбва да се осмѣжа единъ операционенъ планъ за това, че теоретически билъ противорѣчалъ на правилата на военното изкуство, и че е билъ възможенъ другъ по-малко опасенъ, макаръ и по-малко рѣшителенъ планъ. Важно значение имаше тукъ мѣстоположенето на София. Ако отъ военна гледна точка това и да не може да се оправдае, то пакъ въ войната има случаи, когато най-големата смѣлость е и най-големъ мадрость. Така и тукъ. Именно това рѣшение на Княза Александра, въпрѣки всичкитѣ правила на стратегията, толкова напредъ да извърши развръщането на силитѣ си *разруши неприятелския операционенъ планъ!**

Самата простота на българския операционенъ планъ гарантираше сполуката му изобщо. Той привекташе всичкитѣ сили на рѣшителния пунктъ по най-късѣ пътъ. Цѣлата полска армия се насочваше противъ сръбския главенъ корпусъ, а само по-малки отряди занимаваха неприятелскитѣ флангови колони, като ги отеличаха по тоя начинъ отъ рѣшителния пунктъ. Постѣдствитѣя оправдаха основателността на тая стратегия. Успѣхитѣ, които направи Тимоокската дивизия съ обсаждането на Видинъ, и Моравската дивизия съ завземането на Бръзникъ, тия незначителни резултати не можахъ да поправятъ, щото сръбскитѣ главенъ корпусъ да се намѣри за това сръбшу по-големѣ сили, да бѣде битъ и отблъснатъ назадъ къмъ Сърбия.

Моравската дивизия, въ операциитѣ си отъ Бръзникъ напакъ прояви, въ по-малкъ размѣръ, сжщия недостатокъ, да не различава важното отъ маловажното, и, вслѣдствие на това, извърши сжщото раздробяване на силитѣ, което биде така фатално за цѣлата сръбска армия.

Слѣдъ завземането на 5/17 Ноември на Бръзникъ, Моравската дивизия се намѣри на 6/18 и 7/19 Ноември въ шасливото положение, да може да играе значителна роль на главния театръ на войнѣ отъ Балкана: третѣ дивизии на сръбския главенъ корпусъ заставаха сръбшу укрѣпленията на Сливница, безъ да сполучатъ съ своитѣ продължителни фронтални атаки да ги взематъ. Пленъ обходъ на укрѣпленията главниятъ корпусъ не посмѣя да направи, защото съ това би изгубилъ отстъпвателната си линия прѣзъ Драгоманския проходъ. Но ако Моравската дивизия се повлѣше на лѣвѣя, стратегическа рѣшителния, флангъ при Сливница, то би принудила, въротно, отстъпването на Сливнишката позиция.

Моравската дивизия, отъ друга страна, можеше да игнорира Сливница, да изтежнѣ прѣмо на София, които бѣше останала безъ вой-

ски. Сливница служеше за шитъ на София. Щомъ се отнѣмеше послѣдната изъ-задъ гърба на Сливнишкитѣ защитници, то отбраната на укрѣпленията ставаше безцѣлна; да, моралното впечатлѣние за нахуването на неприятеля почти въ тѣлѣ и занемането му на София, би било толкова силно, щото въ гарнизона на Сливница би се явила ужасна паника.

Моравската дивизия имаше, слѣдователно, два пътя, по които тя можеше да даде на кампанията единъ рѣшителенъ обратъ. Нейниятъ началникъ, полковникъ Топаловичъ, можеше да послѣдва, обаче, само *едина* отъ двата, и то съ всичкитѣ си сили.

Вжѣсто това, полковникъ Топаловичъ се намѣри, както казватъ „между два стола“. Той раздѣли дивизията си, като трѣгна *едноморъжнено* по *двѣтъ* посоки, на съверъ къмъ Сливница и на изтокъ къмъ София, даже и по една третя посока, къмъ югъ отъ Переникъ (отъ Переникъ има добро шосе прѣзъ Владая за София). Понеже навсѣхдѣ сръбщина съпротивления, то на 6/18 Ноември той не можѣ да дойде до никакви по-нататѣшни резултати, освѣтъ да прогони 1,000 души передовна войска, която заемаше Переникъ. Но тоя малкъ тактически успѣхъ не можеше въ никое отношение да замѣни стратегическата загуба съ безполезното прѣкарване на единъ день.

На 7/19 Ноември дивизията се раздоби още по-вече, понеже насжхалихъ къмъ Переникъ отрядъ отново раздѣли за да насочи една частъ отъ Владая къмъ София, а съ другата да прѣдприеме едно нападение сръбшу разположения на югъ градъ Радомиръ, гдѣ то се бѣха сгруппирали нѣколко стотини души опълченци. Послѣднитѣ, наистина, бѣха отблъснати, но настѣпалитѣ къмъ Владая твъртъ слаби сили бидоха задържани. И настѣпалата отъ Бръзникъ направо къмъ София частъ отъ дивизията бѣше сжщо отблъсната. Най-сетнѣ, дѣйствиущитѣ на Сливница части отъ сжщата дивизия се задържаха отъ отряда на Капитана Полова при с. Горгулята и се отхвърлиха въ Вискерската планина.

Полковникъ Топаловичъ, слѣдъ като спечели малки тактически успѣхи, изгуби свързката на цѣлото. Той се стремѣше *едноморъжнено* къмъ *есичко*, и това раздробяване на силитѣ му имаше за слѣдствие никхдѣ да не постигне цѣльта си, и най-послѣ да прѣмине отъ настѣпателно въ отбранително положение, а на 8/20 сутринята отново да прѣдаде даже и Бръзникъ.

в) *Продоволствие и движение на маситѣ.*

Сражението е най-главно и най-важно военно дѣйствие. За да се осигури успѣха на сражението необходимо е, щото силитѣ не само да се употребятъ на рѣшителния театръ, но и да се съединятъ на бойното поле. За това би трѣбвало маситѣ да се държатъ постоянно съсрѣдоточени.

Подобна съсрѣдоточенность, обаче, е неизпълнима. Въско струнване на голѣми маси войски се прави по необходимостъ, и само твърдѣ кратко врѣме може да се понесе; поради това, трѣбва да се

извърши, колкото е възможно, по-тъсно, т. е. прѣдъ самото сражение, гдѣто то е безусловно необходимо. Затворени пѣхота, прахъ, димъ, заразенъ въздухъ и недостатѣкъ отъ вода характеризиратъ това тежко положение на събранитѣ маси войски.

Това трѣба да се има прѣдъ видъ още при сърѣдоточването на армията. Районътъ на сърѣдоточването да бѣде толкова голѣмъ, щото армията да може да живѣе по възможность удобно. Колкото по-обширенъ, толкова по-добъръ. Това изискване за размѣшването и предоставянето на войскитѣ, обаче, трѣба по една степенъ да се жртвува на друго по-горно изискване, именно на *бойната готовность*. Ако сърѣдоточението бѣде твърдѣтъсно, то удобствата на войскитѣ, а съ това заедно и силитѣ имъ ще се намаляватъ; а ако сърѣдоточението е твърдѣтъ широко, то армията е раздѣлена още отначало, и бойната ѝ готовность съответственно ще бѣде накарнена.

Сръбската армия, съобразно цѣлитѣ на операционния планъ, бѣде сърѣдоточена въ три групи:

1) Дунавската, Дринската и Шумаййската дивизии, — всичко 32,000 души, които трѣбаше да настѣпятъ по главния пѣхъ Пиротъ; — София, се расположиха при Пиротъ;

2) Моравската дивизия, 9000 души — въ юго-източна Сърбия при с. Лѣсковецъ и Власовини;

3) Тимокската дивизия, съ нѣколко резервни батальона, всичко въ съставъ 42,000 души, се установи край пограничната рѣка Тимокъ.

Това разположение бѣше твърдѣтъцѣлесообразно. Армията мина каръ и да завладе единъ фронтъ отъ 160 километра, по това разтегание не бѣше несъразмѣрно, въ сравнение съ разстоянието до българскитѣ главни сили, които трѣбаше да употребятъ 8—10 дни за да достигнатъ до неприятеля, тогава когато прѣснаитѣ сръбски части въ 3—4 дневни прѣходи би могли да се съединятъ. Това раздѣление на сръбскитѣ войски значително улесни разквартирването и продоволствението имъ, толкова по-вече, че три дивизии останаха въ своитѣ дивизионни области. Чепире дивизии стояха на желѣзно-пѣхотната линия Бѣлградъ—Враня; тѣ можаха непосредствено да се ползватъ отъ плодороднитѣ и богатитѣ Моравска и Тимокска долини. Тукъ се явяваше още и тая изгода, че тая широкъ фронтъ на сръбската армия можеше и българитѣ да увѣче къмъ раздѣление и раздробяване на силитѣ си, та да настѣпятъ съществено къмъ сѣверъ и къмъ югъ отъ Балкана. Ако бѣше постигната тая цѣль, и противникътъ съ раздѣленото на силитѣ си, се ослабѣше на рѣшителния театръ на военнитѣ дѣйствия, то Тимокската дивизия можеше да се привлече изъ-задъ своитѣ авангарди къмъ главния корпусъ, който, въ настѣпателното си движение къмъ София, би трѣбвало да притегли още и Моравската дивизия.

И при настѣпателния маршъ, отъ обстановката всѣки пѣхъ ще зависн, доколко войскитѣ, за по-доброто си разполагане и продоволствие, могатъ широко да се разпростратъ, а отъ друга страна, прѣдъ видъ близостта и силитѣ на неприятеля, доколко тѣсно трѣба да бѣдатъ сгруппирани. Който прѣждовѣршено се сърѣдоточ-

чава, той изтощава жизненитѣ сили на армията, а който късно се сърѣдоточава, излага се да бѣде разбитъ по части.

И така, армията трѣба раздѣлена да живѣе и да се движи, а съвокушно да се бие. Какъ би могли тия двѣ изисквания най-добъръ да се достигнатъ?

Внимателното разглеждане на картата, съ циркуля въ рѣка, като се взематъ за основа опрѣдѣляющитѣ фактори, е най-доброто сръдство за рѣшаване на задачата. *Врѣме*, *пространство*, *дълбочина* на колонитѣ и *маршеви способности*, отъ една страна, *интелигентность*, *рѣшителность* и *енергия*, отъ друга страна, сѣ факторитѣ, които обусловятъ единъ въренъ или фалшивъ резултатъ.

Настѣплението може да се извърши *по една или по нѣколко* операционни линии. Въ първия случай, за да се съединятъ войскитѣ за бой, трѣба да се сгъстватъ въ дълбочина и построятъ въ резервенъ редъ; въ втория случай — отдѣлитѣ колонии трѣба да се сгъстватъ по фронта.

Движенето по единъ пѣхъ е най-просто. А въ войната, колкото една операция е по-проста, толкова е по-сигурна сполучката ѝ. Тѣй като въ по-вечето случаи за обективъ ще служи непригнелската армия, която рѣдко ще остане неподвижна, то първоначално избраната линия, се мѣнява, както при цѣленето по бѣгача дивятъ. Който държи армията си винаги сърѣдоточена, той всѣкога ще е въ състояние да противопостави своитѣ маси и при едно измѣнено положение.

Настѣплението по *нѣколко* пѣхоти е етодно тогава, когато съединението за бой може да стане по-бързо, отколкото при ползуването само по единъ пѣхъ. Но за това трѣба да се иматъ на разположение не само необходимитѣ пѣхоти, но и тия послѣднитѣ да не бѣдатъ несъразмѣрно отдалечени единъ отъ другъ. Теорията учи, че разстоянието между двѣ редомъ движуци се колонии не трѣба да бѣде по-вече отъ половината на дължината на всѣка отъ походнитѣ колонии; въ противенъ случай, за развързването отъ една само колона би се изисквало по-малко врѣме.

За развързването на отрядъ, въ съставъ на единъ армѣйски корпусъ, нужно е единъ день. За това, по-голѣми единици могатъ да се съединятъ много по-бърже чрезъ сгъстване по фронта, а не въ дълбочина, именно, като се движатъ отдѣлитѣ колонии по пѣхоти, които се събиратъ при обектива, така щото да настѣпятъ концентрично. Сражението трѣба като мѣнитъ да привлича всички отдѣлни части. Но и по-малки единици, при сгъстването на добри пѣхоти, могатъ да се ползватъ отъ тая изгода, която имъ дава възможность едновременно да развърнатъ силитѣ си.

Умѣтнето, винаги въ нужния моментъ и на надеждния пунктъ, да се съединятъ силитѣ съставлява искусство въ воденето на войната. И концентричното настѣпление по нѣколко операционни линии тогава само е безусловно изгодно, когато въ всѣко врѣме е възможно съосвършеното съединяване за бой на раздѣленитѣ колонии. Въ всѣки другъ случай, концентричното настѣпление по раздѣлени операционни линии бива

опасно, и при това опасността е толкова по-голяма, колкото е по-голямо разстоянието между отделините колони, колкото ех по-недостатъчни съобщенията помежду имъ и колкото е по-близо неприятелътъ.

Опасността, която произлиза отъ раздѣленieto и раздробяването на силитъ, въ една просѣчена мѣстность и спрямо единъ енергиченъ неприятелъ, може да бѣде толкова голяма, щото само едно съсредоточаване нагадъ на раздѣленитъ части е въ състояние да ги съедини отново. При концентрираниятъ операции никога не трѣбва да се забравя, че тѣ само тогава могатъ да сполучатъ, когато неприятелътъ бѣде така глупавъ, щото, безъ да прѣдприема нищо, се остави спокойно да го обхванатъ и разбиятъ. Даже едно придвигване на неприятеля, настрана къмъ единъ отъ фланговетъ му, ще прѣмѣсти пункта на съединението на отдѣлно движашитъ се колони и ще побърка, може-би, важни разсѣти. И ако това движение на неприятеля не бѣде забѣлъзано наврѣме, то едната колона, може би, ще удари о пущето, когато пкъзъ другата твърдѣ късно ще пристигне, а третата ще се изложи на прѣвзхожданиятъ неприятелски сили. Щомъ противникътъ се доближи сръщу едната колона дотолкова, щото другитъ да не могатъ своеврѣменно да ѝ дойдатъ на помощъ, то обхванатъ, който го угрожава, той може да употреби съ полза за опериране по вжтрѣшнини линии, т. е. той ще може да бие нашитъ раздѣлени колони по части една слѣдъ друга.

Майсторъ въ това отношение е билъ Наполеонъ. Той е обладалъ тайната да съединява наврѣме силитъ си и да се явява винаги съ числено прѣвзхождение сръщу противника. Слѣдъ написането на удара, той отново е раздѣлялъ силитъ си въ отдѣлни групи по таквъ начинъ, щото винаги е билъ готовъ да ги концентрира по всѣкаквъ фронтъ. На постоянната съсредоточеностъ на маситъ Наполеонъ е обръщалъ такова внимание, щото съединението на отдѣлно движашитъ се колони на една армия никога не е извѣршвалъ на близко разстояние до неприятеля, а много по-рано. Той е отхвърлялъ всички концентрични операции, които едва на самото бойно поле докарватъ съединението на отдѣлнитъ настѣпателни колони. Загана Наполеонъ е осмѣждалъ навлазането на Фридриха въ Бохемия въ 1757 год., произведено по четире, на значително разстояние раздѣлени по между си, операционни линии. На Жерома пишеше той въ Италия: „Виждажъ, че Вие стоите на единъ фалшивъ воененъ пѣтъ. Вие мислите, че двѣ колони, които обхващатъ по сръдата си единъ малко по-слабъ противникъ, се намиратъ въ изгодно положение, но въ войната това не може да има успѣхъ. защото двѣтъ колони не могатъ да действуватъ въ съгласие, и неприятелътъ може да ги бие една слѣдъ друга. Разбира се, неприятелътъ трѣбва да се обходи, но слѣдъ като силитъ бѣдатъ съединени“. Така сѣщо пише той на Бертие: „Прѣдайте на генералъ Дозе моята заповѣдъ, да атакува Мюретъ беа на всѣхъдѣ, гдѣто го намѣри, като съсредоточава, между това, винаги силитъ си. Моята воля е, щото той да не раздѣля силитъ си съ намѣрено да прави обходи“. По-нататъшно доказателство служи настѣпателното на Наполеона къмъ Абукиръ. И въ 1806 год. Наполеонъ

назначилъ пунктъ за съединение на колонитъ си не на ожидаемото бойно поле, а *прѣдъ* него, като насочи съсредоточането на корпуситъ си къмъ Веймаръ, и съ сгруппираниятъ по тоя начинъ, въ квадратенъ районъ отъ 60 километра по фронтъ и въ дълбочина, 200,000 души настѣпи къмъ Ерфуртъ. Така той можеше съ прѣвзходство да атакува противника си навсѣхъдѣ, гдѣто би искалъ да му противостои.

Съвършенната стратегия макаръ и да е усвоила изхождания отъ ударната тактика принципъ на Наполеона, но то е приспособила къмъ настоящата огнестрѣлна тактика при по-голямата самостоятелностъ и инициатива на низшитъ началници. При сегашнитъ масови армии на Великитъ Държави, концентрираниятъ способъ е *неизбѣженъ*, за да се улесни разполагането и продоволствието, и да може, отъ друга страна, въ по-малко врѣме да стане съединението на войскитъ при общия обективъ.

Но и опасността за разбиване по части значително е по-малка, отколкото въ врѣме на Наполеоновата ударна тактика. Съвършенната борба е приела единъ устойчивъ характеръ; едно сражение може да се протече нѣколко дни, и гръмътъ на топоветъ е изпитано сръщество за повикване на помощъ събѣднитъ колони. Въ една добръ обучена армия, въ която всички низши началници сж възпитани къмъ самостоятелни дѣйствиия, и разнообразното тактическо образование гарира единството на дѣйствиията, въ оперирането съ раздѣлени колони лежатъ доста голѣми изгоди, които растатъ съ величината на армията. Главнокомандующиятъ остава да означа само цѣльта, за да бѣде сигуренъ, че всичкитъ части ще се стремятъ енергически къмъ тази цѣль. Най-благоприятно прѣдполагаемъ случай е тоя, когато раздѣленитъ операционни линии се сливатъ наедно на самото бойно поле за да обхванатъ *едновременно* отъ всички страни неприятеля.

Така въ 1806 год. прускитъ армии, които настѣпиха по двѣ, раздѣлени отъ Изерскитъ планини, операционни линии, би могли да се съединятъ прѣди сраженето при Кениггрецъ, именно при Гичингъ, както това се е планирало първоначално. Но понеже Австрийската армия не настѣпи, а остана спокойно да чака, нѣмаше никакви основания за съединяване на прускитъ колони. За да се заловятъ по-вече пхтица за приближаване къмъ неприятеля, още вечерта прѣди сраженето армията застана на единъ 38 километра дългъ полукръгъ; това разстегане даде на разположение толкова пхтица, щото всички походни колони можаха да достигнатъ цѣльта.

По сѣщия начинъ постѣпиха нѣмцитъ въ 1870 год. Наистина, това е блѣсково и смѣло, прилагането му, обаче, е условно. Инициативата на низшитъ началници, маршевитъ способности на войскитъ, количеството и качеството на съобщенията, мѣстността и врѣмето (Witterung) могатъ да дадатъ резултати, които да надминаватъ всѣкакви теоретически разсѣти. Но, при всички обстоятелства, необходимо е щото отдѣлнитъ колони съгласно да се стремятъ къмъ достигането на общата цѣль, и се искава върна оцѣнка на неприятелскитъ и собственикитъ си сили, и една прѣвзходна кавалерия.

Споредъ произшествията въ кампанията, показва се за съм-

нително, да ли е било нужно на *сръбската армия* да оперира по няколко операционни линии, и съществували ли сж изискванитѣ условия за сполуката на тия операции.

Както се помена горѣ, сръбската армия се употреби на два театра, раздѣлени отъ балканската верига, които можахъ да поддържатъ съобщения помежду си само по шосето чрезъ Гинския проходъ.

Българскитѣ театръ на военнитѣ дѣйствиа се състои по-вечето отъ голи, скалисти височи, съ дълбоководъзани, пещеровидни долини, които на мѣста се разширяватъ въ широки корита. Такъвъ характеръ има мѣстността при София, при Пиротъ, на западъ отъ Трънъ и на югъ отъ Радомиръ. По тия долини вървятъ по-добритѣ пѣтища, извънъ тѣхъ, мѣстността е трудно проходимъ, и за съобщение служатъ малки горски пѣтеки, отъ които, при продължително лошо врѣме, не могатъ да се ползуватъ даже мѣстнитѣ волски коля

Отъ това слѣдва, че по-големѣ операции трѣбваше да се ограничатъ само по пѣтищата на долинитѣ. Особенно прѣвъ мѣсецъ Ноемврий, който донася много пѣти снѣгъ и студъ, всѣки маршъ, който би трѣбвало да се извърши извънъ пѣтищата и прѣвъ планинитѣ, би билъ съзнателенъ съ трудноститѣ си и съвършено невъзможенъ за голѣми разстояния.

Но северния театръ, трѣбваше да оперира Тимоцката дивизия, въ съставъ 12,000 души, а на южня — Нишавската армия, състояща отъ 4 дивизии, и въ съставъ 32,000 души. Не е имало никаква дѣйствителна нужда, щото тѣя, и така раздѣлена маса, да бѣде още по-вече раздробена, като е билъ назначенъ на всѣка дивизия особенъ пѣтъ за движение. За 32,000 души отъ Нишавската армия бѣше достатъченъ само единъ удобенъ пѣтъ за да може въ единъ день свободно да се развърнатъ, и той *трѣбваше* да бѣде достатъченъ, защото нѣмаше други удобни паралелни пѣтища. Нишавската армия още би можала да се распростре на 10—15 километра, ако да съществуваша съответствени пѣтища, и ако мѣстността между тѣхъ осигуряваше своєврѣменното съединение за бой на отдѣлно движущитѣ се колони. Но понеже и двѣтъ тия условия липсваха, то Нишавската армия не трѣбваше да се дѣли, ако не искаше да се излага на опасностъ, едната частъ да бѣде бита, прѣди другата да може да ѝ пристигне на помощъ.

За настѣлението на Нишавската армия бѣха на разположение две пѣти: 1) Главниятъ пѣтъ Пиротъ—София и 2) второстепенни пѣтища, които идагъ отъ Южна Сърбия, събиратъ се прѣвъ Трънъ и се свързватъ съ другъ отъ Пиротъ, и водятъ прѣвъ Брѣганикъ за София. Тия два пѣтища: Пиротъ—София и Трънъ—София сж отдалечени единъ отъ другъ на 30 километра и сж раздѣлени съ непроходимитѣ Драгоманска и Висеръ планини. Разстоянието помежду имъ, съ приближаването къмъ София, ако и да се намалява, но все пакъ движущитѣ се по двата пѣтища колони би могли да се съединятъ едва въ самата Софийска котловина, слѣдователно, слѣдъ три-дневни маршъ.

Споредъ това, не само че не съществуваха особни причини

за раздѣлянето на Нишавската армия, но и мѣстността, недостатѣтъ въ пѣтища и напрѣчни съобщения сж били *противъ* подобно дѣление. При все това, Нишавската армия отъ самото начало се раздѣли като се изпрати на прѣвъ 3 дивизии, като главенъ корпусъ, по шосето Пиротъ—София, а Моравската дивизия — по концентричния пѣтъ Трънъ—Брѣганикъ—София, и по тоя начинъ бѣше изпусната поне за няколко дни и изложена на отдѣлно разбиване.

Между това, отъ първия операционенъ день, и Шумадийската дивизия още се отдѣли на югъ по пѣти къмъ Трънъ, за да може на Моравската дивизия да вземе въздигнатитѣ при Трънъ и Врабча окопи, и слѣдъ това да се приближатъ и двѣтъ къмъ главния корпусъ, така щото, въ дѣйствителностъ, Нишавската армия настѣпи въ три отдѣлни колони. София бѣше общата цѣль, при която тия колони трѣбваше пакъ да се съединятъ.

Но тукъ, именно, ходътъ на кампанията трѣбваше надѣло да покаже, че уклоняването отъ правилата за водене на войната не всѣкога минава безъказано, и че концентричнитѣ настѣпления по *раздѣлени* операционни линии въ дѣйствителностъ сж твърдѣ опасни, и само спрѣмо единъ твърдъ флегматиченъ противникъ тѣ сж безъ голѣмъ рискъ. Неочакваното упорно съпротивление, което показахъ българскитѣ прѣдни войски при Сливница (като отстои единъ прѣходъ отъ София) побъркаха разчетитѣ на сръбската главна квартира, която неочакваше сериозно съблскване съ неприятеля по-далечъ отъ София, и за това едва тамъ считаше тя за нужно да съедини дивизиигъ си. Двѣтъ дивизии на главния корпусъ, които, слѣдъ отдѣлянето на Шумадийската дивизия, се движеха още по главния пѣтъ, натѣнаха се ненадѣно на укрѣпленията при Сливница и бѣха прѣдъ тѣхъ фронтално задържани, безъ да можеше Шумадийската дивизия да имъ дойде на помощъ *своеврѣменно*, а Моравската даже *никога*.

Подобно на Нишавската армия, а самоеятелно опериращата на сѣверъ отъ Балкана Тимоцка дивизия извърши настѣплението си къмъ отдалечения на 1—2 прѣхода Видинъ по широко раздѣлени операционни линии. Съврѣдоточена на единъ фронтъ отъ 90 километра (твърдѣ голѣмъ за 12,000 души) тя настѣпи въ 3 колони отъ 3 пункта: Неготинъ, Зайчаръ и Княжевацъ, които отстоятъ единъ отъ другъ на усиленъ прѣходъ, и сж раздѣлени съ трудно достижимо плато, просѣчено съ дълбоки урви.

Тѣй като тия три колони не можахъ взаимно да се поддържатъ, то дѣйствиата имъ не бѣха еднакви, и резултатитѣ твърдѣ различни.

Испратената отъ Неготинъ колона, въ съставъ 3000 души, трѣбваше съ бой да прѣминава рѣката Тимокъ, и пристигне прѣвъ Видинъ на 5/17 Ноемврий.

Главната колона, която настѣпваше отъ Зайчаръ, подъ началството на самия генералъ Лешанинъ (7,000 души), издържа нѣколко не твърдѣ щастливи боеве и пристигна на 5/17 Ноемврий прѣвъ Видинъ, но само едната ѝ половина. Другата половина на колоната се изпрати отъ Кула къмъ Османлие, противъ българския опълченски отрядъ, който тамъ се бѣше оттеглялъ, и угрожаваше

фланга и тила на обсадния корпусъ. Това раздѣляне на послѣдния, както и несовоерѣмното пристигане на изпратената отъ Княжевацъ колона, така го разслаби, щото, най-сетѣ, трѣбваше да се задоволи съ едно беполно бомбардиране отъ полски топове, безъ да можѣ да пристѣпи къмъ една дѣйствителна обсада. Такава обсада стана възможна по-послѣ, когато бѣше вече твърдѣ късно, и въ крѣпостта сѣ бѣха вече оттеглили разпрѣснатитѣ изъ цѣли Вѣдински Окрѣжъ български войски.

Дѣсната флангова колона (2000 души), която оперираше отъ Княжевацъ, настѣпи едва на 4/16 Ноември, но на 7/19 Ноември биде разбита отъ българскитѣ опълченски войски и на 8/20 принудена да се оттегли на сръбска територия, безъ да можѣ да участвува по-нататѣкъ въ кампанията.

Но ако Генералъ Лепанинъ бѣше настѣпилъ съ *цѣлата* си дивизия само по единъ пѣхъ, той би разбилъ прѣснатитѣ български опълченски войски *намередъ*, гдѣто тѣ би му сѣ противопоставили, и би се явилъ на втората вечеръ съ всичкитѣ си сили прѣдъ вратитѣ на Вѣдинъ, прѣди да успѣятъ разпрѣснатитѣ неприятелски външни войски да се оттеглятъ въ крѣпостта. Да, възможно бѣше, щото, подъ моралното впечатлѣние на тия непрѣодолими тежки удари, Вѣдинъ до-броволно да се прѣдадѣше на генерала.

Въ най-голямъ противоположностъ на сръбскитѣ операции, Князь Александъръ цѣлаа си дѣйствуваща армия съсрѣдоточи по *едина* само пѣхъ. За прѣхвърлянето на армията изъ Източна-Румелия въ България, освѣтъ голѣмъ пѣхъ Цариградъ — Одринъ — Пловдивъ — Бѣлградъ, макаръ да имаше и другъ второстепенъ пѣхъ прѣзъ Савомовъ за Брѣвникъ, но за да можѣха по-скоро да се събератъ всичкитѣ сили на рѣшителния пунктъ и за да се избѣгне всеко разпрѣсване, всичката армия биде отпавена по най-късия главенъ пѣхъ.

Отъ друга страна, при движението си къмъ Пиротъ Князь Александъръ оперираше концентрически, каго изпрати напѣхъ по главния пѣхъ само 28,000 души, 13,000 души — на сѣверъ по пѣхъ Гинци — Пиротъ и 11,000 души настѣпиха отъ съединителния пѣхъ Трънъ — Пиротъ прѣзъ сѣверния склонъ на „Голѣма Глава“. Но тукъ разстоянието между тритѣ линии бѣше само около 10 километра; при това, сръбската армия, слѣдъ катастрофата при Сливница, бѣше поставена изключително въ отбранително положение.

Но и тоя случай трѣбваше да покаже, колко е трудно оперирането по нѣколко раздѣлени линии, и до колко много сполуката му зависи отъ случайноститѣ.

Главната и дѣсната флангова колони се съединиха на изтокъ отъ Пиротъ безъ да сръбнатъ дотамъ сериозни съпротивления. Вслѣдствие на това, дѣсната колона отново се отдѣли надѣсно и се изпрати прѣзъ трудно проходимата планинска мѣстностъ противъ лѣвото крило на сръбската армия. При всички напѣгвания, тя не можѣ да-лечъ да настѣпи и не изплати поставената ѣ цѣль, да подкрѣпи дѣсния флангъ на главната колона при настѣпването ѣ на Пиротъ, и бѣше причина на надѣржането ѣ. Лѣвата флангова колона, слѣдъ единъ

твърдѣ усилонъ маршъ прѣзъ планинската мѣстностъ, едва на мръкване пристѣгна на бойното поле, но това, въ всеки случай, не побърка на енергичния началникъ на колоната, капитана Попова, слѣдъ малка почивка да се впусне въ атака, и късно още прѣзъ нощта да отблъсне находящото се сръбчу него сръбско крило.

3. Важността на върховното командуване върху успѣхитѣ въ войната.

„Въ войната хората сѣ нищо, единъ човѣкъ е всичко“, пише Наполеонъ въ 1808 год., и историята потвърждава това. Безъ Александра Великий Македонцитѣ никога не бѣха видѣли Индия; безъ Анibalа втората Пуническа война не би траяла 17 години, и Римъ никога не би трепералъ отъ Картагенитѣ; безъ Атила Хунитѣ, може би, завсегда би останали въ своитѣ степи. За какво гордиятъ Императоръ почти колѣнопрѣклонно е умолявалъ Валентейна да приеме върховното командуване на войскитѣ? Слѣдъ смъртта на Турентъ, която го постигна въ сръбата на една щастлива война, неговитѣ при-емници не бѣха далечъ отъ съвършено поражение, и едва можѣха да спасятъ армията чрѣзъ оттеглянето ѣ задъ Рейнъ, и слѣдъ смъртта на Принцъ Евгения могѣществото на Карла VI значително отпадна. Кой даде сила на нищожната пруска армия въ седмоднишната война да се бори едновременно съ Австрия, Франция и Русия? Безъ титанския гений на единъ Наполеонъ мислими ли сѣ французскитѣ успѣхи, които разклатиха въ началото на това столѣтие цѣль свѣтъ? И дали войната прѣзъ 1870 годъ би се свѣршила така щастливо безъ стратегията на единъ Молтке?

Въ всички тия случаи се оправдава цитираното горѣ изречение на Наполеона, и освѣтъ тѣхъ много други още доказватъ, какво може да постигне армията, когато тя бѣде лишена отъ генералния си полководецъ. Съ смъртта на военоначалика, въ по-вечето случаи, се е погребвала и военната слава на народа му.

Полководецътъ, въ всеки случай, е най-важниятъ факторъ за успѣхитѣ въ войната. Армията е само инструментъ въ ржката на единъ майсторъ. Въ що се състоятъ особитѣ качества на единъ полководецъ, и какъ неговата личностъ има по-рѣшително значение върху хода на войната отколкото дѣйствително на маситѣ? И на тия въпроси ни отговаря разглеждането на сръбско-българската война.

То показва:

Необходимитѣ качества на единъ полководецъ. И днесъ още се намиратъ хора, особно изъ гражданитѣ, които сѣ на мѣсто, че военнитѣ науки образуватъ и създаватъ полководеца. Това сѣждение не е нито наполовина вѣрно.

Причината на това е смѣшването на понятията полководецъ и генераленъ щабъ. Науката образува отчасти генералния щабъ. Генералниятъ щабъ е, така да се каже, техническиятъ съединицъ на пол-

ководца въ стратегическо, тактическо и административно отношения. А качества, които създават полководца, сж съвсѣмъ други.

Знанието не е още умѣние. Но, както каза Вилану: „Отъ незнанието до знанието има единъ скокъ, а отъ знанието до умѣнието пакъ единъ скокъ“. Знанието ни открива ясенъ погледъ върху нѣщата, това е главното му значение. Изучаването на военната история именно способствува за това; който познава промѣнливитѣ положения на минали кампании, който изпитва рѣшенията, които сж имали за слѣдствие побѣда и поражение, той и при едно ново положение може по-лесно да си състави ясно, вѣрно прѣдставление. „Четете и повтаряйте кампанитѣ на великитѣ полководци“ казва Наполеонъ, „това е единственото срдство самъ да станешъ полководецъ и да усвоишъ военното изкуство“.

Както въ практическия животъ, така и въ войната касе се да се узнае, *що е съществено* въ даденото *положение*. Който познае това положение и бърже се възползува отъ него, обикновено му се приписва „пастливост“. Това, обаче, отчасти само е вѣрно; маже, като Александра, Анибала, Цезаря, Фридриха и Наполеона, не сж имали по-голямо щастие отъ другитѣ полководци, но тѣ сж умѣли да завладѣватъ пастнето. За това е потребно не само ясно познаване и вѣрна оцѣнка на положението, но още и енергия да се изпитни взетото рѣшение, и постоянство да се *прокара* въпрѣки всѣкакви затруднения и нещастни случайности. Но за това не се изисква само знание, а *характеръ* и известна *едностранчивост*.

Съ дълги обмисления и колебания не се рѣшаватъ военнитѣ дѣйствиа; *самоувереностъ*, прѣди всичко, трѣбва да има войникътъ. Който подробно и всестранно обмисли, безъ да е въ състояние да усетри вниманието си къмъ една велика цѣль и да положи всички усилия за постигането ѝ, той, може би, да е остроуменъ мечтателъ, но не и великъ полководецъ; и който твърдѣтъко познава опасноститѣ на всѣко положение и дѣйствие, той лесно изпада въ съмнѣние, което е смъртниятъ врагъ на всѣки успехъ. Полководецътъ не трѣбва да иска безусловно най-добро, но нѣщо добро, къмъ което, обаче, да се стреми съ надлежна сила и единство. За това, умѣтъ и волята трѣбало би да се уравниватъ. Наполеонъ казва: „Ако смѣлостта твърдѣ много натъкава, то полководецътъ се впуска въ погрѣшни прѣдприятия, като излиза изъ границитѣ на разсѣдка; а пкъ не ще посяже да изпълни вѣрни рѣшения, ако характерътъ и смѣлостта му стоятъ нд-долу отъ умственитѣ му способности“. У Наполеона това щастливо съгласие съществуваше въ най-висока степенъ; съ дълбока проникателностъ той веднага схващаше вѣрното и облагодаваше извънредна смѣлостъ энергически да го изпълни. Само една висока духовна смѣлостъ може да създаде полководца, тъй като интелитентностъ и опитъ могатъ да се допълнятъ чрезъ вѣщи помощници, генераленъ щабъ. Млахи князове често въ войната показватъ блѣстещи успехи на това, че самото имъ високо положение ги прави *смѣли*, *прѣвъ всякаква отговорностъ*, и нито признактъ на военния смѣлъ, нито страхътъ отъ обществената критика могатъ да поврѣдятъ на

тѣхнитѣ рѣшения. Единъ изкусенъ и опитенъ началникъ на генералния щабъ съ способенъ и обученъ персоналъ е неизбѣжно нуженъ на единъ полководецъ въ дневно врѣме. Само най-великитѣ полководци не сж имали нужда отъ никакви съвѣти, окръжающитѣ ги сж образували единъ видъ таенъ секретариатъ, който просто да изпълнява заповѣдитѣ имъ. Въ дневно врѣме, обаче задачата на генералния щабъ е да изпита за и *противъ*; полководецътъ между това, самъ трѣбва да избере рѣшението, а не просто да изпити мнѣнието на генералния щабъ. Даже ако той усвои възгледа на послѣдния, все пакъ върху него остава заслугата за отговорността и изпълненето на рѣшението.

Но ако полководецътъ намѣсто да слуша вжтрѣшния си гласъ, твърдѣ много се подпада на влиянието на окръжающитѣ го, тогава блѣднитѣ мисли ще възпратъ полета на смѣлитѣ рѣшения. Най-интелигентнитѣ именно съвѣтници виждатъ и доказватъ по най-остроуменъ начинъ голѣмитѣ трудности и опасности на *свѣтлой* планъ. Тѣ никога не прѣдлагатъ, какво *трѣбва* да се извърши, но винаги мотивиратъ само това, което *не би създало* да се върши; мажко, слѣдователно, могатъ да се опровергаватъ доводнитѣ имъ. Фалшиви теоритически заключения и непрактически мѣрки сж слѣдствията. Поради това, тия хора на отрицанието сж гибелъ за полководцитѣ; тѣ именно така злѣ сж прославили всѣки воененъ свѣтъ. Ако полководецътъ не притскава твърдѣ голѣма твърдостъ, то той трѣбва да се държи на страна отъ разискванията на единъ воененъ свѣтъ за да не допусне да се поколебятъ волята и рѣшенията му. Фридрихъ Великий забранилъ заповѣдането на военни свѣти *затова*, че въ тѣхъ всѣкога „страхливата партия“ *побѣждала*.

Но ако полководецътъ има още контрола надъ себе си, каквато е присжитственото на Господаря въ главната квартира, то всѣко смѣло рѣшение се разбива отъ чужди влияния. Това обстоятелство особно е бивало много пакти фатално за австрийската армия. Така въ 1805 год., Ерцъ-Херцогъ Фердинандъ прие командването, но императорътъ задържа върху себе си върховното водение на самитѣ операции, като остави да го замѣства генералъ Максъ. Подобни явления покаа австрийската главна квартира и прѣвъ 1859 год. Най-лошо въ това отношение е дѣйствувала въ 1806 год. пруската главна квартира, която Клаузевицъ нарече „Конгресъ“. Двама полководци, Брауншвейскиятъ херцогъ и принцъ Хохенлое стояха начело, но кралътъ съ своя началникъ на генералния щабъ Фултъ и маршала Мелендорфъ прихителствуваха, тъй сжко, като съвѣтници. Къмъ тѣхъ се присѣдиха началникътъ на генералния щабъ на херцога Шарнкорстъ и други. *Всички единъ* отъ тѣхъ отѣдно би можалъ нѣщо да направи, *свѣлостно*, обаче, само дълги съвѣщания държаха — и нищо не извършиха.

Сръбско-българската война дава удивителни доказателства на влиянието на полководца върху хода на кампанията. Трѣбва само да се съпостави Князь Александъръ сръбчу сръбската главна квартира, на да се видятъ нагледно двѣтъ крайности въ командването на войскитѣ. Въ онова врѣме Князь Александъръ бѣше едвамъ на 28 го-

длина възраст, и прѣди възачаването си на Българския Прѣстолецъ е билъ пруски поручикъ. И така, теоретически разглеждано, какво по-роди въ него смѣлостта да излъзе сѣбѣ единъ по-старъ, по-опитенъ противникъ, обличающъ върху единъ военно-научно образованъ генераленъ щабъ? Разбира се, не неговото военно-научно образование, нито неговата възраст, нито пъкъ неговата опитностъ. Освѣтъ това, у него съвѣтъ липсваше единъ генераленъ щабъ, ако не трѣба да се счита таквъ импровизираниятъ отъдвама твърди млади капитани. Кое бѣше, съфдователно, прѣвзходството на младия Князь надъ по-бѣдливия на служба сръбски генерали? Отговорить трѣба да гласи:

„Ясенъ погледъ, духовна смѣлостъ и силна воля“.

Князь Александъръ твърдѣ върно оцѣни положението, че тукъ, прѣди всичко, необходимо е да се разбѣ настѣпващия къмъ София главенъ корпусъ на неприятеля. Той имѣ смѣлостта и да про-кара съ всичкитѣ си сили тая своя мисль, безъ да допусне да го заблуждаватъ нѣкои дребни съображения. Сполучливото изпълнение на тоя планъ трѣба да се отпаде на силната воля, която можѣ да равнѣе само *едина мжжъ*, поставенъ начело на една армия, който съзнаваше своята отговорностъ, и стумѣ да устреми всичкитѣ си си-ли къмъ *една* цѣль и да ги напрегне до най-голяма степенъ. Въ ед-на таква малка армия, каквато бѣше българската, управлението на войската бѣ възможно и безъ генераленъ щабъ, а особено при стра-тегическата отбрана.

Сръбското върховно управление прѣдставляваше съвѣтъ другъ изгледъ.

Върховното командуване на армията, номинално поне, Кралъ Миланъ сложи върху себе си. Длъжността началникъ на генералния щабъ изпълняваше генералъ Петровичъ, дотогава воененъ министъръ. Натоваренъ внезапно съ ръководенето на генералния щабъ, той не можеше да бѣде въ течението на дѣлата на тая нова длъжностъ, и, освѣтъ това, се чувствуваше неспособенъ за нея. За това, той се о-граничи съ ролята на личенъ съперникъ на Краля. Освѣтъ него, вър-ху краля трѣба да е ималъ голямо влияние и австрийскитъ воененъ аташе, подполковникъ Пинтъ; особено въ втората половина на кампа-нията, той почти самостоятелно е ръководилъ операциитѣ. Управление-то на генералния щабъ, между това, се прѣдаде на началника на о-перативното огдѣление, подполковникъ Атанасовичъ, който тъй сжщо се е мжчилъ, разбира се, да упражни своето влияние върху хода на операциитѣ.

Такова бѣше върховното управление! Генералъ Ивановичъ командувае *Нишавската армия* (4-тъ на югъ отъ Балкана оперир-ващи дивизии), а *сжщевременно* и настѣпващия отъ Пиротъ къмъ София *главенъ корпусъ*, и освѣтъ това бѣше командиръ на *Дунав-ската дивизия*. Но понеже Кралъ Миланъ разположи своята главна квартира надъ главния корпусъ, то не можемо друго да се очаква, освѣтъ тона, щото той самъ съ тримата си помощници, да вземе ко-мануваното не само на главния корпусъ, но и на цѣлата Нишавска армия, а пъкъ върху генерала Ивановича да се стовари отговорностъ-

та, въ случай на несполука. Тоя случай се появи още въ първия денъ на сражението при Сливница. Генералъ Ивановичъ се отстрани отъ третѣ си длъжности и се прѣдаде на воененъ сждъ. Неговото мѣсто завзе самъ Кралъ Миланъ, и стана сжщевременно главно-коман-дующий, командиръ на Нишавската армия и на нейния главенъ кор-пусъ. Кралъ трѣбваше да се натовари още и съ командуването на Дунавската дивизия!

Но когато операциитѣ на Нишавската армия, именно боеветѣ на главния корпусъ прѣдъ Сливница взеха единъ неблагоприятенъ ходъ, при всичко че генералъ Ивановичъ бѣше вече отстраненъ, то-гава Кралъ Миланъ прѣдаде (както въ 1870 год. Наполеонъ III на Бавена) командуването на бивния началникъ на генералния щабъ и сегашния командиръ на Моравската дивизия, подполковникъ Топаловичъ. За началникъ на щабъ му се назначи подполковникъ Миловановичъ. Кралъ, обаче, продължаваше да стои близо до армията, и едва на 11/23 Ноемрий опякува съ началника на генералния щабъ Петро-вича за Бѣлградъ за да ускори извикването на втората класа.

Какво промѣнение и каква бъркотия въ висшия команденъ персоналъ! Въ върховното командуване е липсвало едноначалие. То се е дѣлило между три лица, а отъ 9/21 до 11/23 Ноемрий между четира души; Нишавската армия и главниятъ корпусъ въ четирена-десетъ-дневната кампания сж имали трѣма различни началници, и самъ началникътъ на генералния щабъ е билъ смѣненъ! Кралъ Ми-ланъ и генералъ Ивановичъ сж заемали по три поста едновременно! Дунавската и Моравската дивизии промѣниха въ кампанията начал-ницитъ си!

Ясно е, какви слѣдствия можеше да докара тоя едва за вър-ване хаосъ въ командния механизъмъ. Продължителни съвѣщания, за-повѣди и контръ-заповѣди, недостатъкъ въ единство и енергия, се явиха намѣсто твърди рѣшения, ясни заповѣди и енергични дѣйстви-я. Никой незнаеше, кой собственно трѣба да заповѣдва и на кого трѣб-ваше да се подчиняватъ. Никой нѣмаше пълна власть, и никой — пълна отговорностъ.

Твърдѣ интересно е да се прослѣди, какъвъ ходъ взеха опе-рациитѣ на Нишавската армия при тия обстоятелства. Колкото оспо-римъ и да бѣше сръбскитъ операционенъ планъ, но той би могълъ пакъ да сполучи, ако водението на войната би било друго, и пълни-ятъ съ погрѣшки самъ по себе си операционенъ планъ би се *изгле-нилъ* поне *энергично*.

Не е достатъчно, единъ планъ само да се *сстави*, но той трѣба още и да се *изпълни*. И най-добриятъ воененъ планъ самъ по себе си не съдържа друго освѣтъ една угроза; само енергичното му изпълнение дава положителни резултати. Даже и единъ нецѣлесъ-образенъ планъ, при енергично изпълнение, още би могълъ да прино-се полза, когато пъкъ и най-добръ съставениятъ планъ може да рух-не, ако двигателната сила не бѣде достатъчна. Въ таквъ случай липсва пара на енергията, която тура въ движение военната машина и я обръща на *указно оръдие*.

Въ войната, двѣ неприятелски сили дѣйствуватъ една противъ друга. Всѣка отъ тѣхъ се стреми да наложи на противника своята воля; това е голѣмата разлика между теорията и практиката. На зелената маса много пхти е достатъчно да се вземе само едно рѣшеніе за да се изгълни задачата. На полето, обаче, нужно е воля още, за да се *изгълни* това, що е намѣрено за добро. Даже и много инстингентни глави потреперватъ, когато трѣбва да се впуснатъ въ изпълнение на плана, и достигатъ само половинъ резултати. За воденето на войната иска се, прочее, единъ характеръ, единъ силенъ мѣжъ, който и при изгълненіето да остане вѣренъ на началата, които си е изработилъ. Лични спрѣчвания, нещастни случаи, недоразумѣния и заблужденія, възникнѣніето въ боя и чувството на отговорностъ — подлагатъ на тежки изпитанія характера и сж били причина слѣдъ голѣмо напръгане да пропаднатъ (както Икарусъ отъ слѣнчевитѣ си кола) много даровити мѣже, които, облѣгнати на нуждитѣ познания, сж се опитали като полководци съ най-сѣмли надежди и проекти.

Войната е поле на неизвѣстността, само енергия, разумъ и непоколебима твърдостъ могатъ да помогнатъ въ тая тъмнота. Едно разумно рѣшеніе, енергически изпълнено, улучва неприятеля и го принуждава къмъ отбѣгване на удара. А нерѣшителността всѣкога ще бѣде най-погрѣшно рѣшеніе. 7 *Ordre, confidence, désordre* — нещастіе!

Енергията е причината на онова явление, което въ обикновения животъ се означава като щастіе, а въ войната — като военное щастіе. При по-подробно изслѣждане на военно-историческитѣ събитія се вижда, че, въ по-вечето случаи, щастіето е бивало безразлично и за двамата противници. И побѣденитѣ е ималъ дни или часове, въ които би трѣбвало рѣшително да се възползува отъ благоприятността на обстоятелствата. Но ако изпусне той удобния случай, и тогава не сполучатъ плановетѣ му, както си е прѣдначерталъ — той ще счита това за нещастіе. Щастіето е плодъ отъ умѣне, енергия и издържливостъ.

Така и за Княза Александра съ съчувствие утвърдяватъ, че той въ сръбско-българската война е ималъ извънредно щастіе. Това е вѣрно само дополовка, доколкото сръбската армія съ собственнитѣ си погрѣшки му улесни побѣдата.

Енергията разкла, прѣди всичко, *инициативата* и я поддържа. Постоянно запазване на *инициативата* е философскитѣ каменъ въ воденіето на войната. Безъ *инициатива* настѣпленіето е немислимо, а и отбраната даже тя я прави силна. Най-добро париране е ударътъ. Даже пораженията за малко дни само могатъ да докаратъ потресение; при енергия, войскитѣ веднага се привечдатъ въ редъ и прѣгответъ за бой. Никое положение въ войната не е тъй лошо, както може да се покаже; енергията всѣкога намѣрва нѣкой изходъ и възстановява *инициативата*.

Тайната за проявяване на *инициатива* сж обладавали великитѣ полководци отъ всички вѣмена. Родожъ съ Фридриха, Наполеонъ въ това отношение е недостижимъ образецъ; тѣ никога пасивно

не сж очаквали, какво ще имъ прѣдѣне неприятелътъ. Даже съ по-слаби сили, Кралъ Фридрихъ, като оперираше по вхтрѣшни линии, се възползува отъ изгодитѣ на *инициативата* за да се осигури по всѣка посока съ напасането на тежки удари.

Инициатива може да се прояви въ *свързването* на силъ, въ *изменаване* и *бързина*.

Изменаването на единъ непротивенъ още за война противникъ има рѣшително влияние върху цѣлата кампания, и отстранява съ единъ ударъ най-големитѣ затрудненія. Това показватъ войнитѣ на Фридриха и на Наполеона, както и кампанията прѣвъ 1870 год.

Както при играта шахъ, така и въ войната, всѣки ходъ прѣдизвиква съответственъ ходъ отъ противната страна. Който умѣстно напаса, той принуждава противника си само къмъ париране. Но който най-рано е готовъ, той има най-големъ шансъ.

Прѣимуществовата отъ изменаването се увеличаватъ чрѣвъ бързината. Отдѣлнитѣ дѣйствія въ войната трѣбва бързо едно слѣдъ друго да слѣдватъ, защото бързото повтаряне на ударитѣ значително повишава тежестта имъ. И тукъ важно е да се кове желѣзото, догдѣ е горещо. А за това е нужно страстна енергия и оная мощъ на Александра и Наполеона, щото нито себе си да оставалъ на мира, нито неприятеля; да се стремимъ винаги къмъ величіе, но никога къмъ наслаждение. Подобна дѣятелностъ нанася на неприятеля погресавали удари; тогава само вѣрме да му се не дава да се съвземе.

До послѣдната минута настѣпленіето не трѣбва да се прѣкъсва; то трѣбва да бѣде *непреривно*. Настѣпленіето, което веднѣжъ е било спрѣно, почти че не може вече да се поднови. Даже смѣли прѣдприятія въ това отношение сж много по-добри, отколкото стоеие и очакване на по-благоприятни моменти. Прѣмирие въ дѣйствителностъ нѣма и всѣко, повидимому, прѣмирие за настѣпващия означава една стѣпка навадъ. Куражътъ на отбраняващия захваща отново да расте, изчерпанитѣ му сили се възвръщатъ, и незабѣждено нападателътъ се обръща въ нападаемъ.

Стратегическата отбрана е сръдство отъ крайна необходимостъ и може да се оправдае само въ такъвъ случай, когато спечелването на вѣрме крие въ себе си по-благоприятни шансове. Едноврѣмешнитѣ отбранителни войни понѣкога сж били полезни, но при безразсѣдната енергия на днешното водене на войната настѣпленіето е естествената форма. Майсторитѣ въ военното искусство вѣрмено сж били принуждавани къмъ отбрана само тогава, когато е липсвало ценно-броѣна сила за по-нататѣшния полетъ. Слабостта даже става силна въ нападеніето. Стратегическата отбрана не би спасила Фридриха Великий въ 1756 год., но силното нападение, което произведе малката му армія, даде добри резултати.

Сръбската армія, при начеването кампанията, е имала всички шансове на своя страна. Тя бѣше свършила своето развръщане и можеше много по-бърже да се съедини, отколкото неприятелътъ, който стоеше въ три групи, главната група разтѣгната на 200 километра и сръбшу една турска армія. София зацѣпана само отъ 13,000

души, бѣше почти открыта за сръбското нахлуване. Сръбскитѣ главнѣ покомандующий трѣбаше само набързо да се възползува отъ благоприятността на положението и отъ прѣдставената му инициатива. Въ такъвъ случай, при всичката погрѣшимостъ на операционния планъ, българскитѣ войски на западъ отъ Сливница не би могли да окажатъ никакво сериозно съпротивление.

Тука най-удобното сръбство бѣше изненадане и бързина, сръбството на Цезаря — *veni, vidi, vici*.

Сръбскитѣ главнокомандующий, обаче, погледна на кампанията почти изключително като на една военна разходка за единъ три-дневенъ маршъ до София, за извършването на който вѣрваше, че разполага съ твърдѣ много врѣме, тъй като румелийскитѣ войски не можеха да се очакватъ по-рано отъ осемъ дена. Нему се прѣдставляваше, че едва тогава ще се почне собствено кампанията.

При всичко че бѣше желателно за сръбитѣ да очистиатъ отъ българскитѣ войски мѣстността по пътя имъ за София, но за тая цѣль сръбскитѣ дивизии се раздѣлиха така, като че трѣбваше да се устроява нѣкой ловъ.

Още на първия операционенъ день, Шумадийска дивизия, която се намиралше начело на главния корпусъ, се отдѣли нацѣло по пътя за Трънъ, за да принуди българитѣ да очистиатъ укрѣпленията при Врабча, и сетѣ, по главния пътъ, да се присъедини пакъ къмъ корпуса. При това, дивизията се раздѣли на двѣ части, като отдѣли една странична колона за слѣдване по Суковската долина.

На втория операционенъ день, обаче, отдѣли се и Дринската дивизия въ Луковичката долина, за да обходи откъмъ югъ Драгоманския проходъ, и да принуди чръзъ това българскитѣ прѣдни войски, които заемалха входа му, да се оттеглятъ.

Вслѣдствие на това, на втория операционенъ день Нишавската армия, въ съставъ 30,000 души, се разтегна на полукръгъ до 40 километра.

Вечерята на втория операционенъ день, 4-тѣ дивизии на Нишавската армия би можали, въ случай на нужда, даже София да достигнатъ, но за това трѣбваше поне да пристигнатъ при Сливница, и да прѣвзематъ Бръзникъ. Въистото това, Дунавската дивизия измина само 5 километра, Дринската 10, Шумадийска 13 и Моравската 10 километра, когато пъкъ българско-румелийската армия настѣпваше съ форсированъ маршъ къмъ София, като вземаше на день по 60 — 70 километра.

Никѣдѣ, при това, не се достигна нѣкой значителенъ успѣхъ. Моравската дивизия, съ помощта на Шумадииската, завзе Трънъ, но Дунавската дивизия, която сама настѣпваше по главния пътъ, не бѣше въ състояние да атакува укрѣпленията при Драгоманския проходъ, и изгуби цѣль денъ.

На третия операционенъ день, Дунавската дивизия прѣмина прѣвъ Драгоманския проходъ, който прѣвъ нощта още бѣше очистенъ отъ българскитѣ войски и по пладне потегли къмъ Сливничскитѣ укрѣпления. Дринската дивизия, която настѣпваше прѣвъ Луковичката,

долина, пристигна едвамъ слѣдъ пладне, когато бѣше вече късно да се атакуватъ въ тоя день укрѣпленията. Шумадииската дивизия, при всичкитѣ ужасни напругания, като прѣмина Гърлопската планина пристигна само до Луковичката долина.

Но и за другия день една атака на Сливница не се имаше още прѣдъ видъ. Кралъ Миланъ свика воененъ съвѣтъ, въ който взе участие и командирѣтъ на Шумадииската дивизии. Командуващия Нишавската армия генералъ Ивановичъ — който споредъ положението си самъ би слѣдвало да рѣши, трѣбва ли да се атакуватъ Сливничскитѣ укрѣпления и кога именно — настоя въ тоя воененъ съвѣтъ върху необходимостта, веднага на сутринта да се извърши атаката, прѣди отбраняващия да получи нови подкрѣпления. Съ това прѣдложение бѣха съгласни командирѣтъ на Дринската дивизия, началникѣтъ на генералния штабъ на Краля и други; само командирѣтъ на Шумадииската дивизия рѣшително се произнесе противъ него и бѣше на мнѣние, че за атаката на позицията сж нужди всичкитѣ четирѣ дивизии на Нишавската армия. За тая цѣль би трѣбовало да се притеглят на 5/17 Ноемврий Шумадииската дивизия, а Моравската да настигнѣ чакъ до Бръзникъ, за да могатъ на 6/18 всичкитѣ четирѣ дивизии да атакуватъ Сливница съ обхватъ откъмъ югъ. Дунавската и Дринската дивизии трѣбваше, вслѣдствие на това, да почиватъ на 5/17 Ноемврий. Кралѣтъ се съгласи съ това мнѣние, и слѣдующиятъ день, вмѣсто да се употребѣи за атака, биде оставенъ за почивка!

Оттукъ вече сръбската армия изпуна инициативата. Кралъ Миланъ не стужѣ да да се възползува отъ прѣимуществата, които му се прѣдставиха въ началото, и сега вече той съвѣтъ ги изгуби. Дунавската дивизия, която, споредъ плана на военния съвѣтъ, трѣбваше да образува остана, около която да захождатъ другитѣ дивизии при атаката, бѣше дошла въ близо съприкосновение съ българското дѣсно крило, и за това не можеше да има цѣлна свобода за дѣйствиѣ.

Едно случайно събѣсъване на авангардитѣ, за което дадоха поводъ българитѣ, безъ да гледатъ на планирания за почивка отъ сръбитѣ день, принуди Дунавската дивизия да атакува позицията, но атаката излѣзе безуспѣшна, сжщо тъй, както и импровизираната къмъ пладне отъ Дринската дивизия противъ другото крило на позицията. Това костваше на сръбитѣ маса огнестрѣлни припаси, а накара българитѣ да излѣзатъ отъ досегашното си отбранително положение, и съ дѣсното од крило да нанесатъ единъ побѣдоносенъ ударъ.

Затова, когато Шумадииската дивизия пристигна вечерята на бойното поле, положението сжщественно се бѣше измѣнило. Та и слѣдующиятъ день не лонесе никакъвъ благополученъ резултатъ за щото Моравската дивизия, която въ това врѣме бѣше сполучила да завземе Бръзникъ, не можеше да се рѣши да дойде съ всичкитѣ си сили на помощъ на главния корпусъ. Между това, на Сливничскитѣ укрѣпления пристигнаха почти всѣки частъ нови подкрѣпления.

И сега вече по-голѣмата частъ отъ патронитѣ на сръбската пѣхота бѣха настрѣляни, войската разклатена физически и морално, силата на напѣстивото сломена.

Само едно опетхване и съвръщочаване назад къмъ Нипъ на цялата сръбска армия, заедно съ Тимокската дивизия, за да се организира тамъ стратегически отбранително и да се усили съ втората класа, можеше още да даде надежда за спечелване на изгубената по собствена вина инициатива.

Къмъ такава енергическа стъпка, която разбира се, отъ страна на сърбитъ щеше да бъде самопризване за връменно едно поражение, гордостта на Краля Милана не можа да се пръкони. Съ упоритостъ тръбваше да се посетне това, що беше изгубено по липсване на енергия. И така на 7/19 Ноемврий се извърши още една отчаяна атака на позицията, която означало още изгледаше съвсѣмъ безнадеждна, и която довърши пълното разстройство на армията.

Успѣхътъ на българската армия отъ 2/14 до 8/20 Ноемврий доказватъ, какво може да извърши една войска, когато енергията на полководца до висна степенъ напрегне силитъ ѝ. Ясно е тукъ, че силата, споредъ законитъ на механиката, е продуктъ на масата и скоростта. Наполеонъ казва, че една войска, която може да измине въ денъ 4 мили, има същата стойностъ, колкото една, два пхти по-многочислена, но способна да измине само 2 мили. Маршевитъ способности осигуряватъ прѣвъходство надъ противника на рѣшителния пунктъ, защото една войска, която е способна за по-бързо движение, може по-скоро да се съвръдоточи и ще е въ състояние, слѣдователно, всѣки пхтъ въ прѣвъходни сили да атакува противника.

Най-голъмо влияние върху движенията на войскитъ има самиятъ полководецъ. Военната История ни учи, че войскитъ сж много по-способни за ненормални маршове, отколкото такива сж се изисквали отъ тѣхъ. Полководецътъ не трѣбва да отстъпва прѣдъ никакви сръдства, когато се касае за достигането на по-високи цѣли. Такава смѣлостъ относително сръдствата, тази твърдостъ на душата съ хладнокрѣвие да разглеждатъ неблагоприятнитъ положения, които сж не раздѣлими съ извънреднитъ усилия, трѣбва да притежава всѣки полководецъ, който иска да извърши нѣщо велико. Фридрихъ и Наполеонъ тукъ именно показва величието си, като полководци. „Голѣмитъ прѣдпазливости сж смѣшни“, се е произнесълъ Наполеонъ, а въ 1805 год. сж казали французскитъ войнници: „Императорътъ е изнамѣрилъ новъ начинъ за воюване: той си служи съ нашитъ крака, но не и съ нашитъ байонети“. Бюловъ говори за годинитъ 1805—1806: „Наполеонъ не ни съсна сж сраженията при Иена и Улмъ, колкото несполучливо да се свършиха тѣ, но съ своитъ нечути маршове“. Наполеонъ никогата не е допущалъ, при лоши пхтища, маршове по-малки отъ 25 километра. При добри пхтища той изисквалъ 35—50 километра: такава маршове сж били извършени и прѣвъзъ 1870 год. Така, 9-я корпусъ измина по пхтя за Орлеанъ въ 33—36 часа 80 километра. Единъ французаски капитанъ прѣминалъ прѣвъзъ 1871 година съ 1100 души въ три ноши 135 километра, като е разрушилъ, при това, още моста при града Туль.

Отъ друга страна, голѣмитъ маршове ще иматъ само морално значение, ако войскитъ, при достигането неприятели, отъ измораване

сж станали неспособни вече за бой, или пхкъ ако по-голъмата частъ изостане по пхтя. Журо въ 1805 год. се е отправилъ за Лисабонъ, въ връме на виелица и прѣвъзъ ненаселени жѣста, като е изминавалъ въ продължение на 5 дни по 50 километра, но армията му е била съвсѣмъ разстроена.

Да сравнимъ сега съ тия движения маршоветъ на българитъ. Когато войната бѣше обявена, българско румелийскитъ главни сили бѣха разтегнати на разстояние 250 километра и отдалечени отъ София на 150—400 километра. При добри маршове изъ неравнитъ планински мѣстности, за съвръдоточването на българскитъ сили при София би се изисквало 10—12 дни, които, съ ползуването отъ осекхния еднолинеенъ жѣлъвенъ пхтъ можело би да се намалятъ на 8—10 дни. Българскитъ войски, обаче, извършиха това прѣдвижение за много по-кратко връме: послѣднитъ ешелони пристигнаха още на 8/20 вечерята, т. е. слѣдъ 7 дни.

Само най-голъма опасностъ може да оправдае маршове, каквито Князътъ е изисквалъ, импровизираниятъ генераленъ щабъ е прѣдписалъ, и въодушевената войска е извършила. Разбира се, че трѣбваше да се боятъ, да не би тя съ изчерпани сили и получърта да пристигне на Сливница, но тя *трѣбваше* да пристигне, ако не искаха всичко да бъде изгубено. Прѣдъ видъ на това висше съображение, всѣко двоумѣние изчезна. Войскитъ сж се движили денемъ и нощемъ. Много дружини бѣха оставили всичкитъ си вещи и носѣха съ себе си само пушки и патрони. (Лекитъ обуца на българитъ — опинцитъ — сж твърдѣ приготвени за дълги маршове).

Една дружина пристигна въ София неспособна вече да продължава по-нататкъ пхтя си, и биде отпращана до самата сфера на огъня на конетъ на новосформирвания 3-ий конни полкъ, като бѣха качени по двама души на конь. Прѣходи отъ 60 километра сръщу вѣтъръ, при снѣгъ и калъ бѣха обикновени. 8-я Приморски полкъ въ 32 часа измина 95 километра по въздушна линия, като мина при това прѣвъзъ Ихтиманския хреходъ. Ако се взематъ прѣдъ видъ затрудненията отъ планинскитъ пхтища, снѣгътъ и вѣещиятъ насрѣща вѣтъръ, и като се смѣтне на часъ по 4 километра, тогава ще имаме единъ маршъ отъ 26 часа! Освѣтъ това, поменатиятъ полкъ, въ съставъ 3,000 души, е ималъ слѣдъ себе си изостанали само 62 души. Когато тоя полкъ пристигна на Сливница, Князътъ го посрѣтна съ ласкателни думи: „Момци, виѣ не сте вѣрѣли, а сте *легѣли*!“, и заповѣда да имъ дадатъ цѣло стадо овни.

Въ сравнение съ тия блѣстещи резултати, които енергията на Княза съумѣ да извлѣче за връмето отъ 2/14—8/20 Ноемврий, твърдѣ страна се показва слабата енергия, която отбѣлзватъ операциитъ му отъ 9/21—13/25 Ноемврий, особно като се вземе прѣдъ видъ бойната неспособностъ на сръбската армия и владѣюща въ нея недостатъкъ отъ патрони. Българската армия, задържана отъ сръбския артергартъ, въ 5 дни можа да се поаде напѣдъ само на 30 километра! Забѣлжително е, наистина, това явление, че и дѣтъ войски

въ стратегическата отбрана проявиха извънредна сила и твърдост, а въ стратегическото настъпление, напротивъ, голѣма боязливостъ. Причината на това трѣбва да е различна и въ двата случая. Когато Кралъ Миланъ, при настѣпленieto на колонитѣ му къмъ София, си е правилъ иллюзии, че има твърдѣ много врѣме на разположение, Князь Александъръ, отъ друга страна, поради недобритѣ съобщения, струхувалъ се е да не би твърдѣ бързото настѣпване на армията му да се изложи на поражение, и мислѣше за по-сигурно да държи съ голѣмъ трудъ спечеленото, отколкото да го излага отново на опасностъ. Това възвръщане, колкото малко и да отговаря на началата за енергичното водене на войната, обяснява се, обаче, съ силнитѣ физически и умствени напръгания и външения, на които Князѣтъ бѣше изложенъ въ послѣднитѣ седмици, и които би съкрушили и единъ по-силенъ мъжъ. Неговиятъ духовенъ полетъ и нетоварна енергия отслабнаха, а заедно съ това се приустанови и побѣдоносното движение на българско-румелийската армия.

Друго твърдѣ поучително доказателство за значението на полководчана върху успѣха въ войната ни дава обсадата на Видинската крѣпостъ. Видинъ не бѣше крѣпостъ отъ новъ видъ; оstarѣлитѣ й постройки сѣхъ по-вечето полусрутени, и тя, навѣрно, щѣше да бѣде лека плѣчка за Тимокската дивизия, ако въ лицето на капитана Узунова не бѣ намѣрила такъвъ енергиченъ комендантъ. Гарнизонетъ на Видинъ, по численостъ почти равенъ на неприятелскитѣ сили, мъчно би можалъ да се одържи; само силната воля и непоколебимата твърдостъ на единъ мъжъ, напълно съответствуващъ за тоя постъ, можаха да спасятъ крѣпостта.

Капитанъ Узуновъ веднага приведе въ порядѣкъ крѣпостнитѣ постройки, като дѣйствиуаше съ такава смѣлостъ и енергия, които заслужаватъ най-високо признание. Всички способности мъже и дѣца отъ 10 — 60 години се изкараха на работа въ укрѣпленията.

Когато частитѣ на Тимокската дивизия пристигнаха на 5/17 Ноемрий прѣдъ Видинъ, жителитѣ бидоха смутени и изпратиха една депутация до капитана Узунова, да го молятъ да прѣйде крѣпостта, за да запази града отъ ужаситѣ на една обсада. Намѣсто отговоръ, енергичнитѣ комендантъ заловѣда да се арестува депутацията и още на сѣция день, когато пристигна единъ сръбски парламентьоръ, който искаше отъ страна на генерала Лешанина да се прѣйде крѣпостта, капитанъ Узуновъ твърдо държало го прати назадъ.

Спрѣмо ония, които бѣха сложили оржията си при Кула и Брѣгово, капитанъ Узуновъ постигнѣ съ голѣма строгостъ. Извѣстието за поражението на сѣрбитѣ при Сливница, комендантътъ се разпореди да се обяви по улицитѣ на града, за да въздигне още по-вече куража на жителитѣ, като бѣше прибавилъ прѣждеврѣмено, че побѣдоноснитѣ български войски сѣхъ прѣминали вече сръбската граница.

Между това, обсадата напръдваше. Въ града повторно се появиха нападания отъ бомбардирането, и принудиха жителитѣ къмъ нови оплаквания и бѣства. Вълѣдствие на това, капитанъ Узуновъ

издаде най-строги заповѣди, велечитѣ жители, които не сѣхъ подѣ оржжие, да стоятъ по домоветѣ си.

Когато обсадителитѣ се приближиха на 500 метра до крѣпостта и бѣха получили 32 обсадни топове, генералъ Лешанинъ още единъ пътъ изпрати парламентьоръ, като заплашаше съ бомбардироване отъ тѣхнитѣ топове. Но непрѣклонниятъ комендантъ даде гордѣливия отговоръ, че тѣ трѣбва по-напръдъ да очистятъ отпръдъ лежачата мѣстностъ, прѣди той да встѣпи съ тѣхъ въ прѣговори въобще. Когато бомбардирането дѣйствително започна, капитанъ Узуновъ упоранни велечито си влияние за да се задържи населението, а навече нередовната войска отъ наклонността къмъ капитулиране. Вечникитѣ опитвания на Тимокската дивизия да взематъ крѣпостта съ шурмъ бѣха обити отъ силния огънь на обсадителитѣ, които, насърдени отъ това, на 16/28 Ноемрий направиха даже една малка вилзѣка.

Успѣхитѣ възнаградиха твърдостта на коменданта на крѣпостта, тъй като задържането на Видинъ лишѣ сѣрбитѣ отъ едно оржжие, важно при прѣговоритѣ за миръ, и по тоя начинъ капитанъ Узуновъ принесе голѣма заслуга на армията и отечеството.

4. Неприятелтъ не трѣбва само да се бие, но и да се направи безврътенъ.

Политическата цѣль на една война може да бѣде различна, военната цѣль всекога се стреми къмъ *пораженieto на неприятеля*, и слѣдователно, къмъ *унищожаването на въоръженитѣ му сили*. Тази цѣль може да се достигне по три начина, именно:

- а) чрезъ убиване,
- б) чрезъ вземане въ плѣнъ и
- в) чрезъ разбиване и разпрѣсване на неприятелската армия.

Първата метода е най-свършена, колкото безчеловѣчна и да е тя. Само убийствитѣ неприятелъ става безврътенъ. Въ войната има само едно прѣстѣпление: то е да бѣдешъ побѣденъ. Благого и бѣдствията на собствената армия и възможността за побѣда прѣдшестуватъ велики други съображения, както и заповѣдитѣ на челолюбие, и, ако има нѣжкѣтъ цѣльта да оправдава сръдствата, то е тугъ именно.

Великитѣ полководци сѣхъ притежавали винаги силата да бждатъ сурови и сѣхъ били надѣхани съ оня демонски инстинктъ за унищожение, който съ хората си играе, като съ числа. Суровостта е свързана съ енергията. Великитѣ мъже никога не сѣхъ бивали жестоки безъ нѣкоя необходимостъ, казва Наполеонъ, който въ 1799 год. заповѣда да застрѣлятъ хванатитѣ въ плѣнъ при Йѣфа 2,000 души турци, защото не можеше по-вече да ги храни, а отъ друга страна пъкъ не искаше да ги пусне на свобода. И въ сраженieto при Абукиръ, той изповѣда да се хвърля въ морето всичко, за което не може да се употреби оржжие. Тѣй се освободи той отъ неприятелитѣ си. Впрочемъ, не трѣбва твърдъ много да се пали човѣкъ отъ мислитѣ

на маса убийства, защото гигантският армии от ново време не могат да се убиват, както малките войски, с които първият консул е имал работа. Даже самъ Наполеонъ по-отсегнѣ, като Императоръ, когато трѣбваше да воюва съ по-големи армии, не е практикувалъ по-вече тая метода за унищожаване неприятелскиятъ сили.

Убиването днесъ се замѣстя съ *вземането въ пленъ*. Най-грандиозни резултати, които може да отбѣлжи Военната История въ това отношение, дала е кампанията въ 1870 год. Седанъ, Мецъ и Страсбургъ прѣдадоха въ ръцѣтъ на нѣмцитѣ почти цѣлата дѣйстви-ваща французска армия.

Какъ французскиятъ армии при Наполеона и нѣмската армия въ 1870 год. сж достигнали такива успѣхи? Кое правѣше Наполеонътъ войни толкова страшни, и защо сраженията въ 1870 год. сж имали такива благоприятни резултати? Отговорътъ трѣбва да гласи: „Цѣлесъобразното водене на операциитѣ!“

Въ военкиятъ операции на една армия трѣбва да прогледва една обща ръководеща идея, осмислеността на която прави безвредна неприятелската армия и на която, поради това, сж подчинени всички операции.

Така въ 1870 год., нѣмцитѣ сж ръководѣха отъ идеята, да обхванатъ французската армия откъмъ югъ, да прѣкъснатъ съобщенията ѝ съ южна Франция, а по възможностъ и отъ Парижъ, гдѣто тя би могла да отстъпи, и да я отхвърлятъ къмъ сѣверъ, който бѣше ограниченъ отъ морето и неутрална страна. Тая ръководеща идея, която, може би, да има значение и въ бѣдшиятъ войни съ Франция, се забѣлжава въ военкиятъ нѣмски операции; нѣй виждаме нѣйното осмислеността въ южния обходъ на армията на Базена при Мецъ, както и въ операциитѣ на Ш-та и Мааската армии противъ Макъ-Махона, които най-сетѣ доведоха до Седанъ.

При правилна обща отѣнка на положението, погрѣшките, заблуденията и неточности, които се появяватъ въ всѣко време, не могатъ да бѣдатъ така вредни, та и тогава изобщо тѣ не се случватъ по-рѣдко. Щомъ се има прѣдъ видъ главната идея, то и заплетениятъ случай ще може пакъ да се разгледа отъ главна гледна точка, и подробности на изпълнението ще се явятъ по-вече отъ самосебе си. Всѣкой упразненъ офицеръ отъ генералния щабъ ще може поне да го прѣработи, а пъкъ тактическото изпълнение е дѣло на войската.

Въ войната не е достатъчно да се отблъсне безпѣлно неприятеля или просто да се изгони отъ единъ пунктъ, но армията така трѣбва да бѣде насочена, щото ударътъ ѝ да запали самото *сжигане* на неприятелската армия; тя не трѣбва да бѣде само *блгъ*, но съ удара да се направи и безвредна, въ противенъ случай, противостоещото не е сложено, а само прѣнесено на друго мѣсто. Освѣтъ това, необходимо е, щото неприятелътъ не просто фронтално да се отѣсни, и по тоя начинъ да се спечели само мѣсто, а да му се прѣвѣсти пѣти, да се заобиколи или да се отхвърли къмъ нѣкоя естествена прѣграда, планина или море. За това, операционниятъ линии

въ по-вечето случаи, трѣбва да бѣдатъ насочени къмъ фланга или къмъ тила на противника.

Често се говори: „който обхожда, той бива обходенъ“. Това само по себе си е вѣрно, но само за по-слабия отъ двата противници има лоши послѣдствия. За по-силния, напротивъ, е изгода, отъ която неразумно би било той да се отказва. Сражението опрѣдѣля, кой е по-силенъ. По-силниятъ, споредъ това, не само може да се стреми къмъ обходи, но трѣбва да се стреми къмъ подготовяне имъ; по-слабиятъ пъкъ да се старае да ги избѣгва. Затова, по нѣкой пътъ само една угроза за стратегически обходъ може да принуди по-слабия противникъ къмъ отстъпане. Но да се *разсчита* върху това и за по-силния, било би една слаба стратегия; прѣдъ единъ простъ маневъръ никой разуменъ противникъ нѣма да сложи оржжето. Ободетъ добива пълно дѣйствиe едва слѣдъ побѣдоносно сражение. Когато една войска сполъ въ бездѣйствиe на фланга или въ тила на неприятеля, то послѣдниятъ ще намѣри врѣме да отстъпи или да извърши контръ-маневъръ. Това врѣме да не му се дава, той трѣбва *бързо* да се атакува. Върху това Наполеонъ казва: „Искуството на войната не се състои въ това, да се извършватъ набѣги на неприятелски стобления, като се трепере при всѣка стѣпка напредъ, но въ това именно, тия стобления да се завладѣятъ и тогава да се пристѣпи къмъ сражението“.

Тоя начинъ на дѣйствиe характеризира и на практика стратегията на Наполеона. Неговитѣ кампании оле въ самото начало по-казватъ въ генерална простота, какъ той планира пълното унищожаване на противника, като го отрѣзва съвсѣмъ отъ съобщенията му. По принципъ, той никога не е отблъсвалъ неприятеля фронтално, но е обхващалъ неговитѣ стратегически крила, за да прѣвѣсти отстъплението му.

Огромността на съвършеннитѣ армии и необходимостта за подзаване съ желѣзни пѣтища сжественно различаватъ воденето на войната, въ врѣмето на Наполеона и днесъ. Като се иска и е нужно, но да се възползуваме отъ велики желѣзни пѣтища, които водятъ къмъ границата, то първото стратегическо разврѣщане и начеване на кампанията трѣбва да бѣде фронтално, когато пъкъ Наполеонъ, съ своитѣ пѣши маршове, както искаше, тѣй можеше да се обърща противъ неприятелскиятъ флангове. Днесъ едвамъ слѣдъ първитѣ големи стѣпнования, които ще опрѣдѣлятъ позицията на неприятеля, щомъ жатъ да се прѣдприематъ дѣйствиа противъ фланговетъ му. Днесъ ние не можемъ да започнемъ веднага съ единъ Улмъ или Йена по слѣдъ Вюртъ и Шпихеръ може да послѣдва единъ Граветотъ.

Съобразенията относително тилнитѣ стобления и естествена линия на отстъплението не трѣбва да влияятъ върху операциитѣ, и много по-малко по настоящемъ, отколкото е можало да бѣде въ Наполеоново врѣме.

За *по-силния* на бойното поле, днесъ пѣтьтъ на отстъплението може да бѣде на продължение на фронта; той може да се бие и съ обърнатъ фронтъ, а тактическото рѣшение ще освободи наново

ида. Който побяда, той най-добър осигурява съобщенията си и от ново спечелена загубени. Да, даже и битият сполучава по-вече пъти да ги възстанови, защото пораженето го принуждава към по-бързо движение, когато пък победителят почива на театра на своя triumф. Наистина, войските се намират въ зависимость отъ тилнитъ съобщения, само относително изпълнението на огнестрелнитъ припаси. Въ всичко друго отношение владѣе голѣма свобода, и само едни *уру-зи* на отстъпателната линия днесъ вече не могатъ да произвеждатъ това впечатлѣние, както едно врѣме.

Въ операцийтъ на сърбитѣ, както и на българитѣ, липсва оная велика ръководеща идея, която има за цѣль унищожението на противника. На едната страна ние срѣщаме само желания за завладѣне на София и Видинъ, и намѣренето да се защитаватъ отъ настѣпващата неприятелска армия; на другата пъкъ страна забѣлѣваме изключително енергичното стремление, да се изгони нахлулия въ земята имъ неприятель.

Сръбската армия трѣбваше да се вмѣкне между двата раздѣлни български корпуси, да попрѣчи на съединението имъ, и като оперира по вътрѣшни линии, да направи, прѣди всичко, безврътни находещитѣ се на западъ отъ София 13,000 души, за да може съ пълни сили сетнѣ да се обърне отново противъ главнитѣ българскорумелийски сили (40,000 души). Тая идея най-добър би можела да се изпълни, ако войскитѣ, които защитаваха София, бѣха обходени отъ съединената Нишавска армия откъмъ югъ, и послѣ притиснати къмъ предгорieto на Балкана. Така и слѣдующитѣ операции трѣбваше да се насочватъ отъ идеята, румелийскитѣ главни сили да се отръжатъ отъ естественната имъ отстъпателна линия къмъ Румелия, и същевременно да се отхвърлятъ къмъ сѣверъ отъ Балкана.

Намѣсто това, четиретѣ раздѣлни една отъ друга дивизии на Нишавската армия настѣпиха просто фронтално; само въ прѣдполаганото употребление на Моравската дивизия при София слабо се забѣлѣва идеята за единъ юженъ обхватъ на неприятеля. Вълѣствие на това, тласнатитѣ лжеобразно отъ Сливница нататѣкъ български авангарди бидоха отблъснати навсѣкждѣ само фронтално и най-сетнѣ докарани на позицията.

Атакитѣ на сръбския главенъ корпусъ противъ укрѣпленията на Сливница показватъ сѣщото явление тъй като българската отстъпателна линия, шосето къмъ София, лежеше задъ лѣвия флангъ на позицията въ обилчеса посока, било би подѣлсьобразно да се направи обходъ на позицията отъ югъ, за да се обхване отпряда изотдирѣ и да се прѣрѣже откъмъ София. Но въобще нѣмаше никакви основания за атакуване на позицията на Сливница. Ако сръбската армия бѣше произвела своето настѣпление на югъ отъ Сливница, за което би трѣбвало да се прѣвѣсти операционната линия Пиротъ—Царибродъ—София на линиията Пиротъ—Трънъ—Бръникъ, то цѣлата позиция ставаше безцѣлна. Ако сръбскитѣ главенъ корпусъ би билъ доволно силнитъ, да посгани фронтално нѣкой отрядъ за замишаване отстъпателната линия Драгоманъ—Пиротъ, а самовръжението да обхва-

нѣше силно позицията на Сливница отъ тѣла и фланга, то тоя начинъ на дѣйствиѣ, безъ нужда да не се отстъпва операционната линия, би билъ правилень.

Но тъй като за една атака противъ лѣвия флангъ на позицията би били нуждни поне всѣкитѣ три дивизии на главния корпусъ, то линиията Пиротъ—София трѣбваше да се напусне за да може *изобико* да се постигне нѣкаквъ успѣхъ. Съ достигането на тоя успѣхъ възстановяваше се тилното съобщение. Изоставането на отстъпателната линия, макаръ и да не е било твърдѣ рисковано при дадената обстановка, но все пакъ е било за прѣдпочитане, отколкото впушането въ една положителна несполука.

Намѣсто това, третѣ сръбски дивизии направиха само слаби за обхватъ опити, които, при постоянния страхъ за отстъпателната линия, се свършиха по-вече или по-малко въ фронтални атаки. За това, ако сръбската армия бѣше даже успѣла съ фронталнитѣ си атаки да вземе позицията, то това за българитѣ не щѣше да бѣде, въ дѣйствителностъ, голѣма военна загуба. Завзеждането, слѣдъ това, на София, ако и да би било значително политическо и морално поражение, но отъ военна гледна точка главното дѣло пакъ не се повръжда. Защитницитѣ на Сливница можеха спокойно да се оттеглятъ къмъ своитѣ настѣпващи главни сили, така щото Нишавската армия, трѣбваше да се намѣри рано или късно срѣщу *сединената* българскорумелийска армия.

Както въ сръбската армия, сѣщо така и въ *българскитѣ* операции изгъква изключително стремлението за *отгъняване* на неприятеля.

То стана явно още отъ развързването на главнитѣ сили при Сливница. Ако това развързване имаше и прѣимушеството, щото венчикитѣ сили да се приведатъ къмъ сръбския главенъ корпусъ по най-късъ, пъкъ, за да не се оставя София въ рхцѣтъ на сърбитѣ, то тая цѣль бѣше почти постигната вечерта на 6/18 Ноемврий, когато въ позицията на Сливница стояха около 24,000 души, които не само по численность прѣвъзхождаха сръбския главенъ корпусъ, но на своя страна имаха и моралното прѣимушество на двудневни побѣдоносни боеве, както и под-добро снабдяване съ огнестрѣлни припаси и храна.

Така сѣщо, независимо отъ важното обстоятелство, че Моравската дивизия, съ минуването си прѣзъ Бръникъ, заплашваше да завземе столицата изадъ тѣла на Сливницката позиция, пакъ би било под-умѣстно, *назодянитѣ* се още въ *посолъ* изъ *Източна-Румелия* 26,000 души да се употребятъ противъ Бръникъ, за да можеше чрѣзъ тая операция да се освободи не само Сливница, но и слѣдъ изгонването на Моравската, въ съставъ 9,000 души, дивизия, да се обхване нападательно въ флангъ и тѣлѣ сръбскитѣ главенъ корпусъ и да се принуди къмъ едно сражение, което, въ случай на загуба, трѣбваше да се обърне въ пълно поражение.

Схиянитѣ недостатѣкъ се забѣлѣва още по-рѣко въ операцията на Княза Александра противъ отблъснатата къмъ Пиротъ Нишавска армия. Българската, по численность почти двойно по-голяма,

армия не тръбваше просто фронтално да прѣстъхва Нишавската армия, въ началото на отстъплението ѝ, защото съ това, въ случай на сполука, тя можеше да принуди неприятеля, само да ускори въ видѣ на бѣгство отстъплението си, слѣдователно, достигаше се само спечелване на мѣсто, но не и нѣкое рѣшение.

За да достигнѣше до такава рѣшение, Князь Александър можеше да вземе за образецъ настѣплението на I и II нѣмски армии прѣзъ 1870 год. отъ 1/13 до 4/16 Августъ противъ армията на Бавария, която бѣше почнала отстъплението си къмъ Мецъ. Достатъчно бѣше, ако се впуцѣха около 10,000 души за прѣстъждане отстъпващия неприятель, съ задача да не се оставятъ да бѣдатъ спирани отъ стаби съблѣзания съ ариергарда, но да одържатъ фронтално по възможностъ по готѣмата частъ отъ Нишавската армия. Между това, останалитъ 40 000 души трѣбаше да настѣпятъ въ Лукавицката долина да обхоятъ откъмъ югъ Драгоманския проходъ и да заловятъ пътя Царибродъ—Пиротъ, за да прѣмѣсятъ отстъплението на сѣрбитъ отъ Пиротъ и да ги отхвърлятъ къмъ Балкана.

Едва на втория день на сражението при Пиротъ, у отряда на капитана Кисова (8,000 души), изпратенъ на подкрѣпление на българското лѣво крило, се явява мисълта за измѣтане противника отъ отстъпателната му линия; но тая мисль се прокара съ твърдѣ ограниченни сили, затова и не можа да успѣе.

Третия метода за унищожението на бойнитъ сръбства на неприятеля се състои въ разбиването и разпръскването на неговата армия.

Тая метода почерпа своето дѣйствиe съ началото на сражението, но пълни резултати може да достигне само при едно енергично прѣстъждане.

Прѣстъждането слѣдъ едно побѣдоносно сражение, разгледано теоретически, бива лесно и естествено. Много полководци съ най-големѣ усилия сж спечелили побѣдата, но не сж умѣли да я експлоатиратъ. Слѣдъ рѣшенето на сражението, полководецътъ, както и армията, биватъ изнурени; голѣмото напрѣгане на всички физически и морални сили, слѣдъ достигането на цѣльта, отсъжда на силно разслабване. Не прѣдстои вече, както въ самото сражение, едно безуслонно принуждение, и така духътъ отпада и се прѣдава на радостъ за спечелената побѣда.

Трудно е, освѣнъ това да се направи тутакси оцѣнка върху резултатитъ на сражението. Между побѣда и побѣда има голѣма разлика, и за едно прѣстъждане може да бѣде рѣчь само слѣдъ явна побѣда. Днесъ именно всѣко под-големо сражение се разпада на нѣколко бойни полета, отъ които всѣко ще даде различни резултати. Прѣждено врѣмето впуцане въ прѣстъждане би могло да поведе къмъ обратно поражение, и за това полководецътъ, може би, да намира за подумѣстно спечеленото само да вадържи и да не го налага веднага отново на игра.

Слѣдъ боя войскитъ биватъ твърдѣ разстроени. Всѣки отъ отдѣлитъ отряди, мисли, че о навършилъ най-суровата работа въ

славната борба и желае охотно да прѣдостави на други под-малко славното, но пъкъ твърдѣ трудното прѣстъждане. Поради това, колона, назначена за прѣстъждане, се туря въ движение, може би, чакъ тогава, когато неприятельтъ вече е съсрѣдоточилъ силитъ си, и подъ прикритието на запазенитъ прѣсни войски, оставени въ ариергардъ, успѣлъ е да почне отстъплението и да спечели извѣстно разсегание.

Още въ врѣмето на Фридриха не се е разбирао, колко е важно, щото военнитъ дѣйствиа непрѣрывно да слѣдватъ едно слѣдъ друго, и че извършениятъ съ послѣднитъ остатѣци сила ударъ, може да избѣгне цѣла кампания и многотрудно проливане на кръвъ. Прѣстъждането се извършвало съ оная рицарска поспаласе, която великодушно оставя на побѣдениа пътъ за бѣгане, защото ѝ се вижда като безпощадна жестокоостъ по-нататъшното проливане на кръвъ. Така, Фридрихъ бѣше почти унищоженъ при Кулигъ, но малко врѣме слѣдъ това спечели крѣпоститъ Росбахъ и Лейтенъ, и именно слѣдъ тия сражения тая доказана, какво значение има прѣстъждането.

Блѣскави сж били прѣстъжданията на Наполеона; прѣдъ краката на французаския Императоръ свѣтътъ смаянъ прѣкланяше глава. Слѣдъ Аустерлицъ Бертье пиша на Султъ: „Императорътъ лично ще се устреми по петитъ на неприятеля. Неговото мнѣние е, че въ воената нищо не е направено, докато остава още нѣщо да се свършва“. Блюхеръ се е научилъ отъ Наполеона, щото за прѣстъждането да употребѣи послѣдното издѣхване на конь и войникъ.

Прѣзъ 1870 год. рѣдко е имало прѣстъждане. Распечитъ сили на отбраната и недостатъчното ориентиране въ положението, вследствие огромността на маситъ, сж били причина, щото даже съприкосновението съ бития неприятель отчасти да се е изгубвало. Но на мѣсто прѣстъждането се яви чудесното окружаване на французската армия.

Отъ друга страна, побѣденитъ слѣдъ пораженето подъ натиска чувствуваша необходимостъ да постави по възможностъ под-скоро едно твърдѣ голѣмо разстояние между себе си и побѣдителя. Отъ оитъ се знае, че въ такива случаи той проявява извѣнредни способности за движение. Възлението на нервитъ се продължава гутъ, и страхътъ отъ побѣдителя, както и надеждата за намиране сложествено при едно отдалечение, ускоряватъ крачитъ му. Силни ариергарди съ многочисленна артилерия, и измамване неприятеля чрѣзъ заемане флангови позиции, му даватъ възможностъ да спечели врѣме.

Слѣдъ побѣдоноснитъ боеве на Сливница на 5/17, 6/18, 7/19 Ноември Князь Александъръ, при пристигането на послѣднитъ голѣми ешелони изъ Източна-Румелия, най късно на 8/20 вечерта трѣбваше да се впусне съ всички сили въ прѣстъждане.

Намѣсто това, имаше *три дни почивка!*

Армията е била твърдѣ много разстроена вследствие форсираного и бѣзпо разврѣжане. За това, войсковитъ части трѣбало отново да се устроятъ и да се организиратъ под-големѣ единици. Освѣнъ това, вътрѣшно, е било необходимо да се снабди армията съ

пръсни амуниции и да привлече извънтен запасъ продоволствени припаси, преди да се предприеме настъпление.

На това повдига още ужасното изнуряване на цялата армия, едната половина от която се беше сражавала три дни наред и беше прекарала студеният влажен нощи на открито поле, когато пък другата половина беше извършила маршове, които за много други армии би били, може би, невъзможни или възможни само при извънредни напруги.

Но Князъ Александъръ се въздържа да предприеме енергично преследване, главно поради това, че му липсваше общо ориентиране върху резултатите на борбата, и се намираше въ неизвѣстност, дали неприятелътъ е вече почналъ отстъплението или е пристигналъ къмъ притеглянето на своята резервна армия. Той никакъ не беше сигуренъ, че сръбскиятъ атакъ противъ Сливнишката позиция бѣха окончателно отблъснати. И тъй като генераленъ щабъ собственно не съществуваше, и българската кавалерия съвѣтъ слабо изгледнаваше разузнавателната служба, то Князъ Александъръ трѣбваше да се задоволява главно съ *случайно* пристигналите извѣстия. Затова, той не можа веднага да обхване голѣмината на своята победа. Сбранигѣ отъ плѣнници и дезертьори извѣстия съществено си противорѣчаха. Споредъ едни, сръбската армия трѣбваше въ слѣдующитѣ дни съвѣтъ да се разбѣга, така щото за българската армия не оставаше собственно що до върши; споредъ твърденията на други, цялата резервна армия била вече мобилизирана и се намирала въ походъ прѣвъ Пиротъ за Сливница.

При това, за Князъ бѣше неизвѣстно, въ какво състояние се намира дѣвия му флангъ при Бръзникъ. Намѣрената и операционна Моравската дивизия бѣха тъй противорѣчиви и неразбрани, щото и тукъ като че прѣдварително имаше нужда отъ освѣтление, макаръ и не съ твърдѣ пълно право. Князъ Александъръ не трѣбваше да забравя, че едно побѣдоносно настѣпване на българската армия, отъ Сливница къмъ Пиротъ, би рѣшило участието на второстепенния театъръ при Бръзникъ и би принудило побѣдоносната дѣлѣжидъ Моравска дивизия да се присъедини къмъ отстъпателното движение на главния корпусъ. Неоспоримо е, че въ операционитѣ на Князъ, за връме отъ 8/20 — 13/25 Ноемврий, е липсвала оная енергия, която той прояви отначало. И тоя случай показва, колко е трудно въ дѣйствителностъ енергичното преследване.

Кѣсното предприемане на преследването, едва на 11/23 Ноемврий, въ свързка съ слабата енергия, която се продължи до 14/26, съпада, при тия обстоятелства, за битата сръбска армия *едно пълно* съ значение *сметанане на връме*, и така, въобщо, способствува за второ едно сражение, сражението при Пиротъ, което при немедленно енергично преследване, би станало излишно.

Сръбската армия, при тия условия, твърдѣ накусо извърши своето стратегическо отстъпление, което бѣше набавено по политически съображения, като служѣ да се прикрие съ единъ устойчивъ ариергардъ, и видъ него отново да съсѣдоточи раздѣлителнѣ помежду си

дивизии. Съ привикването на всички въоръжени войници отъ резервната армия, Нишавската армия при Пиротъ се усили до 34,000 души. Освѣтъ това на 13/25 Ноемврий тамъ пристигнаха единъ милионъ патрони.

И така, въбсто незабавно и безопасно *преследване*, което би се увѣнчало, може би, съ *изли* *резултати*, появи се кърваво, а въ сѣжностъ *безъ резултатъ* сражение при Пиротъ. Това закъсняване политически за Князъ бѣше твърдѣ фатално, понеже Австрия бѣше вече се рѣшила да се намѣси.

5. Значение на разузнаването въ войната.

Свѣдѣнията за неприятеля сѣ душата на всяка операция.

Разузнаването трѣбва още въ мирно врѣме съ най-големо внимание да се организира, за да може да устои на всички неудобства въ врѣме на война. Генералниятъ щабъ трѣбва да е изучилъ военната организация и тактика на своя противникъ, негова отгѣ de bataille, даже, гдѣто е възможно да опознае характера и военнитѣ качества на неприятелския военачалникъ, и да се слобие съ върни карти и планове на крѣпости.

Върху тия основания, допълнени съ политическитѣ свѣдѣния, се съзжда операционния планъ.

Но щомъ веднѣжъ започне войната, тогава изчезватъ досегашнитѣ източници на свѣдѣния. Въстници, частни кореспонденции, шпиони, плѣнници и дезертьори могатъ да доставятъ само нецѣлни свѣдѣния. Единствено срдѣство за получаване на върни свѣдѣния за неприятеля образува *кавалерията*. И тукъ само отъ едно отдѣлно съобщение не може да се добие върно прѣдставление, а отъ много различни, отчасти, може би, противорѣчиви помежду си, донесения трѣбва да се разкрие истината. Това образува особено клонъ отъ служба на генералния щабъ.

Кавалерията, както се стреми, отъ една страна да добие свѣдѣния за неприятеля, тъй, отъ друга страна, тя е длѣжна, да погнѣ, щото неприятелската кавалерия да не може да узнае разположението и движението на противникѣ войски. Кавалерията, по възможностъ, да прѣвъзходствува неприятелската. Компактни кавалерийски маси трѣбва да слѣдватъ слѣдъ разбѣдитѣ и да не допускатъ никакво пробиване. Кавалерийскитѣ стѣлководения именно рѣшаватъ, кой отъ двата противници съ сила може да продължи службата на разузнаването; по слабата кавалерия става бесполезна, защото неприятелно ще бѣде отблъсната къмъ своята пѣхота. Подиръ това иде *употребението на кавалерията въ маса*, начинъ на дѣйствие, свойственъ на всички велики полководци. Александъръ, Цезаръ и Наполеонъ сѣ употребили своята кавалерия точно така, както германскитѣ кавалерийски дивизии дѣйствуваха прѣвъ 1870 година.

Кавалерията, обаче, не трѣбва да е обучена само въ разузнавателна служба, но и въ доставенето на добри свѣдѣния. Тя трѣбва

6. Влияние на годишните времена и времето върху операциите.

Между многочислените фактори, които трябва да се имат пред вид при воденето на войната, годишното време, времето въ вид на различни продължителности на деня, температурата и проходимостта на местността — играят много по-важна роль, отколкото обикновено се предполага.

Продължителността на деня може да има ръшително влияние върху хода на сражението, а заедно с това и върху изхода на цялата кампания. Тъй като дъйствието въ боя не напредва просто съ течението на времето, а расте въ възходяща прогресия, то въ един случай би се спечелило, може би, само полу-победа, която, иначе, при няколко часа по-продължителна дневна светлина, би довела до пълно поражение на неприятеля. Ако да беше, например, Сень-Прива атакуванъ, намъсто въ 6^{1/2}, още въ 4 часа, то би имало доволно време за обхванане Французката позиция.

Въ първата половина на Ноемврий дължината на деня, заедно съ мръкването и смяването, се продължава от 6^{1/2} часа сутринъ до 5 часа слъдъ пладне. Като се изключатъ нощните предприятия, борбата между двамата противници може да се продължава всичко 10—11 часа. Това беше достатъчно за сръбските дивизии прѣдъ Сливница да изстрѣлятъ удобно своите припаси, но не и за българите, за да можеха тѣ да добиятъ нѣкой положителенъ резултатъ. Все къмъ 4 часа по-вечето пакти се извършваше атаката на българското дѣсно крило, което надалечъ отхвърляше Дунавската дивизия. Ако тъмнината не бѣ настъпвала къмъ 5 часа, то защитниците на Сливница, ако не на 1-вия, то поне на 2-рия или на 3-тия денъ отъ сражението, би могли да предприематъ нападение по цялия фронтъ, съ заходане налѣво. Нощта, обаче, принуждаваше българите да спратъ по-нататъшните си успешни дѣйствиа до слѣдующата сутринъ, време, отъ което Дунавската дивизия се е ползувала, разбира се, за да се устрои отново и се снабди съ припаси.

Отъ това слѣдва, че за настъпвания изобщо въ полза сж дългитѣ, а за отбранявания — къситѣ дни, тъй като послѣдниятъ може да се възползува наврѣме отъ тъмнотата и дългитѣ нощи, за да се устрои или да си пригответъ нови позиции.

Времето и температурата така сжщо иматъ извѣстно влияние върху воденето на войната; студътъ уморява и изнурява; студелата почва затрудняватъ маршоветѣ; мъглата и слѣгътъ ограничаватъ обзора.

Разбира се, че настъпваниятъ главно ще има да страда при тия условия; отбраняваниятъ, напротивъ, отъ тѣхъ именно може да се ползува.

Сръбската армия бѣше изложена на много страдания отъ суровото влажно време, което, въ свръзка съ недостатъчното продовол-

стве, бѣше причина не само за много побойвания отъ треска, но и за отслабване на дисциплината.

Единъ незначителенъ по картата маршъ, при влажно време и при движение безъ пжтица, може да докара голѣми бѣдствия. Това трябва да изпита Шумадийската дивизия, когато тя, слѣдъ прѣвежането на окопите при Врабча, прѣмо прѣзъ Гърлошката планина биде притислена отново къмъ главния корпусъ. При тоя маршъ дивизията трябваше да се движи само по горски пжтеки. Въ мъгла, дѣждъ, слѣгъ и вѣтрѣтъ войскитѣ на дивизията, натоварени съ вѣшитѣ си, като вървѣха по върхове и склонове, служеха си съ пжтнитѣ за подпорки, при газене дълбокъ слѣгъ и калъ, изтегляха още заседналитѣ топове -- имаха изобщо да наддѣлватъ неизказани мъчности, и за цялъ денъ изминаха само 10 километра.

Долното време колкото затруднява движението на настъпвания, толкова по-вече, отъ друга страна, благоприятствува отбранявания, особено при укрѣпени позиции. Така, при Трънъ и Врабча, твърдѣ незначителни части войски можаха съ часове да задържатъ Моравската и Шумадийската дивизии, при всѣко че послѣднитѣ по численостъ бѣха четире пакти по-силни. Сжщо и въ боеветѣ въ Виденския окръгъ нередовнитѣ войски, благоприятствувани отъ долното време, на настъпващата Тимокска дивизия можаха да окажатъ едно несъразмѣрно съпротивление. Даже една частъ отъ послѣдната е била принудена отъ мъглата, която се появила на 9/21 и 10/22 Ноемврий по долините на Дунава и притоците му, съвсѣмъ да спре движениата си.

7. Условното значение на укрѣпленията.

Теорията отпава голѣмо значение на укрѣпленията. Трябва да се прави разлика между постоянни, врѣмenni и полски укрѣпления.

Кръпоститѣ днесъ вече не могатъ да играятъ толкова рѣшителна роль, както едно време, когато воденето на войната е зависело отъ мѣстни условия, а маневрирането и отгъненето на противника сж замѣстали съврѣмненния принципъ на унищожението. Наполеонъ твърдѣ върно обяснява, каква е собствено ролята на една кръпостъ, именно че малко число войници могатъ да се отбраняватъ въ нея и да отдржатъ повѣреното имъ депо сръбшу цяла армия. Днесъ кръпоститѣ служатъ само за обезпечане на стратегически важни пунктове отъ ненадежни нападения и за прѣграждане на военни комуникационни линии. Тѣ могатъ въ значителна степенъ да усилятъ отбранителната способностъ на една отдалечена провинция или да улеснятъ съсредоточаването на армията. Кръпоститѣ, освѣнъ това, могатъ да иматъ и морално дѣйствие, като фланкиратъ настѣпленето на неприятеля. Върху това дѣйствие главно се основава защитата на стратегическата система отъ кръпости, а Французитѣ, напримеръ, съ ангажирането на границитѣ се стремятъ *армею* да задържатъ неприятеля. Впрочемъ, Наполеонъ не одобряваше затварянето на границата. Той самъ казва: „Територия, каквато е Франция, никога не

може да се затвори герметически. Една крепост, може би, ще да послужи още и за опора на армията.

При всички тия възможни изгоди, крепостите крият голъми опасности, както доказва това Военната История. Илюзия ще бъде да се мисли, че една крепост може да служи за поддръжка на полската армия и да съдействува за спечелването на победа. По-вечето голъми крепости само за отбраната си изискват цели армии. И постоянното внимание на войските от гарнизона, като е приковано към самата крепост, то, въ по-вечето случаи, тѣ не сж способни за външни операции. Ако голъми полски армии потърсят убъжище задъ фортовете, особено слѣдъ изгубено сражение, крепостта ще имъ повлияе твърдъ гибелно. Затова, нейните врати, по принципъ, трѣбва да оставатъ затворени за една бѣгаша армия. Армия, затворена въ крепостъ, е винаги изгубена, ако не бъде тя освободена отъ други, външни сили. Откакто Марцелъ въ 216 год. прѣди Христа си проби пакъ изъ Нола, Военната История не показва другъ примѣръ, щото една затворена армия да бъде освободена съ собствените си сили. Войската, която иска да дебушира изъ една крепостъ, се намира въ сжщото неблагоприятно положение, както при дебуширането изъ дефиле.

Отъ това не слѣдва, щото отбраната да не бъде водена по възможностъ активно. Наполеонъ казва върху това: Принципъ е въ военното изкуство, че тия, които стоятъ задъ своите укрѣпления, биватъ бити. Опитътъ и теорията сж съгласни въ това отношение. Раширожаването на крепостите чрѣзъ верига отъ фортове увеличава способността на активната отбрана, защото въздигнатиятъ така укрѣпенъ лагеръ дава по-голѣма свобода за движение. Само че тия фортове трѣбва да лежатъ въ сферата на дѣйствието на самите крепостни топове, иначе тѣ ще бъдатъ деташирани укрѣпления и ще изискватъ постоянненъ сѣленъ гирнизонъ.

Отъ всичко това слѣдва, че крепостите би могли да играятъ роля само *както* до операциите на полската армия и че за тѣхното занемане би трѣбвало да се употреби по възможностъ малка частъ отъ дѣйстващата армия.

Съвсѣмъ друго е съ *полските укрѣпления*. Тѣ сж само укрѣпени отбранителни линии и могатъ значително да услжатъ полската армия, когато тя трѣбва да държи изключително отбранително положение. И дѣйствиелно, задъ окопите даже сравнително слаби войски сж въ състояние да задържатъ нѣколко врѣме голѣми неприятелски сили. Но всѣкога *нѣколко врѣме*! Тѣй като тѣ привързватъ отбраната къмъ единъ *мѣстенъ пунктъ*, то тѣ не сж устойчиви за дълго врѣме, защото могатъ да бъдатъ обходени и обхванати въ флангъ или иззадъ тила.

Въ Сръбско-българската война два укрѣпени пункта играха извънредна роля: Видинъ и Сливница. Първиятъ представлява постоянно укрѣпление, последниятъ — врѣменно.

Видинъ е съвсѣмъ остарѣла крепостъ, която въ войните на турците се е считала за най-укрѣпенъ пунктъ; днесъ, обаче, сѣрмо една модерна обсада би можала да противостои само твърдъ кратко

врѣме. Около крепостната ограда на града съ бастионенъ фронтъ, на разстояние 800—1000 метра, се простира още друга втора, но по-вече полска, ограда, която се прикрива отпрѣдъ съ голѣмо число малки, изпадени напрѣдъ окопи.

Силата на Видинъ не лежи въ тия остарѣли укрѣпления, а въ самото положение на града. Обиколена отъ Дунава и съ благата отпрѣдъ мѣстность, крепостта е защитена до една степенъ противъ една правилна обсада; напротивъ, едно бомбардиране отъ западните командувачи височини има голѣмъ шансъ за сполука, а възможно е, освѣнъ това, особено при замръзнала почва, и атака съ открита сила.

Твърдѣ неправилно, отъ страна на сѣрбите, Видинъ бѣше желателенъ предметъ за нападение, и твърдѣ правилно пъкъ българите му прилаваха такава второстепенна роля, щото за отбраната му, освѣнъ 2,000 души редовна войска, бѣха назначени само доброволци и опълченци, които зацѣлваха главно не крепостта, а целия Видински окръгъ и въ нея трѣбваше да намѣрятъ опора.

Запазването на Видинъ отъ сръбското бомбардиране трѣбва да се припише, освѣнъ на енергията на коменданта на крепостта, главно върху това обстоятелство, че Тимоиската дивизия до къмъ пладнѣ на 15/27 Ноември е имала на разположение само полски топове, и то по-вечето пѣлними отъ устата, макаръ и отъ 15 сантиметровъ калибъръ. Едвамъ отъ 15/27 нататѣкъ бомбардирането можеше да бъде поченато съ тежки обсадни топове, но на 16/28 вече вече черта, вслѣствие на поченатите прѣговори за прѣмирие, то трѣбваше пакъ да се прѣкъсне.

Видинъ се отдръпа и сръбчу атаката съ *открыта сила* на Тимоиската дивизия. Шурмуващите сръбски колонии, макаръ на нѣколко кмхти да бѣха настѣпили на 500 метра до външната ограда, по-нататѣкъ, обаче, не смѣиха да наближатъ: толкова убийствено дѣйствуваше бързиятъ огънь на българите, които не се виждаха изадъ своите закрития. Тукъ се доказа още, че една, сравнително по-долна войска, при отбраната на укрѣпени позиции, може добръ да дѣйствува, безъ да бъде, отъ друга страна, способна за атака. И дѣйствиелно, всички опити за вилзакъ на обсадения бѣдоха бързо и крѣпко отбити.

Ако кампанията бѣше траяла още нѣколко дни, то Видинъ, ирротино, щѣше да падне. Но и въ такъвъ случай, трѣбвало би да се счита, че той напълно изгуби своята дѣлжностъ. Тѣй като Видинъ привлече четвъртата частъ отъ силите на сръбската операционна армия, то тая загуба не би могла да се замѣни даже съ вземането на крепостта, която има значение само за движението по Дунава.

Съвсѣмъ друга роля игра *Сливница* въ кампанията.

Главното значение на тая позиция бѣше, едно, това, че тѣ до последния моментъ остана непозната на сръбската главна квартира, второ, че тя изглеждала да е лека за атакуване. Само така може да се обясни, защо сръбските главенъ корпусъ се впусна на продължителни фронтални атаки на позицията, съ цѣль да очисти прѣдпостъпното отъ пакта си, намѣсто просто да я обходи, и чрѣзъ това

да я направи безцѣлна. Сливница само по себе си не представлява-
ше никаква цѣль, а служаше собствено да прикрие София и развръ-
щането на източно-румелийскитѣ главни сили. А че тукъ се сполучи
да се нанесе поражение на цѣлото сръбско нашествие, това бѣше та-
къвъ щастливъ успѣхъ, за който самъ Князь Александъръ не е ме-
чталъ.

И така, Сливница можа да играе една рѣшителна роля не
толькова по своето стратегическо значение и тактическа способностъ за
отбрана, колкото по погрѣшкитѣ на сръбското военно управление.

Такова сжщо значение имаха и окопитѣ, които бѣха въядиг-
нати при Трънѣ, Банка и Врабча. Тия се проспираха на единъ по-
лукръгъ, отъ 12 километра дължина, около поменатитѣ мѣста, и задъ
тѣхъ имаше силни опорни пунктове.

Но тъй като за отбраната на тая дълга разтегната линия,
отрядетѣ никакъ не бѣше достатъченъ, то нейното трудно занемане
принесе поне стратегически успѣхъ, като накара двѣ сръбски дивизии
да нагубятъ цѣль денъ.

8. Важността на паритѣ.

За воденieto на войната, казва Монтекули, сж необходими
три нѣща: първо, пари, второ, пари и, трето, пакъ пари.

Сръбско-българската война потвърждава това изречение. Бъ-
гария, при избухването на войната, имаше на разположение една су-
ма отъ 43 1/2 милиона лева. Освѣтъ това, Народното Събрание отпус-
на единъ кредитъ отъ 10 милиона и разрѣши да се разполага за
военни потребности кредититѣ на другитѣ министерства. Всички до-
ставки въ натура се изплащаха само съ бонове. Въследствие на това,
за войната не само че нѣмаше нужда отъ заемъ, но България бѣше
въ състояние да удовлетвори и всички по нататѣшни изисквания кои-
то би могло да наложи продължението на войната.

Не така бѣше съ Сърбия! Сърбия не само че не разполага-
ше съ никакви парични сръдства за водене на война, но и нейниятъ
държавенъ кредитъ бѣше извънредно ограниченъ. Само при твърдѣ
сѣстителни условия, правителството можа да получи отъ Виенската
Лендъръ-банкъ една сума отъ 25 милиона лева за мобилизирането
на армията. Недостатъцитѣ отъ пари се чувствуваше у сърбитѣ прѣвъ
всичкото трайне на войната. Непълнитѣ ефективни, слабо образование
на армията, липсването на годежъ за война артилерийски материалъ,
ограниченото до невѣроятностъ количество бойни припаси, слабитѣ за-
паси въ облъко и въоръжение — всички тия, цѣлни съ лоши по-
сѣдствия, условия могатъ да се обяснятъ само съ това, че въ сръбска-
та държавна каса е владѣло постоянно безпаричие. Отъ тая точка
погледнато, воденето на цѣлата война отъ сърбитѣ се прѣдставлява
въ друга свѣтина; това що се показва на пръвъ погледъ за непро-
сително легкомислие, при подробно разглеждане, открива се като
положение или дѣйствио, диктувано отъ нуждата.

II. Тактически поучения.

I. Управление на боя.

Сражението е най-важно военно дѣйствио.

Само едно голѣмо сражение може да рѣши цѣлата кампания;
така, напримеръ, сражението при Кенигренцъ въ 1866 год. Както ме-
чтъ на Александра развѣрза горделива вжвель, така и сражението
разрѣшава спорнитѣ въпроси и стадава ново стратегическо, а по нѣ-
кой пхтъ и ново политическо положение.

Значението на сражението е отъ такава важностъ, щото е
желателно да се употребятъ въ него всички сили. „Ако искате да
дадете едно сражение“, казалъ Наполеонъ на своитѣ маршали, „то съ-
борете всичкитѣ си сили и не прѣнебръгвайте никоя отъ тѣхъ; единъ
батальонъ рѣшава по нѣкога единъ денъ“. За сжщото той пише: „На
мояъ ми приписватъ по-вече талантъ, отколкото на други; обаче, всѣ-
ки пхтъ, когато азъ искамъ да разбия неприятеля, струва ми се, че
нѣмамъ за това достатъчно войски и приличамъ всичко що мога да
сѣдия“.

Който иска да се покаже силенъ на всички пунктове на теа-
тра на военитѣ дѣйствия, никѣдъ не може да има готвѣтъ успѣхъ.
Малки несполуки на нѣрѣшителнитѣ пунктове не трѣба да плашатъ
полководца; едно спечелено *сражение* всичко поправа.

На това рѣшително значение на сражението сръбскитѣ глав-
но-командующитѣ, вижда се, да не е обрналъ сериозно внимание. По-
ради стратегически фалшивото употребление на 5-тѣ дивизии на разни
военни театри и раздѣленieto по тоя начинъ на силитѣ, сръбската
армия, въ всички рѣшителни дни на кампанията, трѣбваше да се бо-
ри съ меньшество противъ болшинство.

Въ кампанията въ България взеха участие 53,000 души
сърби противъ 55,000 души българи. Ако оставимъ на страна стана-
литѣ боеве при Трънѣ, Бръзникъ, Гургулута, при Цариградъ и Ка-
раула, при Кула и Велюградчикъ, и ако разглеждаме като „сражения“
собствено само рѣшителнитѣ дни при Сливница и Пиротъ, то въ
двата първи дни при Сливница сърбитѣ по численостъ, въ всѣхъ случай,
прѣвзехождяха българтѣ; на 5/17 Ноемврий се сражаваха 18,000
сърби противъ 15,000 души българи и на 6/18 Ноемврий 25,000
сърби противъ 21,000 души българи. Подпомогнати, обаче, отъ сил-
ни окопи, българтѣ и въ отбраната бѣха въ състояние да противо-
стоятъ на своитѣ противници, и когато на третия денъ на сражението,

на 7/19 Ноемврий, тѣхнитѣ сили се възакчиха приблизително до 30,000 души, тѣ при числено прѣвзходство прѣминаха въ настѣпение. Въ дувденното рѣшително сражение при Пиротъ съединенитѣ българъ, 55,000 души, свободно можаха да атакуватъ Нишавската армия, въ съставъ 34,000 души.

Въ войната различаватъ обикновено два вида стѣпковения, имено: 1) *случайни сражения* или *сръчи*, когато тѣ и за двамата противници се появяватъ много или малко неочаквано, и биватъ неоплотовени, 2) *прѣднамѣрени сражения*, когато настѣпващитѣ употребява своитѣ сили, споредъ отрано съставенъ планъ, а пѣкъ отбраняващитѣ очаква атаката и заема укрѣпена позиция.

Случайнитѣ сражения сѣ правило въ войната, а прѣднамѣренитѣ съставятъ изключение. Въстѣпнитѣ боеве на сраженията при Сливница и Пиротъ се отнасятъ и двата къмъ категорията на случайнитѣ сражения. Първиятъ се разви отъ единъ бой на прѣднитѣ постове, а послѣдниятъ — отъ сблъскванията на сръбския арпегардъ съ българския авангардъ.

Случайното сражение ако и да затруднява върховното управление, но отъ друга страна, то улеснява атаката на войскитѣ и толкова по-вече, колкото отбраняващитѣ е по-неприготовенъ за нея. Отъ тѣхъ произлиза закона за стратегическия нападатель, посредствомъ едно *рѣшително настѣпление* да въздѣе стратегическата отбрана въ цѣль редъ случайни сражения.

Отъ тѣхъ изгоди не стѣмѣха да се възползуватъ нито сръбитѣ нито българитѣ. Когато сръбската армия на 4/16 Ноемврий се нахвъртна на окопитѣ при Сливница, тя *съръ движенieto си*, и слѣдующия день се опрѣдѣли за почивка, за да се прѣдприеме на 6/18 Ноемврий една планирана атака. А когато капитанъ Бендеревъ прѣдприе съ българското дѣсно крило едно рекогносцировачно сблъскване, тогава имено (на 5/17 Ноемврий) се разви едно случайно сражение.

Въ всѣко случайно сражение тѣя страна сполучва да прѣодолеѣ, която е въ състояние да състави, прѣди всѣчко, нѣкой опрѣдѣленъ планъ за по-нататъшното водене на назначения бой. Това е толкова по-трудно, колкото по-неочаквано се е явилъ боитѣ, и колкото по-голяма е неизвѣстността за силитѣ и намѣренията на противника.

Множество запитвания и рѣшения ненадейно отрупватъ въ тоя случай полководеца, и се поражда опасностъ, да не би, съ разясняването на много подробности, той да изгуби изъ видъ пѣлото. Твърдѣ лесно тогава той ще се колебае тукъ-тамъ изъ подробности, може би и да сполучи на отгѣлни отряди да даде отлични запоевѣди, но тѣ ще бждатъ лишени отъ гармония. И, ако се случн, щото на рѣшителния пунктъ въ низитѣ началница инстинктивно да не се прояви интелгентностъ и инициатива, *раздробяването*, въ таквъ случай, ще бжде неминуемо послѣствие.

Доказателство на това ясно служи първиятъ день на сражението при Сливница. Когато българското дѣсно крило настѣпи и оттѣсни сръбскитѣ прѣдни войски, на Началника на Нишавската армия, генералъ Ивановичъ, прѣдстоеше да избере или вътрѣшното на единъ

бой съ цѣль да гадържи противника, като се ограничеше съ защитата на Драгоманския проходъ, или пѣкъ веднага да извърши планираната за другия день атака. При все това, той се намѣри въ едно лошо положение, за това, че то бѣше неочаквано, а той се показа несъстоятеленъ да намѣри единъ изходъ. Той не обладаваше присѣтливостта на духа да излизе сръшу едно непрѣвидено положение. Като се колебаше между рѣшението, да се впусне въ атака, и свързаната съ това отговорностъ, той въ началото назначи да настѣпва една частъ отъ Дунавската дивизия, а най-послѣ и цѣлата дивизия. Когато нейната атака бѣше принудена да се спре, тогава пусна напредъ и Дринската дивизия, но не съ цѣль да подкрѣпи Дунавската, а да се опита противъ центра на българитѣ.

Ако да бѣше той въ състояние бързо да се рѣши, да употребн веднага всичкитѣ си сили въ една обща посока — въ тоя случай най-добъръ противъ българското дѣсно крило, — то ходътъ на борбата можеше, даже, току-рѣчн, *трибваше* да се обърне въ полза на сръбитѣ. Или ако генералъ Ивановичъ бѣше прѣдприелъ само зацѣпването на Драгоманския проходъ, и споредъ ржководещитѣ стратегически идеи, би се държалъ тамъ отгранително и на другия день да атакува съ обхватъ българското дѣсно крило, то тоя начинъ на дѣйствието напѣлно би се оправдалъ, тѣй като полководецътъ изобщо прѣдприема не имено най-доброто, но едно бързо и разумно рѣшение, което трѣбва и *энергично да извърши*.

Свършвъ иначе ние виждаме да постѣпва Князь Александъръ въ началото на сражението при Пиротъ. И тукъ сѣщо положенето никакъ не бѣше разяснено; напротивъ българската армия, която се движеше твърдѣ непрѣдпазливо въ котловината на Пиротъ, почти се бѣше изложила на засада. Но когато българскитѣ авангардъ, на юго-изтокъ отъ Пиротъ, се натъкна на сръбския арпегардъ, Князь Александъръ видѣ, че е безполезно въ единъ Ноемврийски день да се впусне въ още по-голямъ бой, който, въ най-добъръ случай, би можелъ само да се сполучи, но не и да се експлоатира. За това той даже заповѣда на авангарда, при никол обстоятелства да не звѣрзва сръбовенъ бой и накара главнитѣ сили да се развърнатъ на 4 километра на юго-изтокъ отъ Пиротъ при Ржана, за да могатъ на другия день да прѣдприематъ една планирана атака. Даже и тогава, когато авангардътъ, както и фланговитѣ колонии, при всѣчко че деньтъ бѣше на мръкване, бѣха завързали твърдѣ жестока борба, той остана вѣренъ на плана си да отложи рѣшението за сутринята, и за това никакви сили по-нататкъ той не тури въ дѣйствието.

Въ противоположностъ на тѣхъ случайни боеве, сраженията на втория и третия день при Сливница, както и сражението на втория день при Пиротъ, се характеризиратъ каго прѣднамѣрени сражения.

За едно *прѣднамѣрено сражение* може да се говори, разбира се, само въ условна смисълъ. Никое сражение не се извършва напълно така, както е било намислено; всѣко сражение донася ненадѣйности и ваема таквъ ходъ, който развля въ таквъ пунктове прѣрѣначалния планъ. Това, което се е показвало теоретически за вѣрно,

на практика излиза нецѣлесъобразно. Ръководената мисль остава, но изпълненнето, може би, свършено се изгива. Оказва се, че рѣшителниятъ пунктъ лежи съвсѣмъ на друга страна. Настъпващиятъ се натъква на прѣпятствия, които не е можалъ да прѣвиди; отбрънаващиятъ бива нападнатъ отъ такава страна, отгдѣто никакъ не е очаквалъ. Въ такъвъ случай, на полководца често ще бѣде трудно да се откаже отъ картината, която е създадъ въ въображеніето си, за хода на сраженіето, и бързо пакъ главната идея да облѣче въ съвсѣмъ друга форма, която да съотвѣтствува на настѣпващиятъ обстоятелства. А за всичко това е нужно бързо схващане, присъствие на духа, разсѣдителностъ и рѣшителностъ.

На втория день на сраженіето при *Сливница* сръбскиятъ нападателенъ планъ се стремѣше къмъ това, щото лѣвото крило, Дунавската дивизия, да занимае българитѣ фронтално, а пъкъ дѣсното крило, Дринската и Шумадийската дивизии, съвмѣстно съ Моравската, която се очакваше да пристигне, да обхванатъ неприятелското лѣво крило и да го атакуватъ.

За българитѣ, отъ друга страна, бѣше съвсѣмъ ясно, че тѣхното лѣво крило не само че стратегически бѣше по-важно, защото отъ стѣпанатата линия къмъ София лежи близо до него, но още че тактически то е по-лесно за атакуване. За това тукъ тѣ бѣха разположили главнитѣ си сили.

Сръбскиятъ нападателенъ планъ, колкото въренъ и цѣлосъобразенъ и да бѣше теоретически, въ дѣйствиелностъ, обаче, той не можа да се изпълни. Демонстрацията на Дунавската дивизия биде откритъ, и за това се игнорира. Другитѣ двѣ дивизии макаръ едновременно съ обхватъ да нападаха Българското лѣво крило, но атаката се извърши съ толкова слаба енергия и посрѣщна толкова силно упорство, щото въ малко часове бѣше напълно отблъсната. А когато двѣтъ отблъснати дивизии се оттеглѣха въ своитѣ позиции, Дунавската дивизия, на своя отговорностъ, прѣдприе противъ фронта на българитѣ друга атака, която не само че биде отбита, но веднага даде поводъ на българското дѣсно крило за ударъ противъ Драгоманския проходъ.

На третия день на сраженіето сръбската главна квартира имаше своя нападателенъ планъ. Тѣй като въ двата първи дни българското дѣсно крило, съ ударитѣ си противъ Драгоманския проходъ, игра една рѣшителна роля, и, чрезъ постоянното заплашване на сръбската отстъпателна линия, осуети всѣки опитъ за обхващане на неприятелското лѣво крило, за това, прѣди всичко, то именно трѣбваше да се нападне и отгѣсни назадъ; при това, вижда се, да се е мислило още за атака на цѣлата Българска позиция отгъмъ *дѣсното* крило.

Докато най-крайното дѣсно крило на Шумадийската дивизия се опитваше да демонстрира прѣдъ българското лѣво крило, Дунавската и Дринската дивизии атакуваха съ обхватъ неприятелското дѣсно крило. Но, когато Дунавската дивизия бѣше изстрѣляла къмъ пладнѣе цитронитѣ си, българското дѣсно крило прѣмина отново въ настѣпде-

ние, отхвърли Дунавската дивизия къмъ Драгоманския проходъ и отгѣсни Дринската дивизия на югъ.

Прѣдъ видъ на несполукитѣ на лѣвото крило, Шумадийската дивизия, наистина, прѣдприе една енергична атака противъ неприятелското лѣво крило, но сама тя бѣше доста слаба за да можеше да добие пълненъ успѣхъ, така щото и въ третия день на сраженіето сръбскиятъ планъ за нападение трѣбваше да се счита напълно осуетенъ.

Както двата послѣдни дни на сраженіето при Сливница, така и второто сражение при *Пиротъ* имаше характеръ на прѣднамѣрено сражение. Обраниящиятъ, Нишанската армия, завземаше една отъ части укрѣпена позиция и очакваше атаката. Българската армия бѣше се развѣрнала по Пиротската равнина и се стремѣше да отблъсне Нишанската армия. Но за начина на изпълненіето, въротно, Князь Александъръ отначало не си е билъ съставилъ ясно понятие, иначе той нѣмаше непрѣстанно до пладнѣ да усиля своя авангардъ, за произвеждане на фронтална атака, и чакъ слѣдъ това да се рѣши, съ осетаналитѣ още резерви, да нанесе единъ ударъ противъ неприятелското дѣсно крило.

Както при Сливница, така и при Пиротъ планиранитѣ атаки се оказаха до една степенъ нецѣлесъобразни. Причинитѣ на това се отнасятъ до управленіето на боя, именно: първо, *недостатъчна ориентировка въ положението и, второ, което слѣдва отъ първото, нецѣлесъобразно употреблѣние на резервитѣ.*

Принципитѣ на Наполеона е билъ, първо, да види, послѣ, да бие. Днесъ, когато случайнитѣ сражения сж станали правило, и когато много по-голѣми маси възватъ една противъ друга, то така необходимо имать обзоръ твърдъ рѣдко ще може да се извърши поурѣдъ ствомъ лична рекогносцировка отъ страна на полководеца, и то въ ограниченъ само размѣръ. Истинската картина трѣба да се състави по-вече върху донесения на кавалерията съ помощта на генералния щабъ, като се допълва отсетнѣ при почването на самия бой.

На влияніето на мѣстността върху боя не трѣба да се придава твърдѣ голѣмо значение; при все това, формата на мѣстността дава твърдѣ голямъ значеніе и се проявяватъ въ всѣки бой. И по-закритостта и проходимостта ѝ се проявяватъ въ всѣки бой. И по-неже при отбраната позицитѣ се избиратъ, и до една степенъ прѣдпѣлватъ къмъ мѣстността, то въ началнитѣ трѣба да разпрѣдли бойното поле съ помощта на картата и силата на въображеніето си. А като вземе слѣдъ това прѣдъ видъ цѣлата на боя, тогава начина, по който трѣба да се употребятъ войскитѣ, ще се яви отъ само себе си.

Тая рекогносцировка на мѣстността, свързана съ разузнаваніето върху силитѣ и разположеніето на неприятеля, както се каза, рѣдко може да стане *прѣдъ* боя, а въ по-вечето случаи едва при начеването му. Даже много пѣти въ бой ще се встѣпва изключително натована: навсѣкѣждъ всичко да може да се прѣгледа и разузнае, и едва тогава да се опрѣдѣли най-цѣлесъобразната посока за извършването на боя.

Ако настѣпленіето би се извършило съ всички сили, прѣдъ

да бъде определена посоката на ръшителния пункт, то не само отначало настъпващият ще се изложи на огромни загуби, но прѣположенията, които ще си състави за разположението на противника, ще бъдатъ твърдѣ погрѣшни. Отъ това произлиза необходимостта за подравляване боя на нѣколко събѣсъвания; тая необходимостъ се проявява и въ врѣме на марша чрѣзъ различнаваното сѣлитѣ на авангардъ и главни сили. Първото стѣлковане, което ще произведе авангардътъ, служи да прикрие развързването на главното събѣсъване, за да може това последното да се поведе и развие съ вѣренъ фронтъ, и най-послѣ, съ помощта на поставения на рѣшителния пунктъ резервъ, да може да се нанесе единъ тежъкъ ударъ.

Наистина, теорията утвърдява, че едновременно употребяване на всички сили произвежда най-голямо дѣйствиe, и споредъ това, изобщо подравляването имъ на по вече стѣлкования би било погрѣшно. Практиката, обаче, учи, че подобно подравляване трѣба да се допусне, за да може да се противостои на неочакванитѣ обрати и случайности, които донася всѣки бой, че то е едно необходимо зло. Ако положението е неизвестно, и ненадѣйности сж възможно, трѣба да се отидѣятъ силни резерви; колкото, напротивъ, по-опредѣлена е обстановката, толкова по-малко резерви сж нужни. Слѣдователно, не силнитѣ резерви сж безусловно най-дѣлсезобразнитѣ, а тия, които съответствуватъ на даденото положение. Твърдѣ силнитѣ резерви докарватъ раздробяване на сѣлитѣ, а пъкъ допушането на твърдѣ слаби резерви ще бъде голяма смѣлостъ. И така, полководецътъ въ всѣки единъ случай ще се пита, доколко силентъ трѣба да направи резерва си и доколко слабъ *може* да се допусне.

Твърдѣ лесно може да се случи, че войскитѣ, които най-напрѣдъ се ангажиратъ въ боя, ще бъдатъ принудени много, много часове да одържатъ натиска на неприятеля, така щото да прѣтърпятъ огромни загуби; но затова пъкъ главната маса ще има, въ всѣки случай, много по-малко загуби и много по-големи успѣхи. Въ тази тактика Наполеонъ бѣше майсторъ. При атаката, той вѣщо подготвяше наисането на рѣшителния ударъ. Единъ корпусъ често пхти по цѣли часове задържаше неприятеля на единъ пунктъ и гинѣше въ тая безъполза борба; всѣчки просби на нишатѣ началници за помощъ той оставяше безъ внимание. А въ това врѣме той насочваше останалитѣ си корпуси къмъ рѣшителния пунктъ, изваждаше ги въ вѣрния моментъ, и по тая начинъ изпълняваше намисления отрано планъ. Сжко такава цѣль, като ударната тактика на Наполеона, прѣблѣдваха линейната тактика на Фридриха и облическиятъ боевъ редъ на Епиминонда. Всѣка отъ тия бойни форми се е стремела да осъществи една и сжща основна мисль, именно цѣли отряди да се употребятъ прѣдъ фронта, за да могатъ слѣдъ това резервитѣ ненадѣйно да се поставятъ на рѣшителния пунктъ.

Сръбската главна квартира вѣрно отѣли мѣстността при Сливница. Въ военния свѣтътъ на 4/16 Ноември бѣше рѣшено, атаката да се извърши на 6/18 Ноември. Насполуката на атаката по-глава разликата между състанието и изпълнението на единъ напада-

теленъ планъ. Изпълнението на плана не можа да сполучи, покрай други причини, и по стратегически съображения. Командуващиятъ Нипавската армия не можеше да се рѣши врѣменно да напусне отсѣпателния пхтъ — Драгоманъ-Пиротъ, та да може тогава да събѣдоочи *асичилтъ* си сили на рѣшителния пунктъ. Тритѣ сръбски дивизии бѣха твърдѣ слаби, за да можеха да бждатъ разчленени по *цѣлия* фронтъ, и затова, намѣсто отѣлни изолирани атаки противъ неприятелския фронтъ, тѣ трѣбаше да бждатъ разположени съвмѣстно противъ едно крило или флангъ на българската позиция. Ако по нѣкой начинъ не можеха да се рѣшатъ, за да жертвуватъ това, що бѣше стратегически желателно на тактически необходимото, и да се настѣпше съ всичкитѣ три дивизии, съ обхватъ противъ стратегически по-важното и тактически по-лесно за атакуване лѣво крило на българитѣ, то, въ такъвъ случай, всичкитѣ три дивизии трѣбаше да се поставятъ противъ *лѣвото* крило: двѣ отъ тѣхъ да настѣпѣха въ първата линия, а третата да се задържи въ резервъ за рѣшителния моментъ.

Забѣлжително и интересно е, при това, употребението на *българския* резервъ при Сливница. На първия день, малкитѣ резерви — двѣ дружини — веднага въ началото на боя бѣше употребени за продължение и подкрѣпление на лѣвото крило. И понеже дружинитѣ, които приспигаха изъ Румелия, не се развърщаха на единакъ пунктъ, за да можеха да образуватъ новъ резервъ, но всѣка отъ тѣхъ биваше хвърлена въ линията на огъня, тамъ именно, гдѣто опасността се виждаше най-голяма, то българитѣ въ първия день се бѣха собствено *безъ резервъ*. Всички сили бѣха прѣзенати въ *най-първната* линия на огъня, и резултатитѣ оправдаха тая необикновена тактика.

На втория день биде поставентъ единъ резервъ задъ опасното лѣво крило, и той се употребѣи главно за *отбраната* на селото Адамшировци, което бѣше нападнато отъ двѣ страни.

А на третия день отъ новопристигнатитѣ войски се събѣдоочи задъ дѣсното крило единъ силентъ резервъ, съ който слѣдъ падане се прѣмина въ *настѣпание*.

Въ сражението при Пиротъ, явно бѣше, че Князь Александъръ не бѣ произвелъ рекогносцировка на бойното поле и за това личнаше обща отѣнка на положението. Първиятъ день на сражението приличаше на усилена рекогносцировка, която собствено подкачи бои на втория день. Още на първия день военниятъ погледъ на Княза вѣрно схвана, че рѣшителниятъ пунктъ, споредъ стратегическото положение, а и споредъ мѣстността, лежи на лѣвото крило на неприятеля, и че едно форсиране, при това, на неговото дѣсно крило, или пъкъ опитване да се пробие центръ му, при голѣми усилия и загуби, можеше да принесе само второстепенни резултати.

При вѣщанъ това, на втория, сѣптинския день на сражението, отъ 52,000 души българска армия, 28,000 души се оставиха въ центръ, 13,000 души на дѣсното, а само 11,000 души на лѣвото крило. Сръбската главна колона се постави сръбцу Пиротъ, и при *извънредни* напѣвания, тя можа да задържи града съ *проишлини* ус-

примѣд.
Решенъ

пяхи. И когато към плаше Князъ Александъръ видѣ вече, че рѣшенето трѣбва да се гърел въ неприятелското дѣсно крило, тогава бѣше твърдѣ късно; 8,000 души, които набрѣа се изпратиха къмъ него, дойдоха твърдѣ наврѣме за да изобавятъ българското лѣво крило отъ едно поражение, и въобще, да принудатъ противника къмъ отстъпление.

Разбира се, че и тая съмнителна побѣда биде улеснена съ това, че така бѣше употребенъ, или по-добрѣ казано *неуцѣтребенъ* сръбскитѣ резерви, Моравската дивизия, който бѣше поставенъ твърдѣ цѣлѣсообразно, задъ стратегически важно и тактически най-опасното дѣсно крило при Блато. Но единъ резервъ, докато не встъпи въ дѣйствиє, дотогава той, естествено, прѣдставлява само жъртва сила и може да има само морално значение. Подобна жъртва сила прѣдставляваше Моравската дивизия въ врѣме на сражението при Пиротъ, съ изключение на единъ полкъ, който на дѣското крило произведе една контръ-атака. Ако цѣлата Моравска дивизия, вмѣсто да остава при Блато, бѣше обхванала съ силенъ нападателенъ ударъ фланга на българското лѣво крило, въ врѣме на захожанието му противъ Бард-Чифликъ, то поражението му би било неминуемо, и по тоя начинъ изходътъ на сражението би билъ съвсѣмъ другъ.

Въ Българската армия *низшиятъ началници* и тоя пжъ проявиха *самостоятелностъ*, която собствено спомогна за шастливия изходъ на сражението. Прѣди малко още поручици подъ руско начальство, българскитѣ офицери твърдѣ прѣждѣврѣжено застъпиха мѣстата на руситѣ. Движими отъ честолюбие и желание за отличие, тѣ, гдѣто можеше и гдѣто трѣбваше, смѣло, на своя отговорностъ, се впущаха въ дързки прѣдприятия, които обикновено се овѣнчаваха съ успѣхъ. При Сливница капитанъ Бендеревъ особено се отличаваше съ своитѣ смѣли и сполучливи нападателни удари, които произвеждаше съ българското дѣсно крило. А при Пиротъ капитанъ Поповъ се отличилъ съ това, че съ лѣвата колона извърши единъ маршъ прѣко прѣзъ планината и се появи на дѣсния флангъ на сръбитѣ, които нападаха въ тымината; слѣдъ малка почивка, въ сръбъ нощъ произведе втора атака, и чрѣвъ наиска проливъ неприятелското дѣсно крило, тѣй съществено подготви рѣшението на деня. Така и други отъ българскитѣ низши началници въ течението на кампанията проявиха такава смѣла инициатива, която никдѣ не даде да се забѣлжи недостатѣктъ отъ висше управление и единство въ дѣйствието. Редомъ съ Княза Александра тѣ образуваша двителната сила въ българската армия.

Въ днешно врѣме самостоятелността на низшиятъ началници има по-големо значение, отколкото нѣкога си: Силната военна машина отъ ново врѣме немощно по-бързо работи, когато всѣка отдѣлна частъ самостоятелно дѣйствува, отколкото ако имаше да очаква всѣки пжъ заповѣди. Пасивна покорностъ не е достатѣчна за единъ офицеръ. Клаузевицъ я нарича признакъ на посредственостъ. Всѣко сражение днесъ се раздѣля на много части боеве, които въ съвокупностъ даватъ резултата на сражението. Висшето начальство или вътрѣ-

ху хода на сражението само съ вкарването на прѣсни сили. Но ако постъпенитъ въ рани посоки сили се употребятъ безъ свръзка, и сражението се обърне на една борба безъ планъ, тогава низшиятъ началници трѣбва да погрѣчатъ на това и, като се възползуватъ отъ дадения моментъ, да атакуватъ безъ да чакатъ заповѣди свыше.

Разбира се, че инициативата и самостоятелността на низшиятъ началници могатъ понѣкога да побъркатъ плановѣта на полководца и да го ангажиратъ противъ волята му. Но това все пакъ не е *толькова голѣма* зло. За избѣгване на това зло, ако се ограничеше самостоятелността на низшиятъ началници, тогава би можали, навистина, да се прѣварятъ нѣкои погрѣшки, но затова пжъ сигурно ще огаснатъ множество импудси и по тоя начинъ ще се явятъ голѣми загуби. Страхътъ прѣдъ отговорностъ и недостатѣктъ въ самоувереностъ иматъ сжщо такава врѣдни послѣдствия, както и отсѣтствието на самостоятелностъ въ низшиятъ началници. За да можатъ да се развиятъ у подчиненитѣ самостоятелностъ и самоувереностъ, началникътъ трѣбва да показва къмъ тѣхъ съзнателно великодушие и къмъ извършени дѣла да не се отнася съ нѣкакво незадоволство. Така се развива онова взаимно довѣрие, оная радостъ къмъ рѣшителностъ и любовь за дѣятелностъ, които удвояватъ силитѣ на армията.

Въ днешно врѣме ние и отъ простия войникъ вече изискваме самостоятелно дѣйствуване въ боя, и умѣнието на една войска да свърши боя и безъ началници, считаме за важна частъ отъ нейното тактическо образование! А колко по-вече низшиятъ началници трѣбва да бѣдатъ възпитани къмъ самостоятелностъ! Армия безъ самостоятелни низши началници прилича на една мека маса, която може да се мѣси произволно и безпрѣпятствено, но за това пжъ е лишена отъ оная подбудителна сила, безъ която нищо велико не може да се извърши!

2. Нападателна и отбранителна тактика.

Тактиката трѣбва да взема въ съображение особеноститѣ на бойнитѣ качества на нацията и способа за воюване на противника. Прускитѣ гренадери въ 1806 год. изгубиха присѣдството на духа, когато се срѣснаха съ французскитѣ сръбли при Йена. Турцитѣ и испанитѣ се славѣха, като упорити защитници задъ прѣгради и стѣни, а французитѣ като пѣргави и смѣли нападатели. Силата на нѣмцитѣ състои въ голѣмитѣ сражения и свързанитѣ съ тѣхъ нападения.

Отбраната прѣдставлява главно материални изгоди. Уморителното и пълно съ загуби настѣпление се изтощава, скората и точна стрѣла отъ свърѣжениитѣ оръжия, усиленото на мѣстността сж въ подза на отбранявания. Снабдяването съ бойни припаси се улеснява. Редътъ и дисциплината могатъ по-добрѣ да се запазятъ. Тактически нѣщо, на войника не е нуждна голѣма самостоятелностъ, тѣй се обръща по-вече на огнена машина. За това, отбраната изисква отъ него по-малко образование; бързо сформираниитѣ съ военна цѣль маси, които на настѣпленіе би имали съвсѣмъ негодни, принасятъ голѣма подза въ

отбраната, сита само да могат упорно да се държат при огъня на атакуващи.

При всичките тия материални изгоди, днес между това, който не иска да вземе ролата на отбраняващи, и който я взема, бива е към това принуден; съдбователно, отбраната се налага само по необходимост. Цѣльта на всѣки бой, унищожението на неприятелскитѣ въоръжени сили, може да се постигне само съ нападение; отбраняващи, въ най-благоприятния случай, ще може само да отблъсне нападението, даже и тоя отрицателенъ резултатъ нѣма да сполучи така лесно. Той никога не трѣбва да очаква, че ще бѣде нападнатъ тамъ, гдѣто той би желалъ. Настѣпващиятъ избира мѣстото и врѣмето на атаката. Отбраняващиятъ лесно закъснява съ своитѣ мѣрки. Освѣнъ това, всѣка отбранителна линия има своя слабъ пунктъ. Мине ли тоя послѣдниятъ въ рѣдѣтъ на настѣпващи, тогава позицията ще заприлича на една разкъсана верига. По тая причина и отбраната на рѣки и планини не може да бѣде продължителна.

Настѣпващиятъ знае, какво иска; той избира цѣль, и неговитѣ духовни и морални сили се повишаватъ, когато пѣкъ на отбраняващи опадатъ. Настѣпващиятъ може да концентрира своя огънь, а отбраняващиятъ, въ повечето случаи, ще го разпрѣсва. Шансоветѣ на настѣпленieto растатъ при всѣка стѣпка напредъ, когато на отбраната, напругитѣ, падатъ; чувството само се прѣдава на простия войникъ и извършва чудеса. Прѣдприимчивостта се възбужда, самостоятелността се развива, всичките сили се развѣрзватъ. На отбраната липсва тоя двигателенъ елементъ; тя свѣрзва силитѣ, войникътъ гледа прѣдъ себе си опасността, безъ да знае, кога и гдѣ тя ще се появи. Това го кара да чувствава, че неговитѣ началници, като осѣнгатъ слабостта си, оставатъ се да имъ диктува законѣтъ на противника.

Но настѣпленieto, отъ друга страна, изисква много по-голямъ способностъ отъ войскитѣ. Редомъ съ единъ интелигентъ и въаптантъ къмъ самостоятелностъ офицерски корпусъ, изисква се и една добръ обучена войска. Недостатъчно подготовенитѣ войски нищо не ще сѣжъ въ състояние да извършатъ при една атака, или поне тя ще спре на половина пѣтъ; понеже всѣкой таквъ ударъ не обладава достатъчна сила, то натицкѣтъ трѣбва повторно да се подновява. Една силна атака, обаче, принася много по-голяма полза, отколкото десетъ слаби. Да, лесно може отбраняващиятъ да се възбуди отъ появиващата се слабостъ на настѣпващи и да прѣмине той, отъ своя страна, въ настѣпление и да усвои инициативата.

Въ всички тия случаи сръбско-българската война ни дава твърдѣ интересни доказателства. Само това, гдѣто единтъ отъ двата противници се придържае о най-характеристичната отбранителна тактика, когато пѣкъ другия бѣше истински привърженикъ на нападателята тактика, могатъ да се извѣдкатъ твърдѣ поучителни заключения.

Слѣдъ катастрофата при Плъвентъ, въ Сърбия смятаха българитѣ огъня на изключително рѣшаващъ въ боя. Макарь же сръбскитѣ войникъ, подобно на французския, твърдѣ много да е способъ на настѣпление, винуемо му е било, обаче прѣвмуществото на

куршума надъ шика, което се намираше въ противорѣчие съ неговата стрѣлкова подготовка. Понеже му е било казано, че неговата пушка надминува всѣки други европейски моделъ, то той очакваше, че само единъ бързъ огънь ще му обезпечи побѣдата. Неупражненъ въ употребението на своето оръжие, той, за да може да се възползува отъ много прѣхвалената далечина на пушката си и отъ мѣрника 2,000 метра при атаката на българскитѣ позиции откриваше огъня на твърдѣ голѣмо разстояние. Тоя огънь постоянно ужасяваше съ движението напредъ, така щото твърдѣ често патронитѣ му се свѣршваха, щомъ достигаше до рѣшителното разстояние на българскитѣ позиции. И тъй като българитѣ не почваха да отстъпватъ прѣдъ пушката на сръбитѣ, то послѣднитѣ оставаха очудени и изгубваха доврѣието си въ нея, и, намѣсто да се възползуватъ отъ добититѣ съ много загуби изгоди на извършено настѣпление и да го довършатъ съ ударъ на щикове, тѣ се оттегляха пакъ назадъ.

Веднага на първия день на сражението при Сливница Дунавската дивизия се впусна въ атака противъ българското дѣсно крило, но биде задържана отъ 4 баталiona и 2 батареи. Дивизията почти съвсѣмъ изстрѣля бойнитѣ си припаси на разстояние 1,200 метра и не настѣпни по-нататкъ. Само малки части, настѣпвайки въ котловина, достигнаха до политѣ на завѣтитѣ отъ българитѣ височини и заганаха тамъ въ непоразжаемо пространство. Но, вмѣсто да се възползуватъ отъ тая изгода, та отново да се устроятъ, и съ единъ рѣшителенъ ударъ да падатъ сигналъ, може би, и за общъ шуржъ, тѣ се блѣскаха нерѣшително насамъ нататкъ изъ непоразжаемо пространство, и отстъпиха най-послѣ, щомъ чуха отъ височинитѣ къмъ лѣвата имъ страна викове: „ура!“ на атакуващитѣ българи.

Сѣщо таквъ малкъ успѣхъ имаше въ тоя день атаката на Дунавската дивизия противъ българското дѣсно крило. Настѣпането на сръбската дивизия приличаше на една огненѣтна линия, на която повидимому, нищо не можеше да противостои; брѣзятъ огънь, смѣсенъ съ рогни залпове, дѣйствиуаше твърдѣ замедително. Но при все това, атаката, на разстояние 400 метра, бѣ спрѣна отъ спокойния огънь, на закрититѣ въ своитѣ окопи българи, подпомогнатъ отъ една батарея. Макарь българската пѣхота и да не стрѣляше много по-добъръ отъ сръбската, и често безъ да издига главитѣ си иззадъ защитиата и безъ да се прицѣлва, но тя спестяваше патронитѣ си за по-близки разстояния.

Както въ първия день на сражението, така и на втория, атакитѣ на сръбскитѣ дивизии противъ позицията на Сливница имаха изключително характеръ на усилена реконсоцировка. И слѣдъ канонадитѣ, които бѣха свѣрзани съ голѣмъ разходъ на припаси, като не послѣдва шурмова атака, то липсваше главно, т. е. *изпълнението*. Дѣт дивизии атакуваха съ обхватъ и съ три пѣкти по-големи сили селото Адимировци, разположено въ долината на Сливнишкия потокъ при политѣ на занетитѣ отъ българитѣ височини. Задържани, отъ българитѣ огънь изъ селото, на разстояние 500 метра, тѣ не можаха да се рѣшатъ да поведатъ по-нататкъ атаката, и най-сетѣ, слѣдъ една

безопасна от няколко часа прѣстрѣлка, тѣ отново отстъпиха, прѣслѣдвани съ убийственъ огънь отъ българитѣ.

Сжко такъвъ бѣше ходътъ на боя, когато на третия день на сраженето двѣтъ дивизии атакваха съ обхвагъ българското дѣсно крило. И тука сръбскитѣ стрѣлковы линии не можаха да се приблизятъ по-вече отъ 400 метра, и слѣдъ като изстрѣляха всички патрони, бидоха надалеко отхвърлени отъ българитѣ.

Сжщитѣ основания, които правѣха сръбската пѣхота неспособна за настѣпателни дѣйствиа, бѣха причината, щото да не можеше тя да извърши нѣщо особено и въ практикувания отъ нея способъ на борба — *отбраната*. Както при настѣпленieto имъ, така и тугъ, сръбскитѣ стрѣлци откриваха огънь по настѣпващитѣ българи отъ твърдѣ голѣми разстояния. И българитѣ, като прѣвараха тоя огънь и продължаваха да настѣпватъ, сръбнитѣ се смущаваха, и забравяха отъ възлненie да поставятъ по-долу прицѣла. Тѣ удвоваха скоростта на огъня, за да могатъ най-сетнѣ да задържатъ българитѣ и да ги принудятъ къмъ отстъпление. Но тѣй като, по причина на високата прицѣлъ, огънятъ минаваше надъ главитѣ на българитѣ, то тия можеха почти безпрѣпятствено да настѣпватъ и на по-близкитѣ разстояния. И колкото по-наблизо настѣпваха българитѣ, толкова по-бързо и бѣе прицѣлване стрѣляха сръбнитѣ, и толкова по-вече растѣше тѣхното очудване и страхъ за бездѣйствието на прѣхваленитѣ имъ оръжия. А когато, най-послѣ, българитѣ съ грознитѣ викове „ура!“ се впушаха въ ударъ съ шикове, то сръбнитѣ нагубваха послѣдния остатъкъ отъ самоувереностъ и, въ по-вечето случаи, се обръщаха въ бѣгство. Само по такъвъ начинъ могатъ да се обяснятъ безпримѣрнитѣ успѣхи на българскитѣ шикови удари при Сливница, както и вземането на висотата „Нышковъ-върхъ“.

Българската пѣхотна тактика слѣдваше съвсѣмъ друга, противоположна на сръбитѣ, крайностъ. Отъ своитѣ руски учители българитѣ бѣха научени да прѣвиратъ крушума и да иматъ онова високо уважение къмъ шика, което споредъ познатитѣ думи на Суворова: „пуля дура, шикъ молодецъ!“ и днесъ още образува есенцията на руската пѣхотна тактика. Дѣйствително тя прѣдставлява много прѣимушества! Въ боя не се иска, щото неприятель да бѣде униженъ, а само неговиятъ куражъ да се сломи. Щомъ противникътъ дойде до убѣжденieto, че неговото дѣло е загубено — това е вече побѣда. Такова убѣждение настѣпващиятъ ще внуши, когато той, безъ да обръща внимание на огъня на отбраняващия, все по-наблизо настѣпва и по-вече усилва своя огънь. А когато отъ послѣдната позиция атакующиятъ се хвърли съ студено оръжие, то страхътъ отъ смъртѣта обръща въ бѣгство отбраняващия.

Деката сполука на първата още щикова атака при Сливница проявеше силно впечатлѣние на българитѣ. Съ очудване заблѣтаха тѣ, че сръбитѣ въ огъня упорно се държаха, но отъ щика се бояха, и така се породиха у тѣхъ едно съзнание за прѣвъзходство, което се усили още съ чувството за по-голѣма физическа сила. По тоя начинъ, първиятъ импровизиранъ ударъ на българското дѣсно

крило биде начало на онова диво, безпрекѣдно нападение, о което най-послѣ се сломи сръбското нашествие.

При всичкитѣ послѣдвали атаки, българитѣ се стремѣха все къмъ това, щото, по възможностъ, брже да се доближатъ до сръбитѣ, за да могатъ да ги нападнатъ съ щиковеѣ си. Когато се дадѣше запорѣтъ за атака, то отреденитѣ за това части едва можаха да се държатъ по-вече назадъ. Войницитѣ инстинктивно схващаха и проучиваха теорията на непоражаемого пространство, че тѣ на по-далечни мѣста теорията на непоражаемого пространство, че тѣ на по-далечни разстояния имаха по-голѣми загуби, отколкото при политѣ на единъ върхъ. Това ги караше съ голѣма бързина да тичатъ до политѣ на завезитѣ отъ сръбитѣ височини; веднѣжъ тамъ пристигнали, тѣ си отпочиваха и се уреждаха, и тогава се въкачваха на самата височина, за да отхвърлятъ оттамъ съ шикъ неприятеля.

Отъ старъ опитъ се знае, че тактическитѣ несполуки отъ само себе си изчезватъ при серийното подкачване на войната, и че войската инстинктивно хваща вѣрното сръдство, какъ по-сѣобразно да дѣйствува съ своето оръжие и какъ да отслаби, по възможностъ, дѣйствието на неприятелското оръжие. Прѣзъ 1870 год. нѣмската пѣхота имаше значителни загуби, защото тя съ сжхстенъ строй встъпваше въ сферата на дѣйствителния огънь. Тая тактика, практикувана на учебния плацъ, падна отъ само себе си. Поченаха да изпращатъ напредъ слаба, широко разстената прѣдняя линия, която да привлича на себе си неприязтелскитѣ изстрѣли, и по причина на своята разтегнатостъ, тя се излагаше на твърдѣ малки загуби; задъ нея по-безопасно можаха да настѣпватъ резервитѣ.

Колкото по-вече сръбската пѣхота губѣше довѣрие въ прѣхваленитѣ качества на пушката си, толкова по-вече тя клонѣше къмъ щика и привикваше къмъ него.

На 12/24 Ноемврий, при атаката на „Нышковъ-върхъ“ (или „Нишава“), сръбитѣ, които заемаха висотата, откриха обикновения си бързъ огънь, който, по причина на високъ мѣрникъ, минаваше високо надъ главитѣ на атакующитѣ българи, и затова не произвеждаше никакво дѣйствиe. Българитѣ настѣпваха буйно напредъ, отхвърляха сръбитѣ отъ позицията имъ и ги натриха до самия върхъ. Но въ тая минута единъ сръбски батальонъ отъ резерва проявеше *ударъ съ ножове* и отблъсна българскитѣ стрѣлци надолу отъ върха. Идва когато три български дружини дойдоха въ тилъ на сръбитѣ, можа да се усѣе още единъ пътъ да се шумува висотата. Но горѣ, на върха се разви единъ — дотогава нечутъ — дѣйствителенъ бой на шикове и ржчна борба!

И при Пиротъ, така сжщо, сръбитѣ можаха много по-добрѣ да противостоятъ сръщу българския шикъ, отколкото при Сливница. Това се забѣлѣжи не само въ боеветѣ около самия Пиротъ, но особено при атаката на височината на изтокъ отъ Бари-Чифликъ — „Келъ-Ташъ“, ключътъ на сръбската позиция. Атаката на българската стрѣлкова перота тукъ бѣше два пъти отблъзната отъ огъня на окованата се Дрипка дивизия, и контръ-атаката на единъ отъ виднитѣ полкове на Моравската дивизия, който бѣше въ резервъ. Така и когато

безъ всѣко внимание тая часть отъ неприятелската армия, която не искаше да атакуватъ, но ще е необходимо сериозно да се овладѣе за да се задържи на мѣстото си. Подвижността на войскитѣ и самостоятелността на отдѣлнитѣ началници по настоящемъ сѣ толкова голѣми, щото не може да се мисли, че едната часть отъ армията спокойно ще гледа, какъ разбиватъ другата. И сѣ демонстративнитѣ боеве нищо вече не се достига, както това доказаватъ слабитѣ и безуспѣшни демонстрации на Дунавската дивизия на 6/18 и на Шумадийската на 7/19 Ноември.

Поради това, подготовителнитѣ боеве на сражението трѣба навсѣкждѣ да бъдатъ еднакво сериозни. Само подъ прикритието на пламналиятъ по цѣлата линия огънь, поне артилерийски, главната маса трѣба да се насочи противъ рѣшителното крило.

Между това, настѣпващиятъ не може всѣкога да очаква, щото сѣ фланговитѣ удари на една малка часть отъ армията си да обхване неприятеля и да го принуди къмъ отстъпване, както при С. Прива. Той не трѣба да изпуска изъ видъ, че отбраняващиятъ обезпечва сѣ силентъ резервъ своитѣ флангове, така щото и тука има да се натъгне на единъ тактически силентъ фронтъ. Винаги се явява, обаче, тая разлика, че отбраняващиятъ не е подготвилъ мѣстността въ фланга, и че настѣпващиятъ може да го прѣвари и да угрожава до една степен на отстъпвателната му линия.

Разбира се, че мѣстността или други основания могатъ да не допущатъ атаката сѣ обхванъ и да принудятъ настѣпващия къмъ фронтална атака. Но и тогава не трѣба да се атакува цѣлия фронтъ на отбраняващия, а само по-слабото, или стратегически по важното крило. И въ тоя случай рѣдко ще е възможно, нааначениѣтъ за рѣшителния ударъ войски да се съсрѣдоточатъ до началото на сражението противъ това крило, безъ да бъдатъ забѣлзани отъ противника. Ако отбраняващиятъ открие, че на едното крило му противостоятъ само слаби сили, той ще може тогава, както Наполеонъ при Аустерлицъ, да се възползува отъ това положение, и сѣ прѣвзходни сили да настѣпи противъ слабото, неподвижно крило на настѣпващия, да го атакува и отблъсне, и слѣдъ това да нападне сѣ обхванъ силното неприятелско крило.

Най-неблагоприятна е атаката противъ неприятелския центръ. Даже въ случай на сполука, настѣпващиятъ се влада въ единъ видъ обхванъ, който, при съвършенното отнестрѣлно оружие, ще има много по-големо значение, отколкото въ врѣмената на Наполеона.

Въ сръбско-българската война, както стратегическиѣ операции на двамата противници по единъ забѣлжителенъ начинъ се стрѣмѣха къмъ просто отнѣсяване на неприятеля, така и въ тактическо отношение и на двѣтъ страни ние вждаме почти изключително фронтална атака, която, както се забѣлжи по-горе, се насочваше не само противъ едното крило на противника, но по нѣкой път и равнобѣрно противъ цѣлия му фронтъ или противъ центра му.

Сръбскитѣ атаки на Сливница бѣха, въ всѣкой случай, планирани противъ българския флангъ. На 6/18 Ноември Дунавската

дивизия, като сръбско лѣво крило, гледаше да занимае фронтално българитѣ, когато пъкъ Дринската и Шумадийската дивизии атакуваха сѣ обхванъ дѣшния флангъ на позицията. На другия день, 7/19, наопаки, Шумадийската дивизия, като дѣсно крило на сърбитѣ, се стремѣше да задържи българското лѣво крило, а въ това врѣме Дринската дивизия фронтално, а Дунавската сѣ обхванъ къмъ сѣверъ, настѣпиха противъ дѣшното крило на позицията.

Но недостатѣктъ въ единство и въ нападателенъ духъ, твърдѣ слабата подготовка съ артилерийски огънь, както и постоянното страхуване за отстъпвателната линия — бѣха причина да не може да се даде вѣрно извѣстие на планирания обхванъ, и така всичкитѣ опитвания за обходи бидоха парализирани, и планиранитѣ флангови атаки се обрѣнаха по-вече или по-малко въ фронтални атаки.

Колкото пъти Дринската и Шумадийската дивизии се насочваха противъ неприятелския лѣви флангъ, толкова пъти и българското дѣсно крило се впушаше въ атака, и по тоя начинъ принуждаваше да се оттеглятъ отново прѣдъ фронта пригответитѣ за обхванъ на лѣвото крило сръбски дивизии.

Твърдѣ странно е, че сърбитѣ, както се вижда, никога не сѣ помисляли за голѣмитѣ шансове отъ едно нощно нападение на позицията. Само недостатѣктъ въ нападателенъ духъ, който прѣвъ великото врѣме на войната проглежда у сърбитѣ, обяснява тая поразителна небрежностъ.

При Пиротъ Князь Александъръ нападна сърбитѣ сѣ едната, сръбна и двѣ по-слаби флангови колони. Настѣпнието на българската армия очевидно имаше за цѣлъ да обхване отъ двѣ страни неприятеля. Това се вижда и отъ факта, че сръбната главна колони, при движенето си къмъ Пиротъ, два пъти бѣше задържвана, за да даде врѣме на двѣтъ флангови колони да издѣлватъ напредъ, и така да сграбчатъ, като сѣ клѣщи, отстъпващата сръбска армия.

Но при все това, сръбната колони, която настѣпваше по главния път, първа се натъкна на неприятеля. А понеже двѣтъ флангови колони не можаха така бързо да извършатъ обхването на противника, то авангардътъ на сръбната колони самъ атакува защищавания отъ арриергарда на Дунавската дивизия градъ Пиротъ — и го прѣвзе. По-нататъкъ, обаче, българитѣ не можаха да настѣпятъ, тъй като Дунавската дивизия бѣше завзела нахождатата се задъ града височина „Сарлакъ“; та и сѣ настѣпнието си противъ сръбския центръ, тѣ би се изложжи *лаосе* на едно обхванѣне, докато двѣтъ флангови колони не сполучеа да се подадатъ напредъ. Лѣвата флангова колони прѣвъ нощта още настѣпи по-нататъкъ и отбѣси сръбското дѣсно крило, но дѣшната флангова колони не можа да се подвигне напредъ, и при опитването да дѣйствува къмъ сѣверъ, попадна въ една почти непристъпна планинска мѣстностъ, и по тоя начинъ *остана въ бездѣствие*. Авангардътъ на главната колони можеше да задържи Пиротъ само при голѣми жъртви, защото сръбската армия полагаше твърди енергични усилия, за да отхвърли тласания въ позицията, въ видъ на клипъ, български воененъ корпусъ. Само слѣдъ като се поставиха

постепенно противъ Пиротъ 10 баталиона и почти всички батареи на главните сили, които бѣха въ резервъ, можа да се сполучи да се одържи най-сепи два пѣти шурпирания отъ Дунавската дивизия градъ.

Но българската атака, която имаше съвсѣмъ фронтална посока, никакъ не можеше да успѣва и, както се виждаше, щѣше да бѣде съвсѣмъ отблъзната, ако въ послѣдния моментъ Князь Александъръ не бѣше съзналъ безцѣлността на една фронтална атака и напосоветъ, които се представяваха отъ единъ обхватъ на неприятелското дѣсно крило.

Ако Князь Александъръ не искаше да се задоволи съ това, щото просто да отгѣсни по-нататъкъ сръбската армия, но бѣше рѣшенъ да ѝ нанесе единъ рѣшителенъ ударъ, то атаката не трѣбваше да се продължава фронтално, а да се направѣше опитъ за отгърване сърбитъ отъ отстъпавалната имъ линия Пиротъ—Нишъ.

Да се форсираше сръбското лѣво крило би било твърдѣ затруднително по причина на просѣчената мѣстность Басаръ-Планина и стрѣмнитъ долини на Нишава. Напротивъ, стратегически, както и тактически основания, бѣха за атаката на неприятелското дѣсно крило. Задъ него, въ облическа посока, лежеше сръбската отстъпавална линия. Ако се успѣеше да се занеме тая послѣдната, или да се атакува планинския гребенъ на изтокъ отъ Бари-Чифликъ—„Кель-Ташъ“, който ѝ командуваше, то цѣлата сръбска позиция трѣбваше да падне. Настѣпленieto въ тая посока би било благоприятствувано отъ относително достѣпната планинска верига на югъ отъ Пиротската равнина; най-сепи, то биде енергически поченато отъ побѣдоносното нахлуване на лѣвата флангова колона. И така, всички основания бѣха за атаката съ обхватъ на сръбското дѣсно крило. Поченатото отъ лѣвата флангова колона захваждане надѣсно трѣбваше само да се подкрѣпи и продължи.

Но за усиляване на тази колона — рѣшаващето крило — разполагаша само съ 10 баталиона, отъ които 8 се направиха. Тѣ бѣха, обаче, твърдѣ слаби за да можеха да нанесатъ съ надлеженъ натискъ рѣшителния ударъ, даже и слѣдъ прѣвземането на височината Кель-Ташъ. Това сръбско крило би трѣбвало да се отхвърли къмъ Пиротъ, и така да се отрѣжеше Нишския пѣтъ за сръбската армия. Намѣстото това, сполучи се само посрѣдственъ резултатъ — но все пакъ рѣшаващъ за изхода на сражението — именно, че центрътъ и лѣвото крило на сърбитъ очистиха своитѣ позиции. Съвсѣмъ други би били резултатитъ отъ сражението, ако противъ Пиротъ фронтално би се завързалъ бой, съ цѣлъ за захвържане на противника, а цѣлѣтъ български резервъ, въ съставъ 20,000 души, бѣше поставенъ противъ неприятелското дѣсно крило.

4. Отбранителни позиции и отбранителенъ бой.

Дѣтътъ сражения на кампанията, тръдиенното на Сливница и двудневното при Пиротъ, показватъ по единъ най-характеристиченъ начинъ сѣмѣността на атаката и на отбраната.

Въ първото сражение българитъ се намираща стратегически изключително въ отбранително положение; войскитъ които стояха при Сливница, трѣбваше, въ една искусствено укрѣпена позиция, да прикриятъ сърдоточването на главнитѣ сили, които пристигаха изъ Източна-Румелия, и да защитятъ столицата София. Отъ друга страна, стратегическото положение на сръбската армия насочваше тая послѣдната къмъ сѣдно нападение на София.

Въ сражението при Пиротъ сърбитъ, наопаки, стратегически се намираща въ отбранително положение; армията бѣше бита и деморализирана; пѣхотата бѣше почти напълно патронитъ си; цѣлата на едно сражение можеше да бѣде само спечеляване още на връме и желание да се отстъпи на неприятеля, по възможность, по-малко сръбска земя. Стратегическото положение на българско-румелийската армия бѣше чисто *настъпателно*. По численостъ като прѣвъзхождаше вече сърбитъ, трѣбваше тия да се отгѣнятъ, колкото е възможно, по-надалечъ, а при възможность даже и Българитъ да се занеме, така щото да се добие въ рѣзка единъ противовѣсъ спрѣмо притязанията за обсаденiя още Видинъ.

Сливница, както и Пиротъ, ни показватъ отбраната на една позиция: Сливница на подготвена, а Пиротъ на неподготвена въ фортификационно отношение.

Сливницката позиция лежи не на въздвизащата между рѣкитъ Искъръ и Нишава, а на нѣколко километра по-нататъкъ къмъ юго-изтокъ. Ако не се считатъ дребнитѣ храсталаци, мѣстността е съвсѣмъ гола и безъ лѣсъ. Овообразнитѣ хълмове и крѣпитѣ върхове сѣ просѣчени и покрити съ камънакъ.

Прѣвъ Драгоманския проходъ, въ който се намира поменатиятъ водораздѣлъ, минава Пиротското шосе и води надолу къмъ Софийската равнина. На 3 километра прѣдъ селото Сливница, то се качи още по една напѣчна верига отъ хълмове, висока сръдно около 600 метра, която образуваше българската отбранителна позиция. Тя се простираше съ фронтъ къмъ сѣверозападъ, отъ дѣтътъ страни на шосето по 2½ километра.

Прѣдъ фронта на тая позиция лежи една обширна котловина. Отъ другата страна на тая котловина мѣстността се възнависа до сѣмѣния водораздѣлъ, а откъмъ сѣверната ѝ страна се простира една стрѣмна верига отъ височини — „Три-Уши“, на която съвернитѣ склонове се вгущатъ къмъ една плоска равнина, широка 4 километра. Послѣдната граничи на сѣверъ съ непроходими скалисти планини, които твърдѣ много затрудняватъ да се направи отъ тая страна пѣленъ обходъ на позицията.

Дѣснитѣ флангъ на позицията е билъ твърдѣ малко защитенъ отъ близката мѣстность, която се намира отпрѣдъ му, и затова трѣбвало е да се има прѣдъ видъ занемането на високия 820 метра върхъ „Дѣща“, който лежи задъ тоя флангъ, понеже отъ него противникътъ би можалъ да провиеде командуща флангова атака.

Но лѣвнитѣ флангъ на позицията бѣше наложенъ много повече на обходъ, отколкото дѣснитѣ. Противъ една прѣва атака той

Най-силно бѣше укрѣпено лѣвото, закривено назадъ крило. До самото шосе тукъ бѣха въздигнати стрѣлковы окопи, отъ силна профилъ, въ два-три яруса, поставени единъ задъ други въ шахматенъ редъ, отчасти бонетирани и съ траншеи отъ страна. По-вечето отъ тия окопи бѣха опрѣдѣлени за стрѣлба стоншомъ, нѣкои отъ тѣхъ, по причина на каменистата почва, не бѣха изкопани, а построени съ прѣнесенъ материалъ.

На опорнитѣ пунктове по фронта бѣха въздигнати три батареи, и най-високиятъ върхъ, вѣнчанъ съ единъ редутъ, който командуваше разположенитѣ отпѣрѣтъ батареи и стрѣлковы окопи, и отъ който силно можеше да се противодѣйствува при едно обхващане на лѣвото крило.

Сжщо така, макаръ и по-слабо, бѣше укрѣпено дѣсното крило. Само че стрѣлковитѣ окопи тука не бѣха разположени ярусообразно, а въ една линия, и то въ такива само пунктове, отъ които можеше най-удобно да се стрѣля. Имаше, освѣдъ това, построени и батареи, но липсваха редутъ.

Такава бѣше собствено главната позиция. На дѣвото крило бѣше укрѣпено още селото Аллимировци и усилено съ единъ изданденъ напѣрѣдъ му лунетъ, а на дѣсното крило, на върха Леша, бѣше построена една батарея.

Бѣда ли е за вѣрване, пише кореспондентътъ на Келнскага газета, „каква маса прѣстъ е била тука изровена. На прѣвъ погледъ хвърля се въ очи голѣмото сходство съ Плѣвенъ. Съ силна профилъ стрѣлковы окопи даваха възможностъ за откриване огъня въ три и четире яруса, като имаха за опорни пунктове по-голѣми и по-малки редутъ, а особено въздигнатитѣ батареи съ окопи за прислугата — така се прѣдставлява Сливнишката позиция, като едно прѣвзходно подражание на турското фортификационно изкуство“.

И наистина, Сливница много пжти е била наричана малкъ Плѣвенъ. Това сравнение, обаче, е малко сполучливо, защото българскитѣ окопи, макаръ долѣждѣ и да имаха силна профилъ, но по плановитѣ си никакъ не приличаха на Плѣвенскитѣ. Плѣвенъ бѣше укрѣпенъ лагеръ, който на всяка страна образуваше фронтъ, когато пъкъ Сливница прѣстѣляваше само укрѣпления отъ бранителна линия.

При начертанието на тия укрѣпления е била допусната тая тактическа погрѣшка, че стрѣлковитѣ окопи сж били разположени на една висота съ батареитѣ. Това разположение би имало тия вредни послѣдствия, че, отъ една страна, българската пѣхота можеше да бжде поколебана отъ прѣдварителния артилерийски бой, а отъ друга страна, въ рѣшителния бой артилерията пъкъ можеше да бжде парализирана отъ пѣхотния огънь, вслѣдствие на твърдѣ голѣмитѣ загуби. Стрѣлковитѣ окопи можеха и трѣбваше да бждатъ разположени при подножието на височинитѣ, на 400—500 метра прѣдъ построенитѣ батареи. Въ такъвъ случай, българската пѣхота би имала твърдѣширокъ обстрѣлъ и по-голѣма настипностъ на своя огънь. Тѣй като склоноветѣ на височинитѣ не се спускаха по формата на гласистъ, а

бѣше защитенъ до една степенъ отъ блатистата рѣкчица Сливница и отъ входящото се въ долината ѝ село Аллимировци. А отъ другата страна на рѣкчицата мѣстостта се възвишава до планината Вискеръ, която даже за артилерията почти навсѣгдѣ е достѣпна.

Спорѣтъ това, лѣвятъ флангъ бѣше най-слабия пунктъ на позицията и трѣбваше да се обезпечи отъ обхождане чрезъ завземането на Горгулята и Брѣзникъ, които се намираха на продължението му. (Ако тия пунктове — въ стратегическа смисълъ — се считаха къмъ позицията, то тя би имала едно протяжение отъ 25 километра).

Сгодно за отбрана се явяваше отдръпнатото малко назадъ лѣво крило, а за прѣминаване въ нападение — изданденото напѣрѣдъ дѣсно крило, което се продължаваше на назадъ съ височинитѣ „Три-Уши“ и се подаваше по-нататкъ къмъ Драгоманския проходъ.

Заобиколена отъ фронта и фланговетѣ съ командувачи височини, Сливнишката позиция, която отпослѣ стана така прочута, се прѣдставляваше като непристъпна, особено спрѣмо една по-несъвършена артилерия. Затова, толкова по-сгодно бѣше за българитѣ, че Нишавската армия изпусна изъ видъ да направи обходъ на позицията и ископаше да я завладѣе съ атаки.

Една добра позиция не трѣбва да бжде укрѣпена по-вече, отколкото е необходимо, но само да съотвѣтствува на надлежното военно положение. Който иска да одържи единъ пунктъ, напѣрѣдъ, едно важно дѣло, той така трѣбва да го избере и приспособи, щото неприятельтъ да не смѣе да прѣдприеме една атака противъ него. Но който иска да принуди неприятеля къмъ атака, за да го отвлѣче чрезъ това отъ другъ нѣкой пунктъ, той не трѣбва да завзема нѣкол неприятели позиции, защото, въ противенъ случай, неприятельтъ би се откавалъ да извърши атаката. Единъ висши военачалникъ отъ нововрѣме, като разглежда една естествена твърдѣ укрѣпена позиция, която и изкуствено още е била извънредно усилена, много вѣрно се произнесълъ: „Жалко за тия чудесни укрѣпления! тѣ сж толкова добри, щото никога нѣма да бждатъ атакувани“.

Ако, намѣсто височинитѣ на назадъ отъ Сливница, българитѣ бѣха завзели самия Драгомански проходъ или югоизточния му изходъ, тогава сърѣбитъ трудно би атакували тая позиция отъ фронта, но, отъ друга страна, би можали да я обхванатъ отъ фланга или да я обхоятъ.

Сливница, напротивъ, изглеждала, че лесно ще може да бжде атакувана затова, че изкуственитѣ укрѣпления на позицията сж били изключително зелени; тѣхната сила се позна едва въ безуспѣшнитѣ боеве на 5/17 и 6/18 Ноемврий.

Втори пжтъ слѣдъ Плѣвенъ изижкна значението на полскитѣ укрѣпления, и въ всѣхитѣ европейски армии се оцѣни извънредната роля, която има да играе лонатата въ бѣдащитѣ войни. Българитѣ се влаполауваха отъ вѣрмето, между обвиването на съединението и откъването на войната отъ сѣрбитѣ, за да укрѣпятъ, покрай другитѣ пунктове, и Сливнишката позиция, която служи на защита на София, и които отъ поурѣдствена направиха на внушителна.

имаша изпъкналъ видъ, то подножието на височинитѣ дежеше въ широкото пространство, безъ да имаше възможность да се обстрѣлва отъ нѣкоя флангова позиция.

Протяжението на една позиция трѣбва да съответствува на силата на *отряда*. Всѣкоя позиция прилича въ това отношение на дрека, която трѣбва да става на тогова, който ще е облича.

Тѣй, напримѣръ, позицията Трънь-Врабча за отрядъ отъ 4.500 души бѣше твърдѣ, твърдѣ голѣма. При Трънь бѣха въздигнати нѣколко отбранителни линии, които, състоящи се отъ твърдѣ голѣмо число стрѣлковы окопи, батареи и люнети, заемаша едно протяжение отъ 3 километра, безъ да се гледа на укрѣпленията, построени при Врабча, Банка и Ловница, които трѣбваше да се отбраняватъ отъ сѣжигъ 4.500 души.

Така и за занемането на Сливницката позиция никакъ не би били много 30—40.000 души. При все това, на 5/17 Ноемврий бѣха на разположение само 15.000 души, на 6/18 — 21.000 души, и едва прѣвъзъ деня на 7/19 Ноемврий отрядътъ 33.000 души достигна до една степенъ изискваната сила.

Въ първия день на сражението, както се спомена вече, всичкитѣ сили се употребиха въ първата бойна линия, така щото не би било трудно да се обхване отъ фланга и атакува цѣлата линия. При дължината на фронта отъ 6 километра падаха се по 2 1/2 души на мет.

Въ втория день на сражението една частъ отъ току-що присигналитѣ изъ Источна-Румелия войски биде назначена въ резервъ задъ особно опасното лѣвото крило, но веднага слѣдъ това трѣбваше да се изпрати въ прѣдната линия. Позицията се разтѣгна до 6 1/2 километра, така щото на единъ метъръ се падаха 3 души. Едва на третия день имаше вече на разположение достатъчно число войски за да се заеме позицията по единъ удобенъ начинъ — 4-ма души на 1 метъръ.

Способиятъ, обаче, за съпротивление фронтъ и на третия день бѣше тѣсно занетъ; всичко, що тукъ-тамъ се виждаше за излично, биде употребено за продължаването и усиленето на крилата. Въслѣствие на това, разширението на позицията достигна до 8 километра, начевайки отъ източния върхъ на Тритѣ-Уши до отгвѣдъ селото Алдимировци, и образуаше по тоя начинъ единъ обрѣнатъ къмъ западъ полумѣсець, сѣверниятъ рогъ на който заглавнително се подаваше къмъ Драгоманския проходъ. Двѣтѣ най-крайни крила, селото Алдимировци и източниятъ върхъ на Три-Уши, особно силно се зашеха; отъ послѣдния се имаше прѣдъ видъ прѣминуване въ настѣпление; само малкъ резервъ се отдѣли задъ центра на задния клонъ на височинитѣ.

Това разположение бѣше твърдѣ цѣлесобразно. Отбраняващиятъ може да направи своя фронтъ толкова по-слабъ, колкото е по-силно дѣйствието на огъня му. Задъ двѣтѣ крила на позицията бѣха поставени подвижни резерви: на южното — за да се поосрѣдне съ нападателотъ ударъ всѣка до пѣдѣ флангова атака; на сѣверното — за да се прѣмине безъ друго въ настѣпление, и то противъ най-близкия пунктъ на настѣпанія, противъ отстъпвателната му линия.

Ако стратегическото настѣпление естествено води слѣдъ себе си и тактическото, то стратегическата отбрана по никой начинъ не трѣбва да бѣде свързана съ тактическата. Напротивъ, прѣимуствата на тактическото настѣпление сж толкова голѣми, щото само въ извънреденъ случай военачалникътъ ще се откаже отъ него и ще се задоволи съ пасивна отбрана.

Отбраната е вспомогателно сръдство въ случай на пужда, и единствената ѣ цѣль е спечелване на врѣме. Нейната най-голѣма слабостъ е недостатъкъ въ инициатива и подвижность. И тѣй като стоението въ бездѣйствието и очакването докарватъ най-врѣдни послѣствия на отбраняващия, затова той трѣбва да се стреми да развие най-голѣма подвижность. Той никога *да не стои и да чака*, какво ще му прѣдизначи настѣпващиятъ; въ противенъ случай, рано или късно сигурно е загубенъ. Той трѣбва да се стреми да прѣвари неприятеля въ подвижность, не само да парира ударитъ му, но самъ да извършва контръ-удари; да се ползува отъ всѣка слабостъ на настѣпващия за да му нанася остри удари и да го залашва; настѣпващиятъ трѣбва постоянно да се държи въ тревога и да очаква всѣка минута нападение отъ страна на отбраняващия. Тая грижа неволно парализира прѣдприятіята на настѣпващия и на настѣплението му придава отбранителенъ характеръ.

Най-добро сръдство за противодѣйствие на обходитѣ и обхватитѣ е боятъ. И наистина, сражението отново привлѣча къмъ единъ пунктъ всички прѣнати до една степенъ части на настѣпващия, понеже значението имъ за изхода на сражението е толкова голѣмо, щото той нѣма да пожелае да се лиши отъ една частъ отъ войскитѣ си само зарадъ удоволствието да изпѣлни своитѣ обхващащи маневри. Когато французитѣ въ 1870 год. отстъпиха къмъ Мецъ, тѣ бидоха стратегически обхванати отъ II-та нѣмска армия, която настѣпваше къмъ Понтъ-а-Муссонъ и III-та, която се движаше къмъ Нанси, а I-та армия, въ туй сѣщото врѣме, ги е прѣслѣдвала отъ тила. Но когато французитѣ се спрѣха на френския Нидъ, тогава тактическитѣ съображения стѣпиха на първо мѣсто; II-та нѣмска армия трѣбваше вече да извърши захождане надѣсно, и даже се имаше прѣдъ видъ притегянието на частъ отъ III-та армия.

Ако отбраняващиятъ бѣде обхванатъ само отъ *една* страна, то той може да настѣпн противъ неприятелското крило, което изпѣнява обхващащото движение, и по тоя начинъ да парализира обхвата, или пъкъ да настѣпн противъ останалата на мѣстото си частъ и да я разбие.

За подобно контръ-настѣпление, навѣтъ отъ отбранителния фронтъ, изисква се голѣма рѣшителность и схватане на върния моментъ. Ако бѣде твърдѣ рано поченато, то би се изложило между два огъня; колкото по-късно бѣде прѣдприето, толкова по-сигурно ще можело да се удари въ флангъ напредналото обхващаще крило на атакуващия.

Въслѣдитъ, по единъ извънредно цѣститѣй начинъ, сж ужили да се въползуватъ на Сливница отъ изгодитѣ на отбраната, безъ да

терията нейният лош страни. Характеристична е смъртостта, съ която тѣ още от първия денъ, при венчката си числена слабостъ, умѣха да усвоятъ инициативата.

Сръбската армия твърдѣ умѣстно бѣше насочена да извърши обходъ или поне *obvaez* на лѣвото крило на българитѣ. Но и българитѣ постѣпиха твърдѣ цѣлесъобразно, като се стрѣбѣха да принудятъ сръбитѣ къмъ продължителни фронтални атаки. Това се постигна на съ постоянното заплашване на сръбската отстъпателна линия, като се впушаше въ атака българското дѣсно крило, и съ това принуждаваше да се оттеглятъ отново прѣдъ фронта сръбскитѣ колонии, които се бѣха развѣтривали за обхващане на лѣвото крило.

Веднага въ първия денъ на сражението при Сливница, българското дѣсно крило въ 4 часа слѣдъ пладне прѣдприе единъ нападателенъ ударъ противъ нахлулата на върховетѣ Три-Уши сръбска Дунавска дивизия, която бѣше вече настрѣляла патронитѣ си. Българитѣ ако и да разполагаха съ твърдѣ малко батальони, но тѣ шурмуваха източния върхъ, който бѣше занетъ отъ сръбската стрѣлкова линия. Тоя така лесно спечеленъ успѣхъ насърчи българскитѣ батальони дотамъ, щото тѣ настѣпиха и противъ сръдния върхъ на Три-Уши и го атакуваха съ грамогласни „ура“. А на другия денъ, на разсъзване и западниятъ върхъ падна въ български рѣцѣ, и не безъ усилия можаха да се задържатъ батальонитѣ отъ стремителното имъ движение изпрѣдъ.

Още на втория денъ, пакъ слѣдъ пладне, се повтори атаката на българското дѣсно крило противъ Три-Уши. При всичко че бѣше се вече мръкнало, българитѣ продължиха атаката противъ третѣ върха почти до шосето и заплашително сингнаха до Драгоманския проходъ, така щото цѣлата Дунавска дивизия се видѣ принудена да отстъпи назадъ.

На третия денъ, смѣлото дѣсно крило на българитѣ биде атакувано отъ двѣ сръбски дивизии. Но и тукъ се приложи тактиката за чакане, додѣто сръбитѣ изстрѣляха до една степенъ патронитѣ си. Това бѣше по пладне. Значително усилено отъ нови пристигнали войски, българското дѣсно крило се дигна отъ своитѣ позиции на източния върхъ и пакъ взе, слѣдъ два безуспѣшни опити, най-сръдния, а малко слѣдъ това и западния върхъ, отгѣсни Дринската дивизия на югъ и хвърли Дунавската дивизия къмъ Драгоманския проходъ.

Отбраната на сръбитѣ при Пиротъ се намира сѣщо въ рѣзка и поучителна противоположностъ, въ сравнение съ отбраната на българитѣ при Сливница.

Сражението при Пиротъ се разигра въ Пиротската равнина, която е обиколена отъ височини. Тая равнина прѣдставлява една котловина, широка отъ 3—5 километра и дълга 15 километра, и се обгражда отъ рѣката Нишава, която иде тукъ отъ изтокъ и се завива къмъ сѣверъ. Единъ стрѣженъ планински гребенъ и градътъ дѣлятъ равнината на двѣ неравни части: на малка западна, дълга 4 километра, и голѣма източна на дължина 9 километра.

Първъ по-големата източна равнина Нишава точе отъ юго-

изтокъ къмъ сѣверо-западъ и приема отгѣво нѣколко прийоци, които съ своитѣ бластити брѣгове, съставляватъ прѣпятствие за въоръжени конници. Въ равнината се забѣлжаватъ дървета само на блиско около селата. На сѣверъ, западъ и югъ тя е заградена амфитеатрално отъ високи планински вериги, между които рѣката Нишава намира тѣсенъ изходъ по посока къмъ сѣверъ. Тукъ лежи и градцѣтъ Пиротъ на близо до подножieto на издѣлената Сарлакъ планина, облѣгнатъ на южния склонъ на планинската верига, която го заобикаля откъмъ сѣверъ.

Позицията бѣше занета по слѣдующия начинъ:

Сѣтозната отъ четири дивизии Нишавска армия бѣше поставила три дивизии въ прѣдната линия. Въ центра бѣше разположена Дунавската дивизия и заемаше скалата Сарлакъ и града Пиротъ. Височинитѣ на югъ отъ равнината образуваха дѣсното крило на позицията и се заемаха отъ Дринската дивизия; тия на сѣверъ — лѣвото крило, на което бѣше разположена Шумадийската дивизия. Двѣтъ крила заедно съ центра образуваха по тоя начинъ единъ отворенъ къмъ юго-изтокъ полукръгъ (подобно на плана на Сливница) и съ своя артилерийски огънь командоваха цѣлата източна равнина. Въ резервъ бѣше назначена Моравската дивизия и се разположи задъ лѣвото крило по главния пѣкъ при Блато, който води къмъ Нишъ.

За усиление на позицията бѣха въздигнати — въ противоположностъ на Сливница — само стрѣлковы окопи. На лѣвото крило, Шумадийската дивизия бѣше построила нѣколко батареи, а на гребенъ на сѣверъ отъ Пиротъ — стрѣлковы окопи. Дунавската дивизия, въ центра, бѣше се задоволила да укрѣпи малко юго-източната крайнина на Пиротъ; при една полска фузна, която се намираще на юго-изтокъ отъ града, бѣше въздигнатъ, отъ двѣтъ страни на пѣкта, единъ стрѣлковъ окопъ на дължина 600 метра. На дѣсното крило Дринската дивизия бѣше построила само нѣколко окопи.

Отново увеличената до 34,000 души Нишавска армия би можела да се бори съ 55,000 души българии, ако биха умѣли съ съединени сили да извършатъ едно настѣпателно движение и да разбиятъ по части раздѣленитѣ три колонии на приближавания се неприятель.

Въ тактическо отношение, тукъ се забѣлжава една аналогия съ сражението при Кенигрецъ. Ако Беденекъ бѣше настѣпилъ отъ Олмюцъ къмъ Найсе и бѣше се противопоставилъ сръбшу пруското лѣво крило, възможно бѣше тогава кампанията да се прѣнесе къмъ Силезия.

Макаръ подобна операция по вжтрѣшни линии и да изисква сравнително по-малко енергия, но сръбската главна квартира не стумѣ и тоя пѣкъ да се възползува отъ благоприятнитѣ обстоятелства, които и така твърдѣ рѣдко ѝ се прѣдставяваха. Главната българска армия отъ центра и дѣсната флангова колона се съединиха въ Пиротската равнина, и вслѣствие на недостатъчно разузнаване, тѣ се движеха безъ всѣко подпоурѣние. Омаии отъ своята побѣда, тѣ нахлуха въ отворения къмъ тѣхъ полукръгъ на сръбската позиция, като мислѣха, съ своето приближение, да импоинратъ на сръбската армия.

И така, на сръбитѣ се прѣдстави тукъ единъ навѣрно

ръдътъ за обранаванъ случай на засада въ голѣмъ размѣръ, които би можела да се експлоатира съ двоенъ обхватъ и съвършено ограничаване на неприятеля.

При всичко това, сръбската армия пакѣше изключително тактическа отбрана! Демаскирането на нѣкои батареи отъ Дринската и Шумадинската дивизии наврѣме още прѣдварди българско-румелийската армия, която приустанови движението си и се развѣрна за да обхване, споредъ първоначалния планъ, отъ двѣ страни сѣрбитѣ.

Другъ случай за прѣминаване въ настѣпление се прѣдстави на сръбската армия въ втория день на сраженieto. Слѣдъ отгѣснѣването на сръбското дѣсно крило, отворениятъ кѣмъ изтокъ полукръгъ бѣше се обърналъ въ права линия; вслѣдствие на това, Моравската дивизия, която бѣше въ резервъ при Благот, се намѣри сега задъ дѣсното крило на сръбския фронтъ въ командуваче положение. Когато българското лѣво крило направи заходжане, за да обхване сръбското дѣсно крило, и когато Дринската дивизия, съ своето упорно съпротивление, на височината на изтокъ отъ Бар-Чифликъ — „Кель-Ташъ“, го бѣше довела въ едно лопо положение, тогава за Моравската дивизия бѣше настѣпилъ моментътъ, съ силенъ нападателенъ ударъ съвършено да смаже колебаещето се българско крило, и слѣдъ тая часта побѣда да се прѣвине, може би, кѣмъ общо нападение.

Но Моравската дивизия не прѣдприе нищо и спокойно остави да биятъ лѣвото крило! Вслѣдствие на това пасивно държане на дивизията, сраженieto при Пиротъ, отъ сръбска страна, имѣ характеръ на *просто отбранително сражение* — съвсѣмъ противоположно на Сливница! Затова, изходътъ не можеше да бѣде другъ, освѣтъ тоя: сѣрбитѣ, които винаги само се задоволяваха да се бранятъ отъ българскитѣ атаки, безъ да можеха сами тѣ да се впуснатъ въ нападение, паднаха най-сетнѣ, въпрѣки голѣмата храбростъ на отдѣлни отряди и направениѣ отъ българитѣ погрѣшки.

5. Вмѣianie на въоръженieto върху боя.

а). *Пясога и кавалерия.* Сръбската пѣхота бѣше въоръжена съ пушката Маузеръ-Миловановичъ, съ ножъ отъ страната ѣ. Тая пушка, по своя пѣлесъобразенъ затворъ и малкъ калибръ, бѣше единъ отъ най-добритѣ по онова врѣме модели.

Сжщо и кавалерията бѣше въоръжена съ такава карабина, която се пѣлгѣше съ сжщитѣ патрони, както пѣхотната пушка. Но за втората класа бѣха приготвени други пушки отъ системата Пибоди.

Българската пѣхота бѣше снабдена съ модерно пѣхотно оружие, съ руската Бердана, съ якъ пикъ, който приличаше на сръбския ножъ. Кавалерията носѣше Бердановски карабини съ пѣхотни патрони.

И дрѣтѣ пѣхоти, споредъ това, бѣха въоръжени почти съ еднакво добри, модерни пушки. Но за това пѣкъ и двамата противници стрѣляха почти еднакво лопо.

Ходътъ на боеветѣ въ кампанията показва твърдѣ ясно не-обходимостта отъ добро стрѣлково обучение и отъ пѣлесъобразно управление и дисциплина на огъня. Едно добро оружие само тогава е полезно, когато тоя, който го носи, умѣе да го употребѣва. Безъ тия условия, най-добрата пушка на свѣта никаква полза не може да принесе, даже нанася, може би, именно вреда.

Горѣ още се спомена, какъ сръбската пѣхота, за да се възползува отъ прѣхвалената далечина на пушката си, постоянно прѣскаше своитѣ патрони отъ твърдѣ голѣмо разстояние, а когато настѣпѣше рѣшителния моментъ, сравнително твърдѣ леко биваше отхвърлена отъ българитѣ. Това именно деморализираше сръбската пѣхота, защото отъ голѣмата маса огънь, който пушаше, тя очакваше много голѣми успѣхи. Тя съвършено изгуби довѣрие въ себе си и въ своитѣ водители. Ако да бѣше се просто отстранилъ високитѣ прицѣлъ, и на войницитѣ да бѣше се казало, че тѣ могатъ сега да стрѣлятъ само на разстояние до 600 метра, то резултатитѣ отъ стрѣлбата, навѣрно, би били много по-добри.

Всичкитѣ кореспонденти отъ кампанията укоряватъ неуспѣхъ, безъ прицѣпане бързъ огънь, особно на сръбската пѣхота, която, щомъ съзираще българите, съ една свирѣца разналеностъ стрѣляше слѣпшиката въ въздуха. Правилно управление на огъня, което е единственото сръдство за прѣдпазване безцѣлното харчене на патронитѣ, при употребението на модернитѣ бързопѣлнещи се пушки, у сѣрбитѣ сжществуаше само номинално. Едва тукъ-тамъ сж били давани ротни залпове. Единъ очевидецъ на тия боеве е дошелъ до убѣждение, че най-сѣобразно би било, на разстояние отъ 1200—700 метра, да се оставятъ да стрѣлятъ само най-добритѣ стрѣлци, при което офицеритѣ да назначаватъ поставянето на мѣтника. Отъ 700—300 метра да се даватъ общи залпове, които произвеждатъ най-голѣмо впечатлѣние. Едва отъ 300 метра би можало тогава, и даже е необходимо, да се позволи неправиленъ единиченъ огънь.

Българската пѣхота не стрѣляше, наистина, особно по-добрѣ съ своята доста пригодна пушка, и при Сливница по голѣмата частъ отъ българитѣ трѣбва да сж стрѣляли, безъ да дигатъ глава иззадъ закрилѣта; но тукъ послѣдствѣята, отъ недостатъчното стрѣлково обучение и управление на огъня, не се отразяваха толкова явнѣ. И наистина, въ отбраната българитѣ, своя неправиленъ бързъ огънь не само че откриваха въ надлежния моментъ, когато сѣрбитѣ се явяваха сръщу тѣхъ, на рѣшителнитѣ вече разстояние, но при атаката, даже отъ разстояние на 600 метра, често се впускаха въ шикоръ ударъ, който тѣ много по-обичаха отколкото стрѣлковия бой.

Впрочемъ, българитѣ утвърдяватъ че тѣ сж имали твърдѣ голѣми шансове, надъ сѣрбитѣ затова, че шикорѣтъ на тѣхнитѣ пѣхотници постоянно сж били закрѣпени на пушката, когато пѣкъ сѣрбитѣ тепърва трѣбвало да ги натѣкватъ. Тая сама по себе си проста манипулация, извършвана въ жара на боя и, въ по-вечето случаи, твърдѣ кѣсно, трѣбва да е коствувала, сравнително, винаги много върѣме на сѣрбитѣ, особно когато сж били издѣлвали или колѣничели та-

ка, щото българитѣ съ голѣма леснотия сж можели да се хвърлят на беззащитнитѣ почти сърби.

Твърдѣ очевидно е влиянието, което е имало въоръженето съ прѣвзходенъ карабинъ — разбира се, при съответствено обучение — върху дѣйствието на сръбската кавалерия въ боя. Тя съвсѣмъ забрави прѣжмото си назначение, именно разузнавателната служба, нито пъкъ се впусна въ пѣкоя атака. Но затова тя се посвети съ толкова по-голѣма ревностъ на пѣхотни задачи. Още на първия день при Сливница къмъ вечерята, кавалерийската бригада изхарчи патронитѣ си. При Пиротъ, отблъснатитѣ отъ настѣпващитѣ българи 1-ий кавалерийски полкъ се слѣши и дѣйствувахе съ най-голѣмо отчаяние, отъ страна на пѣхотата, за закъснването на Пиротъ.

При това, кавалерията трѣбва особено да се е отличила, и единъ въводъ се е хвалилъ, че билъ взелъ въ плѣнъ 69 души българи. Съ каква безпримѣрна жестокостъ кавалерията се е сражавала, може да се види отъ това, че противникитѣ много пкти въ тъмнината сж хвърляли пушкитѣ си, като безтолени, и сж се хващали да се борятъ съ юмруци. На слѣдующата сутринъ намѣриха българи и сърби, още въ борба съ смъртта, сграбчени и съ жоби захванани.

б). Артилерия. Въ сравнение съ пѣхотата, въоръженето на сръбската артилерия стоеше на много ниска степенъ. Още прѣди почването на войната, било е рѣшено да се въведатъ еднообразни шодерни топове отъ системата Банжъ, и доставкитѣ сж били сключени. Но въ началото на мобилизацията въ армията се намѣриха само два банжовски тона, които сж били доставени за изпитване. Сърбитѣ сж имали намѣрение, въ послѣдния още моментъ, да си доставятъ поржчанигѣ банжовски топове, но по липсване на парични сръдства, доставка не се изплъни. Въслѣствие на това, сръбската артилерия взема съ себе си въ походъ почти съвсѣмъ старъ материалъ, отъ твърдѣ различенъ калибъръ и нееднаква конструкция. По-вечего батареи имаха бронзови механизми отъ системата Лахитъ, въведена още прѣди 25 години, и то пакъ отъ различенъ калибъръ и отчасти приспособени за пълнене отзадъ. Само петъ батареи имаха круповски стоманени топове и двѣ батареи отъ системата Армстронгъ, плѣчка отъ послѣдната турска война. А колкото за шрапнель — сръбската артилерия въобще не е возила съ себе си.

Въслѣствие на това разнообразие на сръбскитѣ топовни системи и калибри, попълненето на припаситѣ, естествено, посрѣщна доста затруднения. Много пкти се е случвало, щото батареи, които сж си изразходвали припаситѣ, сж били принудени да налушатъ важни позиции, защото за системата или калибра, който тѣ имаха, не сж можели наблизо да си доставятъ припаси.

И българската артилерия, при откриването на войната, не е била снабдена съ еднообразни топове, а е била въоръжена съ топове отъ разни системи и калибри, но всички сж се плѣтили отзадъ, и по-голѣмата частъ отъ тяхъ сж стрѣляли съ шрапнель. Отъ 12 български батареи, 6-тѣ бѣха круповски топове, турска плѣчка, 5-тѣ

руски, подарени отъ Царя на младата армия. Источно-Румелийската армия притежаваше 4 бронзови топове руска система, пълнени се отзадъ.

И така, главната разлика, между артилеритѣ на двѣтѣ страни, се състои въ това, че българската бѣше въоръжена изключително съ оръдия, които се издѣлваха отзадъ и съ шрапнели, а сръбската — по-вечею съ оръдия, пълнени се отпърѣдъ и които, при по-малка далечина и точностъ, стрѣляха само съ гранати и картючъ. Че гранатитѣ не пукаха твърдѣ често или даже никакъ, това бѣше едно зло, което споудѣляха и двѣтѣ артилерии.

Сръбската артилерия, макаръ че трѣйна въ походъ съ 132 тона по на главния театъръ липсваха 20-тѣ на Тимоиската дивизия, така щото тукъ се противопоставяха само 112 сръбски топове сръбшу 100 български. Сръбската артилерия, обаче, по никой начинъ не можеше да играеви съ число това, що ѝ липсваше по качество. Даже тамъ, гдѣто сръбската артилерия съ двойно и тройно прѣвзходство се противопоставаше въ боя на българската, както въ двата дни на сражението при Сливница, все пакъ биваше съвсѣмъ стѣснена отъ по-голѣмата далечина и мѣткостъ на българскитѣ батареи.

За да можеше сръбската артилерия да намали до една степень врѣдинитѣ послѣствия отъ ограничената далечина и мѣткостъ на своитѣ топове, тя трѣбваше по единъ пѣлесьобразенъ начинъ да излиза на по-близо разстояние и да концентрираше огъня си противъ най-важнитѣ пѣли. Но, въѣсто това, сръбскитѣ батареи никога не се доближаваха до противника на по-вече отъ 1500 метра, а обикновено само на 2,000—2,500 метра, а нарѣдко и по-далечъ отъ това разстояние. Това имаше за естествено послѣствие, че сръбската артилерия изпачаше въ огнестрѣлната зона на българската артилерия, която я надминувахе по далечина и мѣткостъ, безъ да можеше въ дѣйствиелностъ да стрѣля по нея.

Въ първия день на Сливница, въ околността на българската дѣсна флангова батарея, въ разстояние на петъ часа, трѣбва да сж се хвърлили по-вече отъ 400 сръбски гранати, които сж убили само двама души и петима ранили. Така и при атаката на Дринската дивизия противъ българското лѣво крило, съединениятъ артиллерийски огънь на пѣлата дивизия не можа да принуди къмъ млчание единствената българска батарея на капитана Иванова, при вѣчко че стотина гранати се удържа прѣдъ батареята, а гранатитѣ отъ круповскитѣ топове и задъ нея.

Въ втория день на Сливница, три батареи на българското лѣво крило задържаха левелѣтѣ батареи на Дринската и Шумадийската дивизии и не имъ дадоха да подхвържатъ атаката на своята пѣхота. Съединениятъ девенъ сръбски батареи не посмѣиха да отидатъ на прѣдъ на по-близо отъ 2,500 метра, така щото тѣхниятъ огънь не причиняваше никакѣ врѣда. Прѣзъ първитѣ шестъ дни на войната, българитѣ трѣбва да иматъ обща загуба отъ сръбската артилерия само 39 души.

Поради недостатъчната подготовка съ артиллерийски огънь, атакитѣ на сръбската пѣхота, естествено, не можеха да успѣватъ. По-

вечето отъ тѣхъ постоянно се разбиваха о съединения пѣхотенъ и артилерийски огънь на българитѣ.

Българитѣ, съ своя съвѣтъ посредственъ артилерийски материалъ, не стрѣляха добръ, и затова никѣдъ не достигнаха особни резултати. Но, въ всѣки случай, тѣхнитѣ гранати и шрапнели се удряха твърдѣ наблизъ до неприятелскитѣ батареи и *задръжаса тия послѣднитѣ отъ ид-нататашико настѣпление.*

Причината на боязливостта, която показваха сръбскитѣ батареи, трѣбва да се търси въ особина фактъ, че въ сръбската армия единъ топъ не се е считалъ просто едно оръжие, както всѣко друго, но на него се е гледало като на единъ видъ знаме, загубата на което би било позоръ. Затова сръбскитѣ батареи отдалечъ още отстъпваха при всѣка българска атака; тѣ нѣмаха, освѣнъ това, смѣлостъ да се доближаватъ на дѣйствиеленъ изстрѣлъ до българскитѣ позиции, отъ страхъ да не би задръгалото да бѣде ударено или цѣкъ нѣкой топъ да бѣде подобитъ и да падне въ рѣцѣтъ на неприятеля. Вслѣдствие на това, българитѣ макаръ прѣвъ цѣлата кампания и да не можакъ да завладѣятъ даже нито единъ сръбски топъ, но затова пѣкъ прѣтрѣбяха само твърдѣ ограничени загуби отъ артилерийския огънь на сръбитѣ.

Тоя сръбски възгледъ по никоѣ начинъ не е за одобряване; за изобяване на всѣкакви загуби, той може да доведе до такава крайностъ, щото въ походъ никакъ да не се взематъ топове. По начало, една добра артилерия никога не трѣбва да излага своитѣ топове въ опасностъ да бѣдатъ взети отъ противника, но има положения въ боя, гдѣто просто е *обязателностъ* на артилерията да издѣржи докрай отъ страна на пѣхотата, даже и когато има опасностъ да бѣде взета въ плѣнъ. Гледа ли пѣхотата, че нейната артилерия рано се оттегли, и тя остава сама изложена на съединения пѣхотенъ и артилерийски огънь на противника, естествено е, че тя ще изгуби всѣко желание за под-нататъшно воюване. Наопаки, една само батарея, когато въ нуждинъ моментъ прѣзира опасността и излиза напредъ, понѣкога даже до редоветъ на стрѣлцитѣ, може да задѣржи и въодушеви колебаещата се линия. Една добра пѣхота нѣма да остави въ опасностъ своята артилерия. И ако тая послѣдната, отъ силния пѣхотенъ огънь на противника, за кратко врѣме е била доведена до жълчание, то и подобна замѣлчала батарея не изгубва съвѣсъмъ своето дѣйствиелно върху противника: той не е сигуренъ дали тя веднага пакъ нѣма да открие огненитѣ си уста.

Пришѣръ отъ извънредна храбростъ ни прѣдставя батареята на капитана Иванова, която на първия день при Сливница, съ своя бърза картеченъ огънь, спомогна да се приустанови на 400 метра атаката на цѣлата Дринска дивизия.

Принципътъ за *масивното уюогрѣбение* на артилерията и концентрирането на огъня противъ рѣшителната цѣль не се е вземалъ въ внимание и отъ двамата противници. Кореспондентъ разказва, че рѣдко сж се виждали редомъ по-много отъ двѣ батареи. Понечето отъ тѣхъ сж се разполагали съвѣсъмъ отдѣлно, и въѣето да на-

сочватъ огъня си противъ рѣшителния пунктъ, тѣ го разпрѣсгвали вътрилообразно; особенно бѣха наклонни и двѣтъ артилерии да се обстрѣлватъ взаимно.

Единственитѣ сръбски батареи, които сж се отличавали прѣвъ цѣлата кампания, бѣха двѣтъ батареи отъ артилерийския полкъ на Хорстага, единъ бивши нѣмски офицеръ. Въ втория день на сражението при Пиротъ, тѣ изгубоха на 2,000 метра прѣдъ фронта на българския центъръ, и безъ да обръщатъ внимание на неговия огънь, който ги бѣше взелъ съвѣсъмъ въ флангъ, тѣ откриха такъвъ дѣйствиеленъ фланговъ и тиленъ огънь срѣщу българитѣ, които се качаха по върховетъ на изтокъ отъ Бари-Чифликъ, щото тѣхната атака веднага биде приустановена.

Отъ друга страна, споредъ съобщенията на нѣкои кореспонденти, изрочно трѣбва да се укаже на липсване инициатива у по-вечето отъ българскитѣ батареи. При недостатъчното общо управление на българската артилерия, на всѣкой началникъ на батареята е била прѣдоставена извѣстна самостоятелностъ. Макаръ и да се е случвало нѣколко пѣти, щото българскитѣ батареи по собствена инициатива да припращаватъ движашата се прѣдъ тѣхъ пѣхота, както това е било на дѣното крило при Сливница, въ въ по-вечето случаи, именно при Пиротъ тѣ не сж излизали напредъ съ пѣхотата, даже и тогава, когато отстъпващитѣ сърби сж достигали таква разстояния, на които не е могло вече да се стрѣля. Началникътъ на една подобна батарея, попитанъ отъ единъ кореспондентъ, защо не настѣпва и неговата батарея, билъ далъ слѣдующия неочакванъ отговоръ: „*Нѣмамъ за това заповѣдь*“. Прислугата на една друга, съвѣсъмъ надирѣ изостанала, батарея била изноаснала покрай топоветѣ си, когато прѣдъ тѣхъ боятъ се е продължавалъ.

6. Разходване на бойнитѣ припаси. Загуби.

Статистически е доказано, че съ усъвършенствуването на оржията и сраженията сж станали сравнително по-малко кръвопролитни. Колкото и да се показва това на прѣвъ погледъ за парадоксъ, психологически, обаче, то е обяснимо.

Малко сж таква сражения, въ които, както при Термопили, единитѣ отъ противницѣтъ да бѣде *съвършено* унищоженъ. Въ това отношение обикновено се изисква само извѣстенъ процентъ загуби, за да се убѣди единитѣ отъ противницѣтъ, че неговото дѣло е изгубено. И така, никога не прѣдстои едно физическо, но винаги едно морално прируждение, което наказва единъ отъ претивницѣтъ да очисти полегото. Моралното впечатлѣние на загубитѣ бива толкова по-големо, колкото по-вече тия загуби се струватъ въ извѣстенъ промежутъкъ врѣме. Една войска, която воюва цѣлъ день, може да понесе много по-лесно една загуба отъ 30 процента, безъ да се поколебае, отколкото да види въ малко минути да паднатъ наоколо ѣ 10 процента б.

отъ другаритѣ ѝ. И така, именно *скороостръмнитѣ* пушки сж по-сгодни да сломятъ неприятелския *куржесъ*, защото загубитѣ се нагрупаватъ въ сравнително по-късо врѣме.

Отъ друга страна, не трѣба да се изпуца изъ видъ че *дальчмата* на съврѣшенитѣ огнестрѣлни оръжия позволява да се открие огънь на голѣми разстояния, и да държи противника и въ послѣдующитѣ фази на боя на почтено разстояние. Рѣшението за прѣминаване въ атака съ голо оръжие се затруднява, а възможността за своеврѣмено напушане на позицията се улеснява. Споредъ това, кървавитѣ боеве човѣкъ срѣщу човѣкъ, каквито сж били въ прѣжнитѣ врѣмена, днесъ съставляватъ голѣма рѣдкостъ.

Тия факти се доказаватъ и отъ сръбско-българската война. Сжщеврѣменно тя потвърждава тоя важенъ фактъ, който бѣше показала още кампанията прѣвъ 1870 год., именно, че съ скороострѣлнитѣ пушки се достигатъ бързи рѣшения при ограничени загуби и съответственно по-малкъ разходъ на патрони. Всѣки отъ двамата противници въ 14 дневната кампания е изстрѣлялъ приблизително 5 милиона патрони. Спорѣдъ това, на всѣка пушка се пада срѣдно число само 100—125 патрони, макаръ нѣкои части, именно сръбскитѣ, да сж поддържали поѣмкога въ продължение на часове твърдѣ бързъ огънь. При щурмуването источия върхъ на Три-Ули отъ българитѣ на 7/19 Ноемврий, той буквально бѣше посипанъ отъ сръбски патронни гилзи; но при все това, атакующитѣ сж имали свежитъ малки загуби. При отбраната на Нѣшкови-връхъ на 12/24 Ноемврий, сръбитѣ трѣбва да сж изстрѣляли 200,000 патрони, а сж могли да убиятъ само 58 души българи. Илиязъ, че на единъ убитъ се падатъ 87 килограма олово. Рабира се, че тука трѣбва да се вземе въ съображение недостатъчната подготовка въ стрѣла на сръбската пѣхота.

Сжщо така е било и съ артилерията. И тука много бѣше стрѣлно, но малко сполучено. По-горѣ се спомена вече, че въ първия день на Сливница, въ околността на българската батарея на дѣвното крило, сж се били ударили 400 гранати, които сж убили само двама и ранили петина души. На единъ убитъ се падатъ 400 килограма олово, и 114 на единъ раненъ.

Борбата, обаче, влѣзе въ нови фази, които въ кралко врѣме увеличиха загубитѣ. Въ втория день на Сливница, двѣтъ сръбски дивизии, които атакуваха занетото отъ 6 български дружини и 2 батареи село Алтимировци, въ кратко врѣме прѣбърѣха тежки загуби. Макаръ че тѣ се бѣха доближили на разстояние 500 метра, но когато се дигнаха за да минатъ съ прѣбѣгване откритото поле, загубитѣ имъ достигнали до такива размѣри, щото двѣтъ дивизии бѣха принудени да се повърнатъ назадъ. Очевидци разказватъ още, че поддържитѣ, които въ сжщестъ стрѣй слѣдваха задъ веригата, не можаха да издържатъ българския бързъ огънь, и тамъ, гдѣто се опитаха да противостоятъ, бѣдоха съвършено унищожени. Въ разстояние на два часа, сръбитѣ тукъ загубиха 1,500 души.

Както почти всѣкога, така и тука, настѣпващиятъ е ималъ по-голѣми загуби, отколкото отбраняващиятъ. Само боятъ около Нѣш-

ковъ-вѣрхъ съставлява изключение, защото въ него сръбитѣ, въ сравнене съ българитѣ, прѣбърѣха четире пкти по-голѣми загуби. Причинитѣ за това бѣха, отъ една страна, бързиятъ безъ прицѣване огънь на отбраняващия и закритието отъ жъртвото пространство при полножнето на върха, както и смѣлянитъ натискъ на българитѣ, отъ друга страна. Българитѣ загубиха въ поменатия бой около Алтимировци само до 500 души, макаръ че самото село представяше недостатъчно закрите. Сравнително още по-малки бѣха загубитѣ на българитѣ въ Сливницкитѣ окопи. Въ първия день българитѣ имаха тукъ 100 убити и около 400 ранени, а сръбитѣ 170 убити и по-вече отъ 800 ранени. Въ втория день българитѣ имаха по-вече отъ 700, а сръбитѣ по-вече отъ 2,400 убити и ранени. На третия день загубитѣ на българитѣ се увеличиха на 220 убити и 1,500 ранени, тѣй като тѣ отчасти прѣминаха въ настѣпление; на сръбска страна имаше 470 убити и 2,300 ранени. Въ сраженето при Пиротъ загубитѣ на сръбитѣ, даже като отбраняващи, възлизатъ на 40 офицери и по-вече отъ 1,000 души войници, но между тѣхъ почти половината убити. Загубитѣ на българитѣ, които бѣха взели ролята на настѣпващи, достигатъ, споредъ най-новитѣ изчисления, на по-вече отъ 1,400 души, между които твърдѣ много убити. Най-много жъртви е коствалъ на сръбитѣ третия день на Сливница, а на българитѣ — втория день при Пиротъ.

Общитѣ загуби на сръбската армия, споредъ официалнитѣ свѣдѣния, сж били: 774 убити, 4,270 ранени и 2,801 безъ вѣстъ изтубени; между послѣднитѣ трѣбва да се смѣта голѣмъ процентъ убити или ранени.

Общитѣ загуби на българитѣ се прѣсметватъ на 3,500 души; това количество, обаче, вижда се, да е значително намалено.

уволняваше, като обучени, половината от състава си, то уволнених войници от наборихъ 1878 — 1885 възраста на около 60,000 души. По тоя начинъ, имаше на лице 70,000 души обучени войници, отъ които можеше да се комплектува не само първата, но и да се формира почти цялата втора класа. И наистина, при мобилизацията, съставътъ на първата, отъ действувашата армия, по щата за военно врѣме бѣше даже прѣвишенъ, а като втора класа се извадиха още 8 — 9000 шика.

За формирането на третата класа, *оизменето*, макаръ че въ мирно врѣме не бѣха направени никакви още приготовления, все пакъ България притежаваше единъ организиранъ по военно жандармски корпусъ, още 1,200 конници и 400 пѣхотници, които, заедно съ 7,000 души доброволци, се поставиха въ мобилизираната армия.

Въ Сърбия общата военна тежба бѣше въведена номинално още прѣвъ 1862 год., обаче, кадрътъ за една полска армия отъ 153,000 души съ 180 топа се състоеше отъ 4 пѣхотни батальона, 1 ескадронъ, 26 пѣши батареи и 1 пионеренъ батальонъ.

Мобилизацията прѣвъ 1876 год. показа, че е невъзможно, даже при онова голѣмо въодушевление отъ единъ съвѣтъ незащитенъ кадръ, да се формирова такава силна армия. Велѣствие на тия опити, при новата организация на армията прѣвъ 1883 год., срокътъ на служба подъ знамената биле опредѣленъ на двѣ години, поне номинално. Военната тежба траеше отъ 20 до 50 годишна възраст, т. е. 30 години. Първитъ 10 години образуваха дѣйствуващата армия, 7-тъ слѣдъ тѣхъ — резервната армия и послѣднитъ 13 години — народна войска.

Тоя теоретически голѣмъ напредѣкъ практически остана безъ значение, защото едва въ 1893 год. вѣцкитъ 30 годишници можаха да се състоятъ отъ прослужили войници. Понеже, отъ друга страна, срокътъ за двѣ годишната служба подъ знамената не се изцѣли — не съ такава пѣлъ, както въ България, за да можа чрѣвъ нови призиви да уволнятъ въ кѣсо врѣме въ запасъ сравнително по-вече обучени войници, а по сѣмѣйни и икономически съображения — то ползата, която се очакваше отъ закона за общата военна тежба, останала само една илюзия. Задължителниятъ срокъ на служба се дѣлѣше на три категории, отъ които само първата категория трѣбваше да служи пѣли двѣ години, втората само 5 мѣсеци, а третата едва ли и 1 мѣсець. И многочисленихъ, при това, отпуски бѣха причина значително да се съкрати дѣйствителния срокъ на служба.

Тая система естествено даде една съвѣтъ нееднакво обучена войска, по-голѣмата частъ отъ която можеше да служи само за милиция. Така и послѣдующитъ призиви, поради краткия срокъ на служба подъ знамената, не дадоха добри резултати.

Постояннитъ (мирни) кадри се състояха отъ 15 батальона, 6 ескадрона и 23 батареи въ съставъ 9,600 шика, 880 конници и 132 топа, съ техническитъ и санитарни вспомогателни войски, всичко около 17,000 души. Но велѣствие на многого отпуски, подъ знамената се дѣржаха, въ дѣйствителностъ, само 12,000 души.

Тия 12,000 души трѣбваше да образуваха, въ случай на мо-

III. Административни поучения.

I. Изпълнение на общата военна тежба.

Кампанията доказа отново *примуществата на задължителната обща военна тежба спорѣмо милиционната система*.

Въ Сърбия, споредъ конституцията, бѣше установена общата военна тежба, а въ България и Источна-Румелия — милиционната система. Но въ това отношение България и Сърбия си промѣниха ро-литъ. Въ България още отъ 1878 година, вмѣсто милиционната система, споредъ договоритъ, бѣше въведена отъ рускитъ общата военна тежба въ най-широка смисълъ; въ Сърбия, наопаки, общата военна тежба само по име съществуваше, а въ дѣйствителностъ се практикуваше милиционната система.

Военната тежба на българитъ траеше отъ 20 — 32 годишна възраст, всичко 12 години. Отъ тѣхъ 3 години подъ знамената, 4 години въ запасъ и 5 години въ опѣчение. Но да се отстранява ло-шитъ послѣдствия отъ прѣдшната милиционна система, и за да може, при една мобилизация, да се постави по-голѣмо число обучени вой-ници, прибѣгна се до сѣщото срѣдство, съ което си е послужила Пру-сия въ освободителната война, именно до съкратяването на дѣйстви-телната служба отъ 3 на 2 години, като се уволнявала въ запасъ по-ловината отъ действувашата армия.

Дѣйствуващата армия се състоеше отъ 24 дружини, 9 ес-кадрона и 12 батареи, въ съставъ 16,800 шика, 1,400 конници и 48 топа, общата численостъ на които вълиза на 20,800 души. При мобилизацията трѣбваше да се извикатъ надлежитъ запасни за до-пълване състава на всѣка дружина отъ 700 на 1000 шика, и за уд-вояване числото на топонетъ въ всѣка батарея отъ 4 на 8; кавале-рията се яви просто въ своя миренъ съставъ. Споредъ това дѣйстви-ващата армия можеше да се състави отъ 24,000 шика, 1,400 кон-ници и 96 топове, безъ да се прави нѣкое раздѣстване на кадрихъ.

Забѣлжително е при това, че необходимитъ, допълнителни по военнотъ съставъ, топове дѣйствително ги имаше на лице, и нуж-нитъ за впрѣтанне коне бѣха опредѣлени още въ мирно врѣме. И мобилизацията на действувашата армия въобще бѣше добръ подгот-вена и изпитана чрѣвъ мобилизирането на голѣмо число дружини за голѣми маневри.

Втората класа, *резервната армия*, трѣбваше да формирова други 24 батальона по 1,000 шика. Но понеже армията ежегодно

билзация, кадъръ за 45,000 щика, 3,700 конници и 264 топа, както и всичкитѣ вспомогателни войски за 1-та класа, заедно всичко 55,000 бойци. Споредъ това, всичкитѣ родове оружия, съ включение на артилерията, трѣбваше да се увеличатъ въ петъ пѣти, а послѣдната да се удвои. За формирането на 2-та класа (46,000 бойци съ 1,700 конници и 120 топа), както и за 3-та, въ мирно врѣме не съществуваше никакъвъ кадъръ.

При едно цѣлесъобразно сформирание на всичкитѣ три класи, би се развѣтрнали 195 баталиона, 31 ескадронъ и 66 батареи, всичко 150,000 бойци. Но като се сравнятъ съ тия числа извънредно малкитѣ въ мирно врѣме кадри (15 баталиона, 6 ескадрона и 23 батареи, съ 12,000 души наличенъ съставъ) и като се вземе въ внимание още това, че до 1885 год. едва 17,000 души бѣха опуснати като прѣминали курса на обучението, и споредъ това, даже първата класа можеше да има само $\frac{2}{3}$ до една степенъ обучени хора, то ясно е, че сръбската армия още въ 1885 год. е имала напълно характеръ на една милиция.

Едно сравнение съ българската армия — независимо отъ източно-румейската милиция, която бѣше само милиция и нищо друго — показва, слѣдователно, на едната страна, прѣимуществата на общата военна тежба, на другата страна — всички недостатѣци на едната милиционна система. За 1-та класа въ България мирниятъ кадъръ възлизаше на 66 %, а въ Сърбия само 25 %. Въ България цѣлата 1-ва класа и по-голямата частъ отъ 2-та, можаха да се сформиратъ отъ напълно обучени войници, а въ Сърбия даже половината отъ 1-та класа трѣбваше да се образува отъ хора, срока на службата на които се броеше само по седмици. Българската кавалерия трѣгна въ походъ въ мирния си съставъ, сръбската трѣбваше да се увеличава въ петъ пѣти. Въ България необходимитѣ допълнителни по воененъ съставъ (два пѣти повече) топове бѣха на лице, и конетѣ за въргане опредѣлени, а въ Сърбия бѣше на разположение единъ съвѣтъ нетодеенъ за военно употребление запасенъ материалъ, и въ коне за въргане се явяваше пълненъ недостатѣкъ.

Самата мобилизация въ 1885 год., прочее, извади наявѣ несъстоятелността на сръбската система. Докато въ България мобилизацията въврѣше напълно, споредъ съставения планъ, въ Сърбия, при всичко че бѣха извикани даже въ *пѣготата* на дѣйстващата армия необучени войници, то пакъ числеността остана по-долу отъ прѣвидената въ плана; баталионитѣ можаха да се усилятъ, на мѣсто до 750, само до 600 щика, чрѣзъ което пѣхотата се намали отъ 45,000 до 36,000 щика. Отъ пѣхотата на втората класа трѣбваше да се мобилизиратъ 15 баталиона, но, едва слѣдъ нѣколко недѣлни усилия, можа да се успѣе да се формиратъ само 7 баталиона отъ втората класа, които увеличиха числото на щиковецѣ на 41,000.

Но ако формиранята на *пѣготата* останаха много назадъ отъ плана на мобилизацията, то кавалерията и артилерията въ това отношение поосѣгнаха още по-вече прѣпятствия. Имаше възможностъ да се набавятъ коне нито за въргане, нито за ядене. Доставката

на коне, намѣсто да е сключена още въ мирно врѣме, и именно съ съседната Унгария, всички коне трѣбваше да се набавятъ отъ мѣстна порода, които имаше въ достатѣчно количество и не бѣха дотамъ години.

Всѣдствие на това, кавалерията можеше да трѣгне въ походъ само съ 1,200, вмѣсто съ 4,000 коня. Така и артилерията, по недостатѣкъ отъ коне за въргане, не можа да удвои, споредъ плана, своя старъ материалъ; тя излѣзе въ походъ просто въ своя миренъ съставъ.

Тия факти потвърдяватъ общия опитъ, че пѣхотата на постоянната армия, при мобилизация, може да бѣде увеличена отъ три най-много до петъ пѣти, артилерията — само два пѣти, а пѣкъ кавалерията, за да бѣде годна за военни дѣйствиия, трѣбва отъ мирно врѣме да се съдържа въ надлежащия воененъ съставъ. Вѣчно що прѣвишава тия основания, съществува само на книга, освѣтъ въ случай, че се сполучатъ извънредно добри приготовления.

2. Генераленъ щабъ и офицерски корпусъ.

Относително дѣятелността, която се очаква въ война отъ единъ генераленъ щабъ и офицерски корпусъ, кампанията като да прѣнебрътва всички теоретически указания.

Сръбскиятъ генераленъ щабъ не бѣше, разбира се, нѣкое образцово учрѣждение. Въ мирно врѣме нѣмаше никакъвъ началникъ на генералния щабъ, въобще никаква централизация не съществуваше; по-голямата частъ отъ офицеритѣ отъ генералния щабъ бѣха разпрѣдѣлени по 5-ти дивизии. Всичкитѣ задачи на единъ главенъ генераленъ щабъ падаха отъ само себе си; липсваше не само единство и свързка въ общото управление и подготовка за съвокупни дѣйствиия, но още и така извънредно важно ориентиране върху въргане, и силите на съседнитѣ държави, и главно, върху българекитѣ. Ако се допусне даже, че офицеритѣ отъ генералния щабъ сж се занимавали по собствена инициатива съ тия въпроси, то все пакъ е недостигало управление, контролъ.

Необходимостта отъ едно централно управление и единъ началникъ на щаба стана така очевидна, още при набухането на войната, щото подобенъ постъ биде създаденъ. Само че изборътъ на личността не бѣше тежкѣ сполучливъ, тъй като самиятъ *воененъ министъръ* биде назначенъ да изпълнява тая длѣжностъ. Отъ една страна, въ генералния щабъ не постѣжи посветенъ въ дѣлата му специалистъ, а отъ друга страна, и министерството въ най-критическия моментъ на мобилизацията, се лиши отъ своя многогодишенъ началникъ.

Но при все това, сръбскиятъ генераленъ щабъ се състоеше отъ по-стари, специално образовани офицери за генералния щабъ, когато пѣкъ *българскиятъ* генераленъ щабъ, съ повикването на рускитѣ офицери, бѣше разстроенъ, и вслѣствие на това, на бърза ръка другъ трѣбваше да се *импровизира*. Само двама капитани, 26 го-

дшина *Петровъ*, като началникъ, и *Пироговъ* за помощникъ, прѣд-ставляваха българския генераленъ щабъ, единичката поддрѣпа на Кня-за Александра. Макарь и деамата да бѣха получили образование въ Петербургската военна академия, но още нѣмаха практическа опит-ность и не бѣха запознати съ своитѣ нови постове.

Всичко това не трѣбва да води къмъ едно лѣжливо заключе-ние! Прѣвѣходството на българскитѣ операции надъ сръбскитѣ не доказва по никакъ начинъ и прѣвѣходството на тоя български гене-раленъ щабъ надъ сръбския. Тукъ имѣ много по-големо значение прѣвѣходството на самия *полководецъ*. Да, ако сръбскитѣ главенъ генераленъ щабъ би билъ организиранъ още въ мирно врѣме, то Кралъ Миланъ би могълъ да намѣри въ него подпорка, и тогава, мо-же би, на мѣстото на една главна квартира отъ много души, щѣше да се яви една самостоятелна енергична воля.

Сжщото бѣше и съ *офицерския корпусъ*. Съ извикването на рускитѣ офицери, Князь Александъръ се намѣри прѣдъ тежката задача, съ мобилизирането на армията, да даде една съвѣтъ нова организация на офицерския корпусъ. За двѣтъ първи класи имаше нужда отъ 528 офицери, а бѣха на разположение само 147, и то почти само капитани и младши офицери. Капитанитѣ се натвариха съ командването на сформираниитѣ отряди и колонии, на полковоетѣ и дружинитѣ; поручичитѣ и подпоручичитѣ взеха началстването на ротитѣ, ескадронитѣ и батареитѣ; мѣстата на младшитѣ офицери се заеха отъ унтеръ-офицери. Само малцина капитани сж служили по-вече отъ 7 години, поручичитѣ 5, подпоручичитѣ 1 година, и никой отъ офицеритѣ на българската армия не бѣше прѣминалъ 40 годиш-ната възраст.

Че тоя, така да се каже, импровизиранъ офицерски корпусъ можа да стои на сръбца на упражнении и научно по-вече образования *сръбски* офицерски корпусъ, че младши капитани успѣшно се сражава-ха съ побѣдѣли на служба генерали, не доказва по никакъ начинъ из-лишността на единъ, още въ мирно врѣме, многочисленъ офицерски и унтеръ-офицерски корпусъ. Много обстоятелства отъ стратегическо, тактическо и административно, даже и отъ психологическо естество, по-вече тоя, и пламенното честолюбие и жажда за дѣятелность, които въодушевляваха младитѣ български офицери, имаха, тъй сжщо, голѣмо значение. Горди въ новитѣ си високи постове, какъ по-вече да се отли-чатъ и даже въѣки единъ самъ да снечели нѣкое сражение. Че мла-дитѣ български офицери проявиха чудесни способности — това не може да се оспорва. Наполеонъ още обръщаше въѣкой пѣтъ своето внимание къмъ постоянното подмладяване на офицерския корпусъ, па и най-великитѣ полководци, както Александъръ, Анибалъ, Цезаръ, Принцъ Евгений, Фридрихъ и Наполеонъ, сж били въ най-цвѣтуща мжжеска възраст. Не по-малко, обаче, се чувствуваше въ българската армия, въ днитѣ при Пиротъ, гдѣто всѣка дисциплина грозѣше да мичевне, недостатѣтъ отъ по-стари, видни офицери. Това, отъ друга

страна, доказва, че обзаканоститѣ на офицерския корпусъ не се съ-стоятъ само въ тактическо водене, но и въ запазването на авторитета и дисциплината — задача, за която младитѣ български офицери корпусъ не се показва достатѣчно озрѣлъ.

3. Облѣкло и въоръжение.

Относително *облѣклото*, и двѣтъ страни, поне за една зима кампания, нѣмаха пригтовени отъ мирно врѣме достатѣчно запаси. О-собно въ сръбската армия, на която хубавата военна униформа се похвалява отъ всички очевидци, липсваха, вслѣдствие на финансовна осекданость, въ която тая страна постоянно се намираще, шинели, шап-ки, пояси, добри обуца, ржкавици, — съ една рѣчь, почти всичко. Доброволнитѣ подарѣци на населението твърдѣ малко можаха да по-могнатъ на това зло, та и поржчикѣ въ странство не се извѣриваха доволно бързо. Само когато всичко това въ мирно врѣме е пригтове-но на лице, при избухването на войната, може сигурно да се има на ржжа.

И България, макаръ да имаше подобенъ недостатѣкъ въ вѣнч-ко, по тукъ значително помогнаха многочисленитѣ кожуси, които не-редовнитѣ войски донесоха съ себе си, а за дѣйствуващата армия се набавиха въ достатѣчно число, така щото българската армия, въ срав-нение съ сръбската, нѣмаше толкова да страда отъ студъ и мразъ.

Въоръжението и на двѣтъ пѣхоти съответствувахе на мо-дернитѣ изисквания, но артилерията, именно сръбската, имаше много недостатѣци, изброени вече по-горѣ. Оттукъ произлиза законѣтъ, въ мирно врѣме, по фалшива икономия, да не се оставя армията съ не-годиш за война оружия, съ надежда още за нѣколко години да може да си служи съ тѣхъ, та слѣдъ това да се въведе новъ моделъ, който да съединява вѣнчки технически и баллистически прѣмущества. Техни-ката на оружията *постоянно* напѣдва, и отъ това слѣдва, че и най-доброото оружие може да бѣде винаги само нѣколко врѣме най-добро, и сѣтъ пакъ да бѣде надминано отъ друго. Държавата, която всѣко-га иска да бѣде пазителка на своето отечество, не ѣ оставя друго, освѣтъ да слѣди за тия напѣдѣци, колкото чувствителни и да сж жертвитѣ за това. Наистина, че финансовното положение на Сърбия не позволяваше да въведе въ своята армия всичкиѣ важни изобрете-ния въ областта на оржжената техника, но все пакъ 25 годишното задържане на бронзовитѣ, пѣлнечи се отпѣдѣ, топове доказаха или една голѣма безпечность, или пѣлно непознаване значителнитѣ вѣдаци на артилерията въ врѣме на война. Съвѣтъ друго щѣше да бѣде положението на сръбската армия при атакитѣ на Сливница, както и при отбраната на Пиротъ, ако една способна артилерия бѣше прѣд-варително подготвила на пѣхотата пѣтя за атака, или ако да бѣше ввела шурмуващитѣ българци още отъ голѣми разстояния подѣ дѣйстви-теленъ огънь.

Но като *рес plus ultra* на фалшива икономия може да се

счита снабдяването на сърбитъ съ *огнестрѣлни припаси*. Едва прѣди малко е била въведена въ армията една нова и прѣвходна пушка. Не можеше да прѣдстои, слѣдователно, въ едно скоро врѣме въвеждането на другъ новъ моделъ, и, споредъ това, не е имало опасностъ, че не ще могатъ да се унотрѣбятъ досегашнитѣ патрони. Освѣтъ това, откриването на войната не стана ненадѣйно, и за мобилизация имаше почти цѣли два мѣсеца врѣме. Но при все това, при почването на кампанята, на лице бѣха само 5 милиона патрони, или на пушка само по 125 патрета. Въ българската армия, напротивъ, за всѣка артилерийскитѣ запад. Въ българската армия, напротивъ, за всѣка Берданка имаше по 500 патрона, изцѣло 21 милиона на лице, а и за артилерията имаше достатъчно припаси.

Недостатъкътъ отъ припаси се почувствува още въ втория день на сражението при Сливница; оттогава нататъкъ сърбитѣ почти въ всѣкой бой си свършваха припаситѣ, безъ да можеха веднага да ги попълнятъ. Много части трѣбваше да напуцатъ боя и да застанатъ въ резервъ за това само, че свършѣхъ си бѣха изстрѣляли патронитѣ. Твърди производителната патронна фабрика въ Крагуевацъ, макаръ да работѣше денонощно, пакъ тя не можѣ да спомогне на тая оскъдность отъ патрони, а и норжчанитѣ телеграфически въ странство не можаха да пристигнатъ на врѣме. Недостатъкътъ отъ патрони е ималъ рѣшаваще влияние върху изхода на кампанята. Даже чувството, че патронитѣ ще се свършатъ, и тогава ще останатъ безъ оръжие — парализираше всѣка енергия у войницитѣ и офицеритѣ.

Тая бѣше общата голѣма тайна, пише кореспондентътъ на Wiener Allgemeine Zeitung, „вжтрѣ въ редоветъ на Нинавската армия отъ най-простия войникъ дори до самия Кралъ, и подъ ужасно парализиращата сила на тоя фактъ, цѣлата сръбска тактика се разби на Нишава. Войницитѣ се сражаваха твърдѣ добръ, даже образцово, но патронаташитѣ имъ въ горещината на боя се изпразваха. Вземитѣ неприятелски и даже своитѣ собствени позиции при Сливница трѣбваше още да се очистишатъ, защото не можеше да се отговаря на неприятелския огънь. Но и изотдирѣ не се виждаха очакванитѣ, натоварени съ припаси добитъци, и неволно офицеритѣ и войсковитѣ началници се питаха съ погледи, какво трѣба да означава това. Напразно адютантитѣ припикаха къмъ обводитѣ, за да търсатъ патретоветѣ и да имъ покажатъ пътя къмъ частитѣ. Никакви паркове не можеха да се намѣрятъ, защото таква въобще тамъ нѣмаше, и затова трѣбваше да се спестяватъ и така ограничениитѣ припаси. Разядосани, началницитѣ даваха заповѣди за по-нататъшно отстъпление. Съ сърдити погледи и лица офицеритѣ отегляха частитѣ си, безъ да влизатъ въ бой съ бързо-стрѣляция неприятель. Неизказано смущение се яви въ редоветѣ на войницитѣ, и, на мѣстото на съзнателна храбростъ за побѣда, се издари една глупа паника. Така бѣше при войскитѣ.

Но въ главната квартира бѣше още по-безуспѣшно. Къмъ всеизвѣстнитѣ политически, стратегически и тактически погрѣшки въ воденето на войната, които при Сливница, въ притѣ три дни на сражението, докараха къмъ едно мечано образцено ходѣ на побѣда,

прибави се и небивалото досѣга административно провинение на военното управление, и което заплашваше съ пълна побѣла. Всѣка стратегическа идея още отъ прѣвъ погледъ се явяваше за илюзорна, всѣка тактическа жѣрка ставаше съвършѣтъ неизпълнима. Позиция слѣдъ позиция трѣбваше да се прѣдава, бой слѣдъ бой да се прѣкъсва, маршъ слѣдъ маршъ да се отстъпва, защото припаситѣ, които можеха да стигнатъ само за единъ едноточенъ бой, трѣбваше да се спестяватъ за отложено сражение. Съ една рѣчъ, цѣлата главна квартира, генералнитѣ щабы, както и главнокомандуващиятъ, бѣха напълно парализирани, и никога, може би, единъ владѣтель не е прѣживѣвалъ такава ужасни дни и ноци, както Кралъ Миланъ отъ 6/18 до 16/28 Ноември.

4. Продоволствие.

Задачата за регулиране и обезпечаване продоволствието на войската въ военно врѣме лежи върху *интендантството*. Тая задача не е лесна, и единъ прѣвидливъ интендантъ е сѣщо такава важна опора за полководца, както и единъ пропигателенъ началникъ на генералния щабъ.

Свършената продоволствена система се характеризира по смѣлото ползуване отъ всички способности и сръдства. Само едни реквизиции не могатъ да стигнатъ за дълго врѣме, а прѣвозванитѣ запаси могатъ по-много да изостанатъ. Наситенни събирания въ неприятелската страна и покупки въ собствената страна, както и доставки отъ голѣми търговски къщи изъ странство, трѣба еднакво да се прилагатъ, като се ползуваме отъ всички видове съобщения, за да се осигури продоволствието на армията. Само тогава, когато всичко това е уредено въ мирно врѣме, може да се очаква, че правилно ще функционира въ врѣме на война. Военачалницитѣ, генералнитѣ щабы и интендантството трѣба да действуватъ въ пълно съгласие.

Сръбското интенданство по никоѣ начинъ не отговаряше на тия изисквания. По голѣмата му частъ се състоеше отъ бивши офицери, които, поради неспособностъ или недостатъчно образование, сѣбли уволнени отъ армията, а тукъ трѣбваше да имъ се даде прѣхрана. Измежду тия чиновници е имало даже неграмотни. Отъ само себе си се разбира, че сръбското военно управление съ това само си нанесе единъ ударъ.

И кампанията, наистина, показа, че сръбското интенданство никакъ не бѣше способно да изпълни задачитѣ, които му се възлагатъ. Неговиятъ началникъ, военниятъ министъръ, при избухването на войната, биде назначенъ за началникъ на генералния щабъ, а импровизираниятъ му замѣстникъ имаше само повърхностни свѣдѣния за учреденитѣ въ Бѣлградъ и Крагуевацъ военни управления. Къмъ това се добавиха и затрудненията по прѣнасянето на военнитѣ запаси, отъ желѣзнопътнитѣ станции Нишъ и Враца, по-близко къмъ армията. Войни патица не сѣмдотруваха, всички припаси трѣбваше да се прѣ-

Возврат по негодни пѣтица. А понеже и коне за организираня обозъ не достигаха, то трѣбваше да се замѣнятъ съ волове, макаръ че тѣ прѣдставляватъ тежкъ и за настѣпателна война неудобствителенъ материалъ.

За воденето на настѣпателна война, и още въ една тѣй рѣдко населена и съ недостатъчни съобщения планинска страна, каквато е България, сръбското интенданство би трѣбвало да направи най-обширни приготовления. Етатниѣ линии, естествено, трѣбваше да водятъ, отъ желѣзно-пѣтицѣ станици Нишъ и Врѣна, прѣзъ Пиротъ и Трънъ за Софя. Нишъ бѣше опрѣдѣленъ за сборенъ магазинъ и главенъ складъ за четерѣ дивизии на Нипавската армия, а за оперативната на сѣверъ отъ Балкана Тимокска дивизия Зайчаръ служеше за такъвъ. Тѣй като доволно изобилната жетва прѣзъ 1885 година бѣше прибрана едва прѣди малко, то навсѣхъ се намѣраха доволно запаси отъ храни, които даваха възможность на армията да може да живѣе дълго врѣме отъ сръбствата на самата страна. Леснотията, съ която се произвеждаше продоволственото тогава, измами сръбското интенданство да не вземе мѣрки за въ бѣда. Надлъж по границата, именно при Пиротъ и Власоинци, трѣбваше да се устроятъ голѣми магазини, но нищо подобно не се направи, макаръ че за това имаше доволно врѣме и сръбства, когато армията цѣли седмици стоя, отначало при Нишъ, а послѣ при Пиротъ и Власоинци. Само въ Пиротъ биде устроена една голѣма полска фура.

Още въ врѣме на бѣдѣятелното стоене на сръбската армия, въ продължение на четире седмици на българската граница, продоволствието на армията сръбца нечаявани затруднения. Въ слуденото и влажно врѣме само една частъ отъ войскитъ можеше да се подслони подъ покривъ, а при нѣмането на дърва, много пѣти бивахирѣ части биваха лишени даже и отъ единъ огънь. Но тѣ се намираха още въ собствената си страна, и доброволниѣ пожъртувания на населението улесняваха поне най-необходимото снабдяване на армията.

Но съ възхиването въ България условията съвсѣмъ се измѣниха. България бѣше съвсѣмъ изчерпана чрѣзъ реквизициитъ на българскитъ военни власти, и сръбскитъ войници често нищо не можеха да добиятъ даже и за много пари. А това, то слѣдваше задъ тѣхъ на волски кола, бѣше твърдъ недостатъчно. Вълѣствие на това, още въ Царибродъ, на първия операционенъ день, се почувствува оскъдность. Съ задържането на армията при Сливница, продоволствието ако и да бѣше улеснено до една степенъ посредствомъ подвоза съ хилаци волски кола, пакъ е имало, обаче, войсковы части, които отъ 2/14—8/20 Ноември нито единъ пѣтъ не сж видѣли топла храна; прѣзъ цѣлыя день изнурявани съ походи и битви, войницитъ и прѣзъ нощта трѣбваше да гладуватъ и да мръзнатъ.

Ако сръбското нашествие бѣ успѣло по-далечъ, напримѣръ, до Румелийскитъ погранични планини, то твърдъ би било възможно, щото сръбската армия по недостатъкъ на храна да бѣше принудена да се върне. Даже сѣдѣтъ кампанията, когато армията стоеше въ соб-

ствената си страна, имало е незадоволствия за това, че войскитъ сж получавали само сухъ хлѣбъ, беевъ никаква топла храна.

И въ България мѣрkitъ за обезпечането продоволственото на армията бѣха сжко така неудовлетворителни, както и въ Сърбия; тукъ, обаче, причинитъ бѣха други. Русия гледаше на българската армия само като на единъ руски авангардъ по пѣти за Цариградъ, и подкрѣпления на който щѣха да бѣждѣтъ движащитъ се слѣдъ него руски главни сили. Вълѣствие на това, не е имало нито интендантство, нито обозъ съ съответствена организация. И двѣтъ трѣбваше да се импровизиратъ едва при откриването на войната, и това се извърши по сжция примитивенъ начинъ, както въ Сърбия; около 3,000 волски кола бѣха взети по реквизиция, за да можеше да се поддържа постоянно съобщение между армията и нагрупаниѣ въ Софя запаси. Доброволниѣ пожъртувания на населението улесниха тая система; самитъ селени безъ принужденіе докарваха въ армията своитъ запаси, и безъ да получатъ пари, задоволяваха се съ разпоски.

Тоя начинъ на продоволствие, макаръ и сложенъ, можеше да послужи въ крайна нужда, докато армията оставаше въ собствената си страна; ятито даже можело би да се прѣвозва въ голѣми казани отъ Софя до отдалечената на 30 километра Сливница, и тамъ, слѣдъ като се стопли, да се разлага на войницитъ Волскиятъ обозъ, обаче, се оказа съвсѣмъ неудовлетворителенъ, щомъ армията се впусна въ движение къмъ Сърбия. Даже разстоянието отъ Софя до Царибродъ се показа твърдъ голѣмо. Отиването и връщането на волскитъ обози колони отнимаше много, твърдъ много врѣме, и понеже армията, слѣдъ пристигането на румелийскитъ главни сили, по численость се бѣше удвоила, то венчки потребности не можеха вече да се удовлетворяватъ; даже недостатъкъ отъ храна бѣше причина за да се приустановятъ операциитъ на цѣли два дена. На 12/24 и 13/25 Ноември българската армия трѣбваше да остане въ и около Царибродъ, и едва, когато на 13/25 слѣдъ пладне пристигнаха нѣколко транспорта съ продоволствени припаси, можа на 14/26 да продължи движението си напредъ.

Още по-лошо бѣше при Пиротъ. Сръбската армия четире седмици бѣше прѣстояла тука и изчерпала цѣлата околность. Заговя, когато българскитъ главни сили се установиха за нѣколко дни на лагеръ въ Пиротъ и околността, яви се сжко такъвъ чувствителенъ недостатъкъ отъ храна, както въ сръбската армия при Сливница. Една частъ храна се състоеше въ сухъ хлѣбъ, докаранъ отъ Софя. Вълѣствие на това, българитъ сами на свой рискъ почнаха да си набавятъ храна; отъ това станаха много грабежи въ Пиротъ и около него, толкова строго осжждани отъ пресата.

Тия случаи доказватъ, че способността за операции на една армия се намира въ право отношение съ организацията на продоволствието, а тая послѣдната пъкъ зависи отъ разпоредителността на интенданството. Това съставлява такава една скала, о която би можело да се разбне способността за операции на армия, като руската, напримѣръ. Тая гигантска армия и да би можела да се развърне въ

дѣйствителностъ, споредъ плана си, което е за смяняване, тя, обаче, трѣбва и да *живее*; въ противенъ случай, най-доброто оръжие и най-доброто командване нѣма да послужатъ за нищо.

5. Санитарна служба.

И санитарната служба, която е така необходима въ време на война, бѣше твърдѣ злѣ уредена въ сръбско-българската война.

Въ *България* никаква санитарна организация не съществуваше. А и при начеването на войната почти никакви мѣрки не се взеха за гледането на раненитѣ и болнитѣ. Даже най-необходимото трѣбваше отпослѣ да се импровизира. При това още и българитѣ не умѣха твърдѣ да гледатъ болни; тѣ за това нѣмаха ни понятие.

Въ *Сърбия* имаше поне калѣръ за 5 санитарни роти. Но и всѣка отъ тия роти, въшото съ по 4, въ дѣйствителностъ трѣгна въ походъ съ по 2 полски лазарети, всѣки по 200 лѣгла. По-големата частъ отъ разпореджанията за гледането на раненитѣ и болнитѣ се извършиха едва въ време на кампанията. По настояването на Кралица Нагалия, въ това отношение се направи доста много. Навсѣхдѣ въ страната се устроиха болници; само въ Бѣлградъ 18 съ 1.000 лѣгла; останалитѣ въ страната разпръснати болници сж имали по 2.000 лѣгла; послѣ, и въ Нишъ бѣха устрсени 500 полски лѣгла. Освѣнъ това, всички кола на ресори бѣха взети по реквизиция за транспортране на раненитѣ, и се дадоха по 50 на всѣка дивизия. На всички лѣгари въ страната бѣше заповѣдано да бждатъ на разположение на войската.

При всичко това, направенитѣ приготовления не бѣха достатъчни, и затова, както въ *България*, трѣбваше да се прибѣгне за помощ до международното въпомогателно дружество на „Червеня кръстъ“. По тоя начинъ, стана възможно да се удовлетвори най-сжественнитѣ потребности.

Една армия не може и не трѣбва въ военно време да се облага на чужда помощ. Добро, внимателно гледане на болнитѣ и раненитѣ се налага не само отъ едно-человѣколюбие, но то се изисква отъ чисто военни съображения. Може ли войникътъ смѣло и радостно да отива на бой, щомъ съвѣстѣта го безтокой, че въ случай на нараняване, той ще остане безъ помощъ, окървавенъ и гладенъ, жаденъ и измръзналъ да се бори съ смъртта? И до какви размѣри могатъ да достигнатъ загубитѣ на една армия, ако раненитѣ не се гледатъ, ако всѣко леко нараняване, по недостатъчно или неумѣло лѣкуване, става опасно за живота! Немалко войници има, които, тласкани отъ инстинкта за самосъхранение, по недостатъчно или неумѣло лѣкуване, нѣкоя незначителна рана. Но въ тая армия, въ която всѣки единъ е проникнатъ отъ съзнание, че за ранения, който не може да слѣдва по-нататъкъ, веднага ще се потрѣжатъ, често пкти войници съ по нѣколко рани не напуцатъ редоветѣ, и съ своя геройски примѣръ, както учи историята на сраженията, нерѣдко увеличаватъ цѣли части.

IV. Психологически поучения.

Не само едни материални сили, ръководени отъ волята на полководца, рѣшаватъ военнитѣ дѣйствия. Много често по-рѣшително значение има трети единъ факторъ, *психологическия*, или, както обикновено се казва, *моралния* елементъ.

Една армия се съставя отъ множество индивидууми, отъ които всѣки за себе си мисли, чувствува и страдае. Както отдѣлни лица сж въ състояние да извършатъ необикновени дѣла, когато по нѣкоя причина напрегнатъ до най-висока степенъ умственитѣ си и физически сили, така и цѣли армии могатъ да извършватъ, въ дадени моменти, подвизи, които надминаватъ всѣкакви теоретически разсчета. Затова психологическиятъ елементъ всѣкога е игралъ една много по-голяма роля въ Военната История, отколкото въобще се прѣдполага. Опитнитѣ полководци знаятъ това твърдѣ добръ, и тѣ умѣятъ да си послужатъ за това сръдство за да спечелятъ съ своитѣ армии побѣди, които очудватъ свѣта. Никои, може би, не е умѣлъ по-добъръ отъ Наполеона да въодушевява войницитѣ си, и той самъ е казалъ, че моралниятъ елементъ въ войната съставлява четире пети.

1. Влиянието на полководца върху армията.

Твърдѣ голѣмо значение въ войната има, прѣди всичко, влиянието, съ което самиятъ полководецъ се ползува въ армията. Полководецътъ вдъхва на армията своя духъ. Войникътъ инстинктивно познава инстинкския полководецъ. Александъръ Великий обуздаваше упорититѣ македонци съ това, че не имъ се явяваше по нѣколко дена. „Гдѣто е Цезарь, тамъ е побѣдата“ викаха римскитѣ легиони. Атиловата мощъ се основаваше по-вечето върху извѣрнатото довѣрие на неговитѣ хуни, и вълинебността на името Валентинитѣ съзлаваше армии; Фридрихъ го обожаваха войницитѣ му! съ силата на своята личностъ той умѣше и въ най-чернитѣ минути да съживи отчаянитѣ. На консула Бонапарте пише Бертие въ Италия: „Армията съ нетърпѣние чезне за Васъ“. Въ прѣдвечерието на всѣко сражение Наполеонъ се съгаташе за дълженъ лично да заобиколи лагера, за да се види съ войницитѣ и да ги укрѣпи въ упованието имъ за побѣда.

Върху хода на сръбско-българската война личността на *сина Александара* имъ имонно едно рѣшително влияние. Младшиятъ Князь служѣ, като рѣдкъ полководецъ, да се постави за центъръ на

въодушевленето на своята армия, даже на дѣтия си народъ, и да ги увлече къмъ геройски дѣла и подвиги, подобни на които въ цѣлата Военна История рѣдко се срѣщатъ. Князь Александъръ живѣе още въ сръдцата на своята армия; той сподѣляше съ нея всичкитѣ ѝ страдания и лишения, и не искаше въ нищо да бѣде по-добре. Съ своитѣ пламени рѣчи той умѣеше да укрѣпи отчаяніе, да насърчи смѣлитѣ къмъ бѣсна храбростъ; въ всичко той самъ даваше примѣръ на героизма, и съ това непосредствено дѣйствише върху сръдцата на гячада на природата, които, твърдѣ възпрелечивия къмъ външни прѣвъходства, виждаха въ Княза идеала на единъ герой и прѣводигель въ сраженията. Тамъ, гдѣто опасността биваше най-голяма, тамъ Князь Александъръ се е явявалъ въ редоветѣ на борцитѣ, и въ критическитѣ минути можеше, съ своя самоотверженъ примѣръ, да увлече армията къмъ дѣла, които само съ командни думи никога не би се постигнали. Така, въ втория день, на сраженіето при Широтъ, заповѣдайки, молбитѣ и насърченіята на лично присѣдствувания Князьъ направно се махча да въодушевятъ дѣлото крѣло къмъ щурмъ противъ рѣшителна върхъ на изтокъ къмъ Бар-чафликъ — „Кель-Ташъ“. Три пѣти българитѣ се впушаха въ атака, и все не можеха да минатъ първата линия, догдѣто най-сетнѣ Князь Александъръ самъ скочи отъ коня си, както Наполеонъ при Лоди, и се постави начело на атакуванитѣ.

Рѣзка противоположностъ на тая свѣтла геройска фигура се явява личността на нейния противникъ. Мраченъ, до една степенъ мизантропъ, наклоненъ къмъ гордостъ и недовѣрчивостъ, Кралъ Миланъ не сумѣ да спечели сръдцата на войската и на народа си. Неговата династия, макаръ да бѣше вече стара на нѣколко поколѣнія, но тя никакъ не бѣше успѣла още да се свърже съ страната; напротивъ, тя бросе, и брой и днесъ още, многочислени противници въ привърженитѣ на изгонената фамилия Кара-Георгиевичъ. Радостнитѣ вѣтъ, съ които се съпровождаше Крала, когато потегли за войната, не се отнасяше лично до него, но до прѣдполагаемия завоевателъ на възбѣдената Стара Сърбия. Затова, когато политиката и стратегията на Крала се оказаха злостастни, тогава той остана самичкъ, изоставенъ отъ всички. Когато въ една страна, както Прусія, издѣтъ, въ случай на злостастие, се групира толкова по-гѣсно около своя владѣтель, въ Сърбия на Крала Милана гледаха като на нѣкой пришедецъ и узурпаторъ, който е хвърлилъ повѣрената нему страна въ злостастие. Слѣдъ сѣзвляганіето противъ живота му и явнитѣ угрози на неговитѣ собствени войници, Кралъ Миланъ отъ тогава вече не се явяваше при войската си, но, както утвърляватъ, облѣченъ въ цивилни дрехи, държалъ се е задъ гърба на армията, като не е смѣялъ нищо да издѣе прѣдъ нея, нито пъкъ да се върне назадъ въ страната.

2. Въодушевление и патриотизъмъ.

Чувството за правото и несправедливото, за честъ и погоръ има такова дълбокъ коренъ въ всѣки човѣкъ, щото и най-годинитѣ влодитѣ

не е въ състояние да го задуши напълно. Това именно чувство прояви по нѣкой пътъ мекунавъ и най-дѣръзкия разбойникъ, а на най-боязливата жена дава сила да извършва геройски дѣла.

Това чувство е вкоренено, както въ отдѣлни лица, така и въ цѣли нации, и които иска да управлява една нация, трѣбва да го взема въ съображение. То е нѣвѣстно на политиката и на стратегията. Така, въ войната, съзнанието да се бие човѣкъ за добро и справедливо дѣло е отъ голѣмо значение, затова никога държавна не би трѣбвало да изгуби изъ видъ това прѣимущество. Затова, когато Франция искаше да нападне Германия въ 1870 год., за да сломи въинаги уячената сила на Сѣверо-Германския Сюзъ, все като прѣдлогъ за война докачената честъ на единъ французки посланикъ, и така лесно възбудителната за честъ и слава французска нация прѣтоя прѣдлогъ за нѣколко врѣме, но само дотогава, докато армията не бѣше бита. А когато столицата на французитѣ биде заплашена, тогава гѣхната национална гордостъ кипна съвсѣмъ съ другъ огънь, както въ 1793 г., въ врѣме на нашествіето на пруситѣ и австрийцитѣ въ Франция, съ цѣлъ да се намѣсятъ въ вжтрѣшнитѣ работи на страната.

Една война, прѣди всичко, трѣбва да бѣде *популярна*, т. е. нея трѣбва да я желае народътъ и армията; народъ и армия трѣбва да посрѣщнатъ войната съ готовностъ за цѣлно самопожертвование. Но една война безъ причини никога не е дѣйствително народна.

Така и войната противъ България въ Сърбия никакъ не бѣше популярна! Наистина, извѣстиего за прокламираното съединение на двѣтъ български страни мощно разклати духоветѣ и въ Сърбия, но само за това, защото всѣки за себе си имаше едно подобно желание. Меттата за едно велико сръбско кралство отново оживѣ, и при всичко че на българитѣ нѣмаше за какво да се завижда, по поводъ на националното имъ обединение, толкова по-вече, че то бѣше станало за смѣтка на умразната Турция, обаче, сѣрбитѣ ако и да съзнаваха това, пакъ се роди у тѣхъ едно мълчаливо желание, че и за Сърбия е дошълъ деня, да заяви своитѣ стари права. Сръбската мобилизация, която бѣше поздравена съ радостъ — веднага слѣдъ съединението на двѣтъ български страни — бѣше насочена само противъ Турция, отъ която се мислѣше да се огнематъ Стара Сърбия и частъ отъ Македония. Но когато импозантното развиване на сили отъ страна на Портата осуети всѣко дѣйствиє съ сила, и въ Сърбия почнаха да разбиратъ, че хлѣбътъ е испеченъ само за българитѣ, а пъкъ Сърбия ще остане съ празднѣ рѣцѣ, тогава се възбуди старата завистъ. Официалнитѣ Бѣлградски вѣстници, за да я разналятъ, извършиха всичко що трѣбваше — и къмъ сръдцата на Октомврий въ Сърбия се яви едно неприятелско настроение противъ България, което подпомагаше цѣлѣта на сръбската политика. Но и тогава още народътъ се отвърщаше отъ една братска война, и чакъ слѣдъ малкитѣ сръбскана и обори, които станаха между стоащитѣ на двѣтъ граници аванпости, и бѣха отъ страна на нечата и правителството прилекно прѣувеличени не въ полза на българитѣ, направиха войната противъ Бл-

върху неговото национално единство и независимост, и които не се срамуваха да дѣйствуватъ заедно съ стария имъ общъ наследственъ неприятель, само да могатъ да постигнатъ користолюбивитъ си цѣли. Националното чувство, любовта къмъ отечеството и свободата, опасността за домоветъ и огнищата, даже, може би, и една вкоренена ненавистъ противъ сърбитъ, политическиятъ имъ стѣпеници на Балканския полуостровъ, — всичкиятъ тия чувства заедно мощно подбуждватъ и възбудиха у българитъ онова патриотическо въодушевление, оная готовностъ за самопожертвование, и страстно лично самоотвержение, които събуждагъ всички дръмещи сили на една страна и укрояватъ силата на една армия.

Това доброволно и героическо въодушевление наложи своя печатъ върху цѣлата война, която водиха българитъ. Цѣлата нация живеше и се движеше за и въ войната. На чети, на чети се явваха подъ знамената доброволци и опълченци; на укрѣпленията на Сливница и Видинъ работеше цѣлото население, даже хиляди старци, жени и дѣца. Всичкиятъ офицери и чиновници отстъпиха една частъ отъ заплатитъ си, войницитъ се задоволяваха само съ една храна. И спешовницитъ иначе селенинъ доброволно извършваше всички наложени реквизиции; даже много пжти, по свое собствено побуждение, той на товарваше войскитъ си кола и туряше на разположение на войската тѣхъ и себе си.

Тѣй дѣйствуваха съвмѣстно население и войска, и нахлулата въ страната сръбска армия имаше затова да воюва не само съ българскитъ войски, но и съ цѣлата българска нация, и въ тая неравна борба рано или късно тя трѣбваше да падне.

3. Влиянието на принудителната необходимостъ.

Редомъ съ патриотическото въодушевление, има втори единъ факторъ, който съдѣйствува да се прояви въ населението готовностъ за пожъртуване и въ войскитъ юначество и безпристрѣлни маршове; тоя факторъ е необходимостта.

Всѣки човѣкъ на себе си е изпиталъ, каква огромна разлика съществуваша между желаното и желѣзното необходимо. Съ това се обяснявагъ, напримеръ, удивителнитъ маршове на бити войски, маршове, които надминавагъ всѣкакви разсчета, и въ много случаи оставатъ далечъ задъ себе си неприятеля, който ги гонитъ, за това, че тоя има само желанието да прѣслѣдва, а не, както бититъ, да е обладанъ отъ принудителна необходимостъ.

Сръбската армия погледна на войната противъ България изключително като на една военна разходка до София! Тоя възгледъ съществуваша и на приписаното отъ Кралъ Милана изявление, че той искалъ да отпразнува въ София именина си день 8/20 Ноември. И сръбскитъ въ Лондонъ посланикъ се е изказвалъ и е увѣрявалъ положително, че сръбската армия, въ разстояние на осемъ дни, щѣла да навлясе въ София и да диктува тамъ стоднитъ ней условия за

гария популярна въ известна смисълъ. Само че народътъ винаги си казваше, че е противно на всички традиции да се нападатъ въ тая мина българитъ отъ една страна, когато Турция ги заплашва отъ друга, — тия българи, които сж свързани съ Сърбия по племе и вѣра, а освѣтъ това, още и съ своитъ общи борби противъ Турция. Народно, а така сжщо и армията, никога не можеа да се освободятъ отъ чувството, че не доказаното достойнство или светитъ интереси на отечеството изискваха пожъртуването и кръвта на неговитъ синове, но че никаки мотиви, завистъ и злоба сж диктували обявяването на войната. Войната бѣше лишена отъ идеалностъ, възвишеностъ; тя се прѣдстави повече несправедлива, безнравствена и чисто материална.

Поради това, въ сърбитъ липсваше истинско политическо въодушевление. А чисто военното въодушевление, което още хранише стоящата съ нетърпѣние отъ четире седмци на границата армия, естествено, угасна веднага при първитъ несполуки. То се замѣсти съ едно дълбоко униние, което достигна до силно отчаяние, когато сръбската армия биде бита и отлъчената по всички пунктове. Въ това алочасти не се бояха вече, явно да признаватъ войната за несправедлива и да стоварягъ върху Краля всичката вина за нея.

Въ самата страна не нагледаше по-добръ. Когато народътъ почна да разбира политическитъ и стратегическитъ несполуки на правителството, тогава въ него кипна яростъ и умраза. Направиха се съзаклятия противъ правителството и Краля, даже било се е прѣдлагало на Княза Александра, да стане Господаръ на едно велико сръбско-българско царство. Повиканата втора класа се яви противъ волята си, и само въ единъ окръгъ за непокорство трѣбваше да се застрѣлятъ 60 души.

Едва когато българската армия прѣмина сръбската граница, и извършенитъ при Пиротъ злоупотребления възбудиха общо негодование, сръбскитъ народъ се свѣсти тогава отъ своего смущение и пасивностъ и захвана да се въоръжава за да защити бащиното си огнище. При войнственния, устойчивъ характеръ на сърбитъ, не ще съмняване, че ако се процѣдеше по-нататкъ войната, българитъ щѣха да иматъ борба не съ битата вече сръбска армия, а съ цѣлата възстанала нация.

Съвсѣмъ иначе, даже прѣмо противоположно, бѣха условията въ България. Много вѣме трѣбваше туку, докато народътъ започне да върва тревожнитъ извѣстия за неприятелското настроение на населението въ Сърбия, и да се възмущава отъ тѣхъ. Но когато, наистина, Сърбия си послужи, съ прѣдизвиканитъ отъ самата нея спрѣквания на постоветъ по границата, за единъ погълъ прѣдлогъ да обяви война и да нахлуе съ войската си въ България, тогава негодованието на българитъ за лукавата и егоистична политика на сърбитъ достигна до дива умраза. Правото, съдователно, бѣше на страната на нападенията, на българска страна. И българитъ съ отчаяние видѣха, че тѣ се заплашатъ отъ тия, съ които едно вѣме братски сж се борили противъ общия имъ неприятель, отъ сърбитъ, които сега турятъ злодѣйска ржа върху най-светото за българина въ тая минута,

миръ. Тия явления характеризиратъ общия въ Сърбия възгледъ върху малката трудностъ на прѣдстоящата кампания. България изглеждаше за лека глѣтка, и, споредъ това, за излизно се считаше въско напѣване на армията, и за неумѣстно се мислеше употреблението енергията на армията, и тя не можа да извърши това, което, при едно сериозно положение, би била въ състояние да направи. Твърдѣ спокойно и по разни пѣтица се произведе настѣпването къмъ София; щастливото положение съблани главната квартира така, щото, още на четвъртия день отъ операциитѣ, да назначи единъ день за почивка. Още слѣдъ първитѣ малки съблсканья, купъ орденъ се раздадоха на армията и високопарни телеграми прогласяваха тия нищожни съблсканья за побѣдоносни сражения.

Българската армия, напротивъ, именно вслѣдствие на лошото военно положение, въ което тя се намѣри при откриването на неприятелскитѣ дѣйствия, биде побудена къмъ най-големъ усилие.

Князь Александъръ твърдѣ характеристично се е произнесълъ за понятнето, което сж си били съставили българитѣ за стратегическото положение: „България и Сърбия, казвалъ той, сж приблизително еднакво голѣми и мотатъ да развърнатъ почти едни и сжици сили. Но азъ познавамъ сръбската и българската войска, и зная, че моята е по-добра отъ сръбската. Затова, ако *успѣя*, и ако събрѣгнѣ ми да даватъ *ерме* да имъ поставя насрѣща цѣлата си или поне една голѣма частъ, отъ армията си, то азъ ще бия сръбнитѣ; но ако не успѣя, всѣчко това е изгубено“.

Тукъ имаше още надежда за единъ щастливъ изходъ, но само при това условие, да се *развие най-голяма енергия*. И съ своя Князь наедно, цѣла България чувствуваше, че само съ употребението на всѣкитѣ си сили ще може да се спаси отечеството, че само съ най-големо постоянство и храбростъ ще може да се съкруши неприятеля. Прикриващитѣ укрѣпления на Сливница *трѣбаше* да се отбържатъ, главнитѣ сили изъ Румелия *трѣбаше* да пристигнатъ въ София за кратко врѣме, ако искаха да запаятъ столицата отъ една окупация и да обезпечатъ съединението на двѣтѣ български страни. Това чувство на принудителна *необходимость* извърши чудеса. То даде на защитницитѣ на Сливница моралната сила, да могатъ да устоятъ деномъ и нощемъ въ мокритѣ и кални окопи, и прѣвъзходствуващитѣ сръбски атаки да посрѣщатъ съ едно упорно съпротивление. То даде, така сжщо, сила на пустнатата въ движение отъ Източна Румелия войска, да върви въ вѣгъръ и дѣждъ, понѣкога денемъ и нощемъ, и да извърши маршове, които се сравняватъ съ най-аналогичитѣ въ Боснената История отъ всѣчки врѣмена.

4. Честолюбие, честность и другарство.

Честолюбieto макаръ и да е единъ видъ благороденъ егоизъмъ, но за войника то е твърдѣ необходимо. Най-способниятъ войникъ,

безъ честолюбие, прилича на Роландовия конь, който прѣтесаваше всѣчки съвършенства, но само че бѣше мъртавъ. Честолюбieto е *дѣлата*, която туря въ движение машината; то възбужда всѣкитѣ дръмщи сили на всѣкитѣ отѣдно и го прави способенъ да извършва чудесни дѣла.

Егоистичното, но справедливо, стремление за отличавање не трѣба да отива до тамъ, щото да бжде вредно за *общото добро* и за *другарството*. Общото добро винаги трѣба да стои високо надъ интереситѣ на всѣкитѣ отѣдно, а егоистичната страна на честолюбieto никога да не достига дотамъ, щото да е вредна на общитѣ интереси на армията и на държавата, или да умаловажава успѣхитѣ на другитѣ съ цѣль да постави своитѣ въ по-прека свѣтлина. Подобни постѣпки именно би доказали отсѣтствието на честность и другарство; даже, при нѣкои обстоятелства, би обозначавали прѣдательство. Разбира се, че по нѣкой пѣтъ се изисква голѣмо самоотвержение, щото въ даденъ моментъ да се помогне тамъ, гдѣто другъ единъ прѣдварително е взелъ вече инициативата, и остава само да му се съблсканува за пълна сполука.

Освѣтъ общото добро, въ такива случаи, не трѣба да се изпуца изъ видъ и другарството. Единъ добъръ другаръ въ всѣчки обстоятелства ще помага на другаря си, и нѣма да стои хладнокрѣвенъ и да подига раменѣ, когато послѣдниятъ на свой рискъ, може би, се е впусналъ въ нѣкое прѣдприятие, съ цѣль да се отличи, а изкъ силитѣ му отпуснѣ се оказватъ недостатѣчни.

Въ това отношение, както въ сръбската, така и въ българската армия, прѣвъ течението на кампанията, излѣзоха наявѣ толкова недостатѣци, които доказватъ, че въ двата офицерски корпуси още не е владѣлъ истински *духъ*. Вѣской може да има честолюбие, даже и авантюристѣтъ безъ отечество, но самопожертвуване за общото добро и другарство, това сж качества, които украсаватъ само тогова, който обича отечеството си — истинския войникъ.

Разпрѣснатитѣ, по мѣсто и врѣме, атаки на тритѣ сръбски дивизии, които се сражаваха при Сливница, бѣха главната причина за да не се постигне успѣхъ ни на единъ пунктъ. Но гѣхната сполука, споредъ увѣренията на нѣкои сръбски офицери, не трѣба да се отнесе толкова къмъ недостатѣка на общо рѣководство, колкото къмъ взаимната зависѣ между началницитѣ на дивизитѣ, отъ които *никой не искаше да отсѣпи на дружно сполука на никакъвъ успѣхъ*.

Вѣски отѣдно се стремѣше да добие лично за себе си славата, че е атакувалъ окопитѣ на Сливница, безъ да обрѣща внимание върху трудностьта и голѣмитѣ жертви за подобно прѣдприятие. Затова, явяваха се такива случаи, че когато една дивизия нападнаше, другитѣ двѣ парочно се забавяха и я оставяха безъ подкрѣпление; въ случай че не можеше по-нататѣкъ да напѣдне, даже съ извѣстна алардостъ гледаха, какъ се отблѣсва и е принудена да се оттегли. Едва слѣдъ това се впуцаха въ атака другитѣ дивизии, всѣка съ надежда, разбира се, да спечели нѣкакъвъ успѣхъ, за какъто другата напрадно се е била стремѣла.

Доколко тия данни сж достоверни не може да се докаже, но колкото и да сж прѣувеличени, тѣ все пакъ объясняватъ непонятитѣ инсъкѣ разпрѣснати атаки на сръбскитѣ дивизии. Но че подобенъ египетъ е могълъ да се появи до такъвъ размѣръ, щото да бъде твърдѣ вѣрвѣна да се търси пакъ въ слабия авторитетъ, причината за това трѣбва да сж тѣрси пакъ въ слабия авторитетъ, който сж имали, както генералъ Ивановичъ, така послѣ и Кралтъ и неговиятъ началникъ на генерални щабъ — Петровичъ.

И въ българската армия, тъй сжщо, се забѣлжиха подобни явления. Колкото блѣскави резултати и да бѣше дало тукъ честолюбието на младитѣ войскови началници, но пакъ не липсваха примѣри, щото тия послѣднитѣ да бѣдатъ толкова увличани въ стреленето, всѣки единъ самъ да спочели нѣкое сражение, щото да изпущатъ изъ видъ общитѣ интереси на отечеството.

Въ третия день на сражението при Сливница капитанъ Бендеревъ съ единъ ударъ на българското дѣсно крило бѣше отхвърлилъ Дунавската дивизия къмъ Драгоманския проходъ. Той бѣше вече на мѣстѣ, като оперира по-нататъкъ по вѣтрѣшни линии, да се обърне къмъ дѣвото крило на Дринската дивизия, за да я отгѣсни отъ Драгоманския проходъ и атакува, но въ това врѣме получи отъ главния началникъ на Сливнишката позиция, майора Гуджева, изричната заповѣдъ, първо, да се спре и, послѣ, да чака, догдѣто центрътъ на прави по-нататъшни успѣхи.

Твърдѣ е възможно, щото майоръ Гуджевъ съ това свое намѣсване въ хода на побѣдата на Бендеревъ да се е ржководилъ отъ мисълта, че не би било прѣдпазливо за една смѣла отгѣдна операция на дѣското крило да се изложи на опасностъ общиятъ успѣхъ на дѣлото. Отъ друга страна, лесно може да се мисли, та и самъ капитанъ Бендеревъ явно е говорилъ, че заповѣдта на майора Гуджева била диктувана отъ завистъ, и той не е желаялъ, щото неговиятъ подчиненъ да вземе славата за единъ рѣшителенъ ударъ.

Така или инсъкъ, но, въ всѣки случай, заповѣдта означаваше задържане успѣха на Бендеревъ. Ако послѣдниятъ би могълъ да изпълни своето намѣрение, то сръбската армия въ тоя день би била съвършено разбита. Но, намѣсто това, появи се една несполука на българското оръжие. Именно, когато майоръ Гуджевъ вдигна центра отъ позицията и го насочи да настѣпи фронтално противъ Дринската дивизия, тѣвото крило на която заплашаваше Бендеревъ, тогава послѣдниятъ, разсърденъ, отегли се отъ шосето на височинитѣ Три-Уши, като напусна тѣвото крило на Дринската дивизия. Послѣдната сега съ пълни сили се обърна противъ българския центръ и отби атаката му. И така, тукъ, отъ една страна, завистта, а отъ друга, откъсненото, свързани съ недостатъкъ въ патротногѣжъ и въ подчиненостъ, побъркаха на българската армия да нанесе единъ рѣшителенъ ударъ*).

*) Тия заключения на автора не могатъ да се принасятъ на правили, понеже подобна заповѣдъ, каквато се припише по-горѣ на майора Гуджева, не е имало, нито инсъкъ капитанъ Бендеревъ съ своитѣ сили е бѣлъ въ състояние да нанесе нѣкой по-рѣшителенъ ударъ. Бендеревъ въ описаното на

5. Значението на дисциплината.

Не е вѣрно, че дисциплината се намира въ зависимостъ отъ строгостта на законитѣ; историята ни учи именно противното. Наказанията за неизпълнение на обязанности въинаги сж само едно необходимо зло; тѣ произвеждатъ само страхъ. Страхътъ, обаче, е твърдѣ несигурно сръдство, особено когато липсва доврѣие и личенъ авторитетъ, въ минути на опасностъ, страхътъ значително изгубва своето дѣйствиѣ. Не страхътъ отъ наказание, а само изпълнението на дѣлта, честолюбието и привързаността къмъ своитѣ началници могатъ да въодушевятъ войника и да го накаратъ да прѣвзема една армия въ врѣме на злощастие, може да се сжди за владѣния въ нея духъ.

Въ битата сръбска армия, въ това отношение, се появяха такива затруднения, които едва ли би могли да се опишатъ. Недостатъчното продоволствие, което се продължи съ седмици, разклати дисциплината и подкола доврѣието къмъ управлението на войската. А уинието, което обзе армията слѣдъ тактическитѣ несполуки, достигна до отчаяние и доведе до пълно разстройство на дисциплината, когато захвана да се разбира, че правителството нищо не е било направило да се поприготви поне за тая беззаконна война. Най-вече не достатъкъ въ огнестрѣлни припаси, който се явяваше при всѣки бой, разнѣви войскитѣ до крайностъ. Армията се чувствуваше не само бита, но и безоръжна, и стоварваше вината върху главнокомандуващитѣ, върху войсковитѣ управления, даже върху всички началници.

Всѣдствие на тия обстоятелства, настана пълна деморализация. Не вече по единично, но и на части войницитѣ прибѣгваха къмъ неприятеля и буквално се надирѣвараха тамъ да съобщаватъ шпионски данни върху позицията, силитѣ и състоянието на сръбската армия. Всѣки пакъ, колчемъ станѣше дума за Краля, изсипваха се найужасни проклетии отгорѣ му, и на него единствено стоварваха вина за войната и желаяха да го видятъ застрѣленъ отъ нѣкого отъ другитѣ си. Не твърдѣ снисходително се произнасяха тѣ и за офицеритѣ си.

Единъ българинъ конвоираше 40 души сърби, взети въ плѣнъ, и вървѣше прѣтъ тѣхъ съ пушката си на рамо. Когато единъ кореспондентъ обърна вниманието на българина, какъ лесно би могли да избѣгатъ неговитѣ плѣнници, послѣднитѣ извикаха: „Не бой се, не бой се, брате, ние се радваме, че сме въ плѣнъ“. Мнозина просто се разбѣгаха отъ армията и отидоха по домоветѣ си. Самонарабявания ставаха извѣрвѣдно често; само въ Велтралскитѣ болници трѣбва да сж лежали 800 души самоповрѣдени, почти всички съ рани на ржпѣтъ. Многочисленитѣ езекуции не можеха да прѣкратятъ това зло; войници даже сж били хванани въ убийство на началницитѣ си, и своитѣ дѣйствиѣ утигравява, че той самъ прѣкратилъ по-нататъшното наказание, като „не е разситилъ на нови поддържници“. Гл. Бендеревъ на „Сръбско-българска война“, стр. 303.

Заб. прѣводача.

при Сливница още е станалъ извѣстенъ печалниятъ фактъ, че тѣ сж застрѣлявали изотирѣ собственитѣ си офицери.

Но и въ българската армия не е владѣла съвѣсть добра дисциплина. Младитѣ офицери, наистина, бѣха добри началници въ самия бой, но тѣ не се радваха на уважението, което войникътъ инстинктивно питае къмъ по-стария, зрѣлия мажъ. Тоя недостатъкъ въ авторитетъ често пхти се явяваше твърдѣ ярко. Така, слѣдъ първия день на сражението при Сливница, два батальона на дѣното крило самоволно бѣха напуснали позицията, за да се разположатъ по околнитѣ села; тѣ се завърнаха на позицията по части едва на слѣдующата сутринъ къмъ пладне. И въ самата позиция трѣбва да се е случвало сѣщото. Всѣки идѣше и отиваше по стрѣлковитѣ линии, както му скимнѣше; сирѣщо това, офицеритѣ не бѣха достатѣчни силни. Още по-злѣ се отразиха тия лоши условия при Циротъ. Сърбитѣ се показаха поне дотамъ дисциплинирани, што въ България тѣ не си позволяха ни най-малки злоупотребления противъ жителитѣ; тѣ даже сж си плащали всичко, що сж вземали отъ тѣхъ. А български отряди — повечето отъ доброволцитѣ Македонци — въ Циротъ и околността му си позволяваха, погъ видъ на реквизиции, да извършватъ дѣйствиелни грабежи; тѣ даже не навѣскаждѣ щацѣха чества и живота на жителитѣ. И най-энергичнитѣ усилия на Княза и офицеритѣ не можаха да сполучатъ да прѣкратятъ напълно тия злоупотребления.

При всички усилия за потушаването на тия дѣйствия, тѣ излѣзоха наявь и въбудиха въ Сърбия умраза, а въ странство — лоши мнѣния; защото една войска, лишена отъ дисциплина, не може вече да има претенции за регулярна армия. Въ случай на продължителни успѣхи, такава армия може, наистина, да се одържи до едно врѣме, но въ злощастие на нея никакъ не може да се разсчитъ.

По такива дѣйствия на сръбската и българската армии може да се познае, какво високо значение има дисциплината. Каква полза отъ най-доброто обучение, въоръжение и командване, ако липсва тоя цѣментъ на армията? Дисциплината е плодъ отъ взаимно довѣрие и взаимна отговорност, каквито може да произведе чувството на тѣсно сближение и на стремлението къмъ една идеална цѣль.

Който иска да възпита войника въ дисциплина, той не трѣбва съ страхъ, хокания, малтретиране и наказания да го обръща на машина безъ воля. Отъ една машина не може да се очаква нито въодушевление, нито прѣданостъ, нито вѣрностъ; и какво могатъ да извършатъ такива машини, това сж доказали гласацитѣ съ камшици въ бой легиони на Ксеркса противъ малката оная дружина Атинио, въодушевени съ любовъ къмъ отечеството си.

Строгостта е така сѣщо необходима, както и справедливостта, но и двѣтъ трѣбва да се съединяватъ съ хуманностъ. Страхъ и довѣрие сж двѣ нѣща противоположни помежду си. Съ изискване на най-строгъ редъ и на най-голяма точностъ трѣбва да се възпита у войника чувството на дълга; чрѣвъ откровенъ укоръ — безъ хокания и подигравки — и чистосърдечна похвала да се възбужда чувството за честъ; чрѣвъ попочение и добродетелство да се раз-

вие любовъ и довѣрие къмъ началницитѣ. И при тия условия, плодътъ отъ едно такова възпитание образува оная привързаностъ на военки части къмъ тѣхния полководецъ, за която Наполеонъ казва, че тя е душата на армията. Тогава явления, каквито сж се случвали въ сръбско-българската война, ще бждатъ невъзможни.

6. Необходимостта въ самоувърненостъ.

Войната е една чудесна драма, разыгрането на която до една степенъ е тъмно за участницитѣ. Под-големо внимание изобщо се обръща върху най-близкого, собственото положение, а всичко друго, възнѣ отъ това, именно положението на противника, се изпуща много или малко изъ видъ. При това, то постоянно се измѣнява; туй, което вчера се е знаело и на което можеше да се разсчита, днесъ, може би, вече да не сѣществува.

Тая гъмнина произвежда едно чувство на неопредѣленостъ, а и единъ слабъ характеръ лесно си въображава опасности тамъ, гдѣ-то таква не сѣществуватъ. Но и силниятъ е наклоненъ въ нѣкои минути къмъ слабости, като се обладава отъ смѣнѣния и страхъ. Даже и такъвъ желѣзенъ характеръ, като Наполеона, казва за себе си, че е тежко да си състави човѣкъ прѣдставление за душевната сила, която е необходима при ръшаването на едно сражение; често тогава той става твърдѣ неспокоенъ и развълнуванъ; по нѣкой пътъ вълнено се проявява даже въ съзлѣ. Подобно вълнение по нѣкой начинъ не означава немжественъ духъ. Така, единъ великъ полководецъ отъ ново врѣме, отъ вълнение трѣбова да е проливалъ съзлѣ, когато, въ-прѣки неговитѣ прѣдставления, прускиятъ воененъ съвѣтъ е искалъ да прѣнесе войната въ Венгрия. Само флегматични натури запазватъ спокойствие въ минутата на великитѣ рѣшения, но затова пъкъ тѣ навършватъ твърдѣ малко.

Че Князь Александъръ е билъ съ слабъ характеръ, никой, разбира се, нѣма да иска да утвърдява, и кореспондентътъ Голчевичъ-самъ отъ умраза и отмищение може да го нарича малодушенъ и страховитѣ, и да се мжи да доказва това*); подобно обвинение въбужда само смѣхъ. Че Князь Александъръ и въ по-трудни положения не е изгубвалъ прислѣствие на духа, това най-блѣскаво свидѣтелствуватъ организационата и мобилизационата на армията, които той извърши, макаръ че всички руски офицери ненадѣйно се бѣха оттеглили. И доказателство на висока духовна смѣлостъ прѣдставлява не само това, че той изпалми своята задача, но че изобщо той се осмѣли едновременно да организира и да мобилизира една войска безъ началници, да сръбцне съ тая импровизирана армия неприятеля и да встъпи съ него въ бой.

Но при все това Князь Александъръ е показвалъ слабостъ въ нѣкѣсти моменти!

*), Serbien und Bulgarien, Spirdon Gorizovic.

Така, вечерта на втория денъ на сражението при Сливница, макаръ че бѣше успѣлъ да задържи на Сливница неприятелския главенъ корпусъ, Князь Александръ все пакъ се боеше отъ едно настѣпление на Моравската дивизия, прѣзъ Бръзникъ противъ неговото лѣво крило. Ако това, наистина, се бѣше случило, то не само въ София, но даже и между гарнизона на Сливница би се появила паника.

Въ действителность, обаче, положението на сръбската армия бѣше твърдѣ неблагоприятно; нейното стратегическо настѣпление не само че биде съзвѣжъ прмустановено, но се явяваше опасностъ, да не бѣде пригнудена да прѣмине въ противоположно, отстранително положение. Трѣтъ дивизии на Сливница бѣха почти изстрѣляли патронитѣ си. А пъкъ Моравската дивизия, ако и да би можала още да причини една катастрофа на българската армия, чрѣзъ едно енергично настѣпление прѣзъ Бръзникъ къмъ София, но тя имаше вече разпрѣснати своитѣ сили.

Това лошо положение на сръбската армия, естествено, Князь Александръ не можеше да прѣдвиди, и за това неговото собствено положение му се прѣдстави въ мрачни краски. Че това бѣше така, става явно отъ депешата, която се отправи вечерта на Портата. Князътъ ѝ съобщаваше, че е оттегилтъ войскитѣ си отъ Източна-Румелия, поканвалше Портата да уреди въпроса въ Пловдивъ чрѣзъ една комисия и обявявалше, че ще се покори на рѣшението на Силитѣ.

Сжко и странната неподвижностъ на българската армия отъ 8/20 — 10/22 Ноемврий, слѣдъ побѣдата при Сливница, се крие въ сжщитѣ причини. Князь Александръ не можа да обхване голѣмината на своята побѣда, затова закъснѣ да се възползува отъ нея, както трѣбва. Поради недостатъчното обучение и употребление на кавалерията въ разузнавателната служба, и отсжтствието на добрѣ организирани генераленъ штабъ, Князътъ положително не бѣше освѣтяванъ върху движенията и намѣренята на Сърбитѣ. Едва слѣдъ пладне на 9/21 Ноемврий се осмѣли да излѣзе напредъ единъ развѣдъ, съставенъ отъ доброволци офицери отъ шаба. Развѣдътъ остана зачуденъ, като намѣри мѣсността очистена отъ сърбитѣ. Това бѣше причината да се произведе на слѣдующия денъ една усилена рекогносцировка, и българската армия да прѣмине въ окончателно настѣпление.

Отъ старъ опитъ се знае, че въ много военни положения драмата противници се боятъ единъ отъ други. Който побѣди това чувство най-лесно и най-бързо, той по-вечето пжхи става господаръ на положението, защото съ самоувереността се възвръща и рѣшителността. Никое положение въ войната не е тъй страшно, както изглежда. Самоувереностъ, смѣлость и енергия сж кормицитѣ, които прѣополѣватъ многочисленитѣ подводни скали на всѣко трудно, опасно въ войната дѣйстви.

По-главни печатни погрѣшки:

Стр.	Редъ:	Печатано:	Да се чете:
4	14	обещание	обещане
11	23	силитѣ;	силитѣ си;
12	"	че не бѣше изгубена	че бѣше изгубена
13	"	почти отъ олъченци	почти олъченци
15	22	отново раздѣли	отново се раздѣли
16	8	размѣсането	размѣсането
17	6	надеждания пунктъ	надеждания пунктъ
20	21	По сѣверния	На сѣверния
20	1	причин	причини
23	15	Тюрентъ	Тюрентъ
24	3	Визансу	Визансу
26	17	личентъ сѣверникъ	личентъ сѣверника
29	9	войницитѣ	войницѣ
30	3	прѣдставената му	прѣдставената му
31	7	дивизии	дивизии
32	23	въ прѣвъзходни	съ прѣвъзходни
33	16	хрѣодъ	проходъ
34	21	Тамоксата	Тамоксата
35	6	тѣхнитѣ топове	тежкитѣ топове
35	8	Великитѣ	"Великитѣ
36	15	то и запалениитѣ	то и най-запалениитѣ
39	24	итѣква	итѣква
40	19	естествено. Много	естествено. Военната
			история, обаче, ни
			учи противното. Много
49	3	се впусна на	се впусна въ
53	17	да се сполучи	да се спечели
53	2	въ таквитѣ пунктове	въ нѣкои пунктове
54	15	за ударъ	за новъ ударъ
56	1 и 2	отначало настѣпващиятъ	отначало още настѣпващиятъ
59	13	срѣнци	срѣнци
60	9	Въ всички	За всички
61	8	угастяваше	участяваше
70	20	естествена	естествено
79	16	въ двата дни	въ двата първи дни
79	24	отгорѣ	а нѣрѣдко
85	11	отгорѣ	отъ 1200
94	1	увеличаватъ	увеличатъ
96	15	ва това сръдство	съ това сръдство.